

บทที่ 3

อัครมมตอในทศนระของพุทธทศศกษ

3.1 ควมนนำ

ในบทที่ 3 น้เป็นการศกษาโดยลระเลศถึงอัครมมตอในทศนระของพุทธทศศกษ ที่ปรกฏอยู่ในหนังสือท้ 3 เล่ม ปรกอบด้วย อัครมมตอประทีป อัครมมตอประกศ และอัครมมตอปรทศน้ ซึ่งเป็นการรวบรวมนื้อหรรบรยจนวน 60 ครั้ง ที่พุทธทศศกษบรยไว้ในระหว่งปี พ.ศ. 2531 ถึงพ.ศ. 2533 ถือว่เป็นแหล่งข้อมูลปฐมภูมิ ที่เป็นการรวบรวมน้คสอนเรื่อง อัครมมตอของพุทธทศศกษไว้ย่งครบถ้วนที่สุดในปัจจุบัน สาระสำคัญของบทนี้ประกอบด้วยการศกษาถึงควมนเป็นม และควมนหมยของอัครมมตอในทศนระของพุทธทศศกษ จากนั้นน้นำเสนอข้อมูลอัครมมตอที่รวบรวมนได้ท้หมด ด้วยกรบการอธิบายควมนหลักหระ แห่งคัมภีร์เนตติปรกณอันประกอบด้วย ลักษณะ รศ ปัจจุบันฐาน ปทฐฐาน นิสระนะ ผล อัสสทหะ อาทินวะ และอณตติ ซึ่งเป็นแบบแผนเดียวกันกับการแสดงผลการศกษาอัครมมตอจากคัมภีร์สำคัญทงพุทธศสนาในบทที่ 2 อันจะเป็นประโยชน์ต่อการศกษาเปรียบเทียบในบทที่ 4 ต่อไปด้วย จากการศกษาในบทนี้พบว่พุทธทศศกษให้ความสำคัญมกกับการอธิบายควมนหมยของอัครมมตอโดยเฉพะควมนหมยโดยอรรถ ซึ่งมีความหลกหลายตั้งแต “จิตที่อยู่เหนืออิทธิพลการปรุงแต่งของสังขาร”, “กูไม่เอากับมึงอีกต่อไป”, ไปจนกระทั่ง “ควมนั่นคงอยู่ในควมนถูกต้อง” และอีกส่วนหนึ่งที่ได้รับกรเน้นหนัก และให้เวลในการอธิบายเป็นพิเศคืออัสสทหะ และอาทินวะ ซึ่งก็คือการนำอัครมมตอไปประกศใช้ในแง่มมต่งๆ ในทศนระของพุทธทศศกษนั่นเอง

3.2 ควมนเป็นมของอัครมมตอในทศนระของพุทธทศศกษ

เมื่อมีผู้ตั้งค้ถามแก่พุทธทศศกษเกี่ยวกับการบรยธรรม เรื่องอัครมมตอว่ “ตั้งหลยสิบปี...ไม่เออมพุด หวงไว้หรือย่งไร มีเลห์เหลี่ยมอย่งไร จะอุปไว้ขยต่อเมื่อไร” พุทธทศศกษให้เหตุผลว่ จำต้องรอให้ผู้ฟังมีความพร้อม เพราะอัครมมตอเป็นหัวข้อธรรมที่ลึกซึ้งข้ใจยากประกอบกับในขณะนั้นสขภพของท่นก็ทรุดโทรมลง พบว่หลังจากจบการบรยธรรมเรื่องสุดท้ย

ในชุดอ้อมมยตา ไม่นานนักท่านก็อาพาธ และมรณภาพในสามปีหลังจากนั้น ซึ่งสอดคล้องกับ เหตุผลที่ท่านกล่าวไว้ตั้งแต่ครั้งแรกเมื่อเริ่มบรรยายธรรมชุดอ้อมมยตาว่า “...รอไปอีกไม่ได้ มันจะ ตายแล้ว ทั้งคนพูด และทั้งคนฟัง...อาตมาผู้ศึกษาผู้เอามาพูดนี้ ก็ต้องใช้เวลามากเหมือนกัน ใช้เวลา มากที่สุด 20 ถึง 30 ปี กว่าจะเข้าใจเรื่องอ้อมมยตา แล้วกว่าจะเอามาพูดกันจริงๆ จังๆ ก็เมื่อวัน มาฆบูชาปีนี้เอง มันเป็นเรื่องเหมือนกับเตรียมตัวตาย กลัวจะไม่ได้พูด ก็เลยเอามาพูดกันเสียที”¹ หลังจากใช้เวลาศึกษาอยู่หลายปี พุทธทาสภิกขุจึงได้ค้นพบว่า อ้อมมยตาคือจุดเปลี่ยนของการละ กามธาตุด้วยรูปธาตุ แล้วละรูปธาตุด้วยอรุปรธาตุ จากนั้นจึงละอรุปรธาตุด้วยอ้อมมยตาในที่สุด กล่าว โดยสรุปคือการละทุกสิ่งนั้นทำได้ด้วยอ้อมมยตาหรือ “ความที่ไม่ต้องอาศัยสิ่งนั้นอีกต่อไป” เป็น สิ่งที่หลายคนอาจไม่เคยได้ยิน ทั้งๆ ที่มีกล่าวอยู่ในพระไตรปิฎก พุทธทาสภิกขุจึงเห็นว่ามี ความ จำเป็นที่ต้องนำมาแสดงให้ทราบ จนสามารถนำไปปฏิบัติได้ โดยกล่าวว่า “มันก็ไม่เคยมีใครเอามา ให้ได้ยิน...สิ่งนั้นเขาเรียกว่าอ้อมมยตา ความที่จิตมันสูงถึงขนาดที่ไม่ต้องอาศัยสิ่งที่เคยอาศัยมาแต่ ก่อนอีกต่อไป...อาตมาจึงพูดว่าเปรียบเหมือนดาบเล่มสุดท้ายที่ใช้แล้วเรื่องมันก็จบ...เปรียบเทียบ ในทางผลก็เพชรน้ำเอกสูงสุด ได้แล้วก็เป็นอย่างอื่นว่าหมดเรื่องกัน”²

พุทธทาสภิกขุได้เคยพูดถึงอ้อมมยตาไว้เป็นครั้งแรกเมื่อพ.ศ. 2525 โดยมีหัวข้อบรรยาย ในครั้งนั้นว่า *การพัฒนาชีวิตโดยพระไตรลักษณ์มีผลสูงสุดเป็นอ้อมมโย* โดยกล่าวว่าการพัฒนา ชีวิตมีจุดสูงสุดอยู่ที่เหนือความทุกข์ทั้งปวง เรียกว่าเป็นอ้อมมโย คือเป็นผู้มีธรรมะชื่ออ้อมมยตา เป็นผู้ไม่สำเร็จมาจากสิ่งนั้น ไม่ยอมสำเร็จมาจากสิ่งนั้นอีก เพราะเห็นว่าสิ่งใดก็ตามที่ปรุงแต่งหรือ สร้างขึ้นมาแล้ว ล้วนเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาทั้งสิ้น จึงไม่อยากจะสำเร็จมาจากสิ่งที่เคยปรุงแต่ง กันมาก่อน ต่อไปนี้จะปรุงแต่งไม่ได้อีกแล้ว นั่นคือการเป็นพระอรหันต์ คือผู้ที่อหังการ และ มมังการที่พุทธทาสภิกขุใช้คำว่า “ตัวกู-ของกู” นั้นดับหมดแล้ว เป็นผู้มีญาณรู้ถึงที่สุด ซึ่งน้อยคนจะ รู้ เป็นผู้ควบคุมได้ทั้งเหตุ และสิ่งที่เกิดมาจากเหตุ จึงหมดปัญหา ไม่มีอะไรปรุงแต่งจิตของ พระอรหันต์ให้หวั่นไหว เพราะว่างจากตัวตน หลุดพ้นจากตัวตน อยู่เป็นปกติไม่ต้องแพ้ไม่ต้องชนะ ให้ยุ่งยากอีกต่อไป³ ทว่าการบรรยายในครั้งนั้น พุทธทาสภิกขุถือว่าไม่ประสบความสำเร็จนัก

จนกระทั่งในปี พ.ศ.2531 พุทธทาสภิกขุจึงได้นำธรรมะเรื่องอ้อมมยตาดกลับมาบรรยายอีก ครั้ง และบรรยายต่อเนื่องสม่ำเสมอตลอดเวลา 3 ปี ทั้งๆ ที่เชื่อว่าจะต้องมีผู้แสดงความเห็นขัดแย้ง ดังที่เคยเกิดขึ้นเมื่อท่านนำธรรมะระดับสูง และเข้าใจยาก เช่น อิทัปปัจจยตา สุนฺณญฺตา ตถตา มาแสดง

¹พุทธทาสภิกขุ, *อ้อมมยตาประทับใจ*, (สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, 2548), หน้า 44 - 45.

²เรื่องเดียวกัน, หน้า 118.

³เรื่องเดียวกัน, หน้า 48 - 49.

⁴เรื่องเดียวกัน, หน้า 248.

แก่พุทธศาสนิกชน พุทธทาสภิกขุเชื่อว่า อตัมมยตาทำให้เกิดมีพระพุทธเจ้า และพุทธศาสนา และการที่ไม่สอนอตัมมยตา ก็คือการไม่สอนพุทธศาสนา เหตุเพราะเรื่องอื่นที่ต่ำกว่านั้น มีคนอื่นได้สอนไว้ก่อนจะมีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นแล้ว อตัมมยตาทำให้พระสีหัตถะ โปธิสัตว์ละทิ้งอาจารย์คนสุดท้าย คืออุทกดาบสรามบุตรที่สอนได้สูงสุดเพียงแค่นิวาสัญญานาสัญญาตนะ⁵ ที่ทำให้ไปเกิดเป็นภวัคพรหมเท่านั้น⁶ ยังไม่เป็นการสิ้นสุดภพชาติ พระพุทธเจ้าจึงออกไปค้นหาด้วยพระองค์เอง จนสามารถปล่อยวางได้ทุกอย่าง ถือเป็น การดับทุกข์สิ้นเชิง พุทธทาสภิกขุเน้นว่า “เรื่องที่จะเป็นพระอรหันต์หลุดไปจากโลกนั้น (ยัง) ไม่มีใครสอนมาก่อน ถ้าเป็นพุทธศาสนาต้องอยู่ในระดับไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิด”⁷

อตัมมยตาในขั้นตอนการปฏิบัติธรรม

พุทธทาสภิกขุกล่าวว่าพุทธศาสนาทั้งหมดทั้งสิ้น ทุกขั้นตอนของการปฏิบัติธรรมทั้ง 3 หมวด หรือไตรสิกขา อันประกอบด้วยศีล สมาธิ และปัญญา ล้วนเต็มไปด้วยความหมายของอตัมมยตา มีอตัมมยตานี้เข้าไปช่วยทำหน้าที่อยู่ทั้งสิ้น⁸ โดยหมายถึงในการปฏิบัติธรรมที่ถูกต้องต้องเป็นการละสิ่งที่ควรละออกไปโดยสิ้นเชิง ดังแสดงตามลำดับการปฏิบัติธรรมดังนี้

ทาน

การให้ทานที่ถูกต้องคือการนำสิ่งที่ไม่ควรจะมีอยู่ในตนออกไป สิ่งนั้นคือ ความตระหนี่หรือความเห็นแก่ตัว ซึ่งต่างจากการให้ทาน โดยหวังแลกเปลี่ยนหรือว่าไม่มี ความหมายแห่งอตัมมยตา

ศีล

คือการปฏิบัติในระดับที่สูงขึ้นมา ศีลที่ถูกต้องนั้นมีการกำจัดสิ่งที่ไม่ควรจะมีอยู่ในตนออกเช่นกัน โดยเฉพาะสิ่งที่ไม่ควรจะมีอยู่ที่กายหรือวาจาตามสิกขาบทนั้นๆ ศีลนั้นยอมมีอตัมมยตาอยู่เต็มตัว ยกเว้นการรักษาศีลเพื่อตั้งความปรารถนาให้ไปเกิดในสวรรค์ หรือแม้กระทั่งรักษาศีลเพื่อเป็นปัจจัยแก่พระนิพพาน พุทธทาสภิกขุถือว่าไม่เป็นอตัมมยตาเพราะยังเป็นไปเพื่อการยึดมั่น มิใช่สละออกไป โดยเฉพาะนิพพานที่บางคนหมายถึงเมืองแก้ว สมบูรณ์ สวยงาม ร่ำรวย ไม่ใช่ นิพพานแห่งการดับทุกข์

⁵พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาประยุกต์*, (สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, 2548), หน้า 275 - 279.

⁶เรื่องเดียวกัน, หน้า 72.

⁷เรื่องเดียวกัน, หน้า 39.

⁸เรื่องเดียวกัน, หน้า 73.

สมาธิ

จิตที่มีสมาธิจะต้องมีอ้อมมยตา ซึ่งจะกำจัดกิเลสกลุ่มรุมจำพวกนิเวรณ ได้แก่ ความรู้สึกที่ น้อมไปในทางกาม ความพยาบาท ความหตุ้ ความฟุ้งซ่าน หรือความลึงเลสงสั้ย ออกไปจากจิตให้ เกิดเป็นสมาธิขึ้นได้ นิเวรณนี้มีแก่ทุกคน ไม่จำเพาะแต่ตอนทำสมาธิภาวนา หากมีอยู่ใน ชีวิตประจำวันด้วย ถ้าสามารถกำจัดออกไปได้ด้วยอ้อมมยตา จิตจะมีความสงบเยือกเย็น และมี สมาธิในการทำงาน การเจริญสมาธิในทางพุทธศาสนาจึงเป็นไปเพื่ออ้อมมยตา ไม่ใช่เพื่อให้ไปเกิด ในพรหมโลก หรือเพื่อให้ได้อัทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ต่างๆ

ปัญญา

ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุปัญญาภาวนาคือการปฏิบัติเพื่อหยั่งรู้ธรรมตามเป็นจริง สาย ของปัญญาเริ่มต้นจากการเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไปจนกระทั่งเห็นอ้อมมยตาเป็นที่สุด ดัง รายละเอียดต่อไปนี้

ธรรมะ 3 กลุ่ม 9 “ตา”⁹

พุทธทาสภิกขุกล่าวว่ามีความจริงของธรรมชาติที่ทุกคนต้องเรียนรู้ ถ้าไม่รู้จักความจริงแล้ว เราจะปฏิบัติอย่างโง่เขลาต่อทุกสิ่งรอบตัว นั่นคือการพยายามยึดมั่นถือมั่นเอาไว้ว่าเป็นตัวตน และ ของตน ความเป็นจริงของธรรมชาติหรือการรู้ธรรมทั้งปวงตามความเป็นจริงนี้ พุทธทาสภิกขุได้ สรุปลงเป็นหัวข้อสั้นๆ ให้ชื่อว่าปธรรมะ 9 ตา ซึ่งสามารถแบ่งได้เป็น 3 กลุ่มดังนี้

กลุ่มที่ 1 กลุ่มไตรลักษณ์ ประกอบด้วย 3 ตา ได้แก่

1. อนิจจตา คือความจริงที่ว่าสิ่งที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่งทั้งหลาย (อันหมายรวมทุกสิ่ง ยกเว้นพระนิพพาน) ล้วนแต่ต้องเปลี่ยนแปลงเสมอ หากจะยึดเอาไว้เป็นของตน อย่างที่บุคคลผู้นั้น อยากให้มันเป็น ต่อด้านการเปลี่ยนแปลงนั้น ผลที่ตกกับตนคือความทุกข์ เพราะสิ่งนั้นย่อมต้อง เปลี่ยนแปลงเป็นธรรมดา
2. ทุกขตา การที่บุคคลต้องอยู่กับสิ่งที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ซึ่งย่อมไม่เป็นไปตามที่ ต้องการ การต่อต้านความเปลี่ยนแปลงย่อมนำความทุกข์มาสู่ผู้ยึดมั่นถือมั่นนั้น
3. อนัตตตา การที่สิ่งต่างๆ เปลี่ยนแปลง และเป็นทุกข์ เพราะมันไม่มีความหมายของ ความเป็นตัวตนอย่างทีบุคคลเข้าใจ และอยากให้เป็น ไม่มีตัวตนที่จะรับผิดชอบต่อความต้องการ ของตน ขณะที่บุคคลก็ไม่มีตัวตนแท้จริงที่จะไปบังคับมันได้ ไม่มีใครหรืออะไรจะต้านทานความ ไม่เที่ยง และเป็นทุกข์นี้

⁹พุทธทาสภิกขุ, *อ้อมมยตาปริทัศน์*, (สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, 2548), หน้า 123.

กลุ่มที่ 2 กลุ่มธรรมชาติ ประกอบด้วย 3 ตา ได้แก่

1. **สัมมัญญิตตา** การตั้งอยู่ตามกฎธรรมชาติ จึงต้องเป็นเช่นนั้นธรรมดา ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์เป็นอนัตตา นั่นแหละคือความเป็นไปตามธรรมดาหรือตามธรรมชาติ

2. **สัมมนิยามตา** เมื่อได้เห็นความตั้งอยู่เป็นเช่นนั้น ก็ย่อมมองเห็นว่ามันมีลักษณะของกฎคือเป็นกฎธรรมชาติที่บังคับอยู่ไม่ให้เป็นไปแบบอื่น หากต้องเป็นความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เช่นนี้ตลอดไป

3. **อิทัปปัจจยตา** ลักษณะความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตานี้ เป็นไปตามเหตุตามปัจจัยอยู่ตลอดเวลา มีความเกี่ยวข้องกันในลักษณะที่ว่า “เพราะมีสิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้ๆ จึงเกิดขึ้น” ในสิ่งเดียวกันเมื่อเกิดขึ้นแล้วก็เกิดเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดสิ่งอื่นต่อไป จึงเป็นได้ทั้งเหตุ และผล ต่อเนื่องกันไป ในทางกลับกัน เมื่อสิ่งหนึ่งดับ สิ่งที่เป็นเหตุเป็นปัจจัยเกี่ยวเนื่องกันก็พลอยดับตามกันไปด้วย

โดยพุทธทาสภิกขุระบุว่า “ถ้าใช้กับทุกสิ่งไม่ยกเว้นอะไร แม้กระทั่งก้อนหินก้อนดิน เรียกว่า อิทัปปัจจยตา ถ้าใช้แต่เฉพาะกับสิ่งที่มีชีวิต รู้สึกเป็นสุขเป็นทุกข์ได้ เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท ... ที่จริงในพระบาลีท่านเรียกชื่อเต็มว่า อิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุปปาโท”¹⁰

กลุ่มที่ 3 กลุ่มเช่นนั่นเอง ประกอบด้วย 3 ตา ได้แก่

1. **สุญญตา** ว่างจากความหมายแห่งความเป็นตัวตน ไม่มีสิ่งที่ควรจะถือว่าตัวตน ว่างจากคุณค่า ว่างจากลักษณะแห่งตัวตน แต่ไม่ได้หมายความว่าไม่มีสิ่งใดเลยอย่างที่เรียกว่า นัตถิกทิกขุ ยังมีสิ่งต่างๆ ครบทุกอย่าง แต่ว่าไม่ใช่ตัวตน สุญญตาจึงไม่ใช่สูญเปล่า มีทุกอย่างทว่าไม่มี ความหมายแห่งความเป็นตัวตน

2. **ตถตา** เช่นนั่นเอง เมื่อว่างจากตัวตนถึงที่สุดก็จะเห็นธรรมตัวสุดท้ายคือตถตา แปลว่า ความเป็นเช่นนั้นเอง ผู้ใดมีตถตา ผู้นั้นเป็นตถาคต ผู้รู้ และถึงซึ่งความเป็นเช่นนั้นเอง จนไม่มีความกระหายใดๆ ที่จะให้ไปเป็นไปตามกิเลสตัณหาของตน ไม่หวังจะเป็นอะไรนอกจากความเป็นไปตามเหตุปัจจัยเช่นนั้นเอง เมื่อถึงตถตาแล้วก็พ้นพระอรหันต์

3. **อตัมมยตา** ความเป็นอตัมมยตานั้นมีอยู่ในธรรมทั้ง 8 และเมื่อมีธรรมจักษุคือเห็นตถตาแล้วอตัมมยตาก็สมบูรณ์ มีความรู้สึกที่ “ทั้งหมดที่ผ่านมาแล้วแต่หนหลัง กูอาภักกับมันไม่ได้อีกแล้วโว้ย” จิตเห็นสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริงแล้วก็ไม่หวั่นไหว ไม่เปลี่ยนแปลงไปตามสิ่งแวดล้อม ไม่ถูกปรุงแต่งให้สุขหรือทุกข์ เพื่อยึดมั่นถือมั่นสิ่งใดๆ อีก

¹⁰พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาประยุกต์*, หน้า 70.

หัวข้อธรรมทั้ง 9 ตา ที่ได้กล่าวไปแล้วนั้น อาจเรียกรวมทั้งกลุ่มได้อีกชื่อว่า “อตัมมยตา” ด้วยเช่นกัน กลุ่มของธรรมที่เรียกรวมกันว่าอตัมมยตานี้ เป็นส่วนหนึ่งในการศึกษา และปฏิบัติธรรม โดยเฉพาะในส่วนของปัญญาสิกขาเพื่อการเห็นแจ้งในธรรมทุกสิ่งตามความเป็นจริง

ธัมมัญญูติญาณ และนิพพานญาณ

พุทธทาสภิกขุอธิบายว่าญาณต่างๆ ที่มีอยู่มากมาย สามารถแบ่งได้เป็น 2 กลุ่มเท่านั้น¹¹ กลุ่มที่หนึ่งคือ **ธัมมัญญูติญาณ** คือความรู้ที่บอกให้รู้ความจริงของสังขารทั้งหลายทั้งปวงว่าเป็นอย่างไร ธัมมัญญูติญาณคือความรู้ นับตั้งแต่ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ขึ้นไปจนถึงอตัมมยตาเป็นที่สุด โดยสรุปว่าสังขารใดๆ ล้วนไม่น่ายึดถือไปเสียทุกอย่าง ครั้นหยั่งรู้ความจริงดังกล่าวคือ ธัมมัญญูติญาณอันได้แก่ “ธรรมะ 9 ตา” แล้ว ก็จะเกิด **นิพพานญาณ** คือความปล่อยวาง หลุดพ้น เป็นสุขสงบเย็น ส่วนความรู้เรื่องนิพพานญาณนี้ หมายถึงแต่ต้นนิพพาน วิราคะ วิมุตติ วิสุทธิ ขึ้นไปหา นิพพาน พุทธทาสภิกขุกล่าวว่าอตัมมยตามีลักษณะเหมือนกับ “สามขา” คร่อมกันอยู่ อตัมมยดานั้น อยู่ที่จุดสิ้นสุดหรือจุดสูงสุดของธัมมัญญูติญาณ จากนั้นเมื่อถึงจุดเปลี่ยนคือเปลี่ยนจากธัมมัญญูติญาณ เข้าสู่ นิพพานญาณ หรือเปลี่ยนจาก โลกียธรรมเข้าสู่ โลกุตระธรรม ที่จุดเปลี่ยนนี้ก็มีลักษณะของอตัมมยตาด้วย และเมื่อเปลี่ยนมาเป็นฝ่ายนิพพานญาณหรือโลกุตระแล้ว ที่จุดเริ่มต้นของนิพพานญาณก็ยังมีเค้าเงื่อนของอตัมมยตาด้วยเช่นกัน¹² จึงเห็นได้ว่าอตัมมยตามีความหมายที่กว้าง และซับซ้อนมาก จึงเป็นเหตุให้พุทธทาสภิกขุได้ใช้เวลา และความพยายามในการอธิบายความหมายของอตัมมยตานี้เป็นอย่างมาก ดังจะได้กล่าวรายละเอียดต่อไป

3.3 ความหมายของอตัมมยตาในทัศนะพุทธทาสภิกขุ

3.3.1 อตัมมยตาโดยพยัญชนะ

พุทธทาสภิกขุได้อธิบายความหมายของอตัมมยตาโดยพยัญชนะไว้ว่า

“การไม่สำเร็จมาจากสิ่งนั้น อะ แปลว่า ไม่, ดัง แปลว่า นั้น, มยตา แปลว่า สำเร็จมา, ความที่สำเร็จมาจากสิ่งนั้นก็หาไม่ได้”¹³ และในอีกครั้งหนึ่งท่านได้อธิบายว่า

“อะ แปลว่า ไม่, ตัม แปลว่า นั้น, มยะ แปลว่า สำเร็จ, ตา แปลว่า ความ, อตัมมยตา - ความที่ไม่ต้องสำเร็จมาจากเหตุปัจจัยนั้น อีกต่อไป”¹⁴

¹¹พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาประทีป*, หน้า 13.

¹²พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาประยุกต์*, หน้า 73.

¹³พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาปริทัศน์*, หน้า 213.

¹⁴พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาประทีป*, หน้า 13.

โดยได้อธิบายเพิ่มเติมด้วยว่าเป็นความที่ไม่มีสิ่งนั้นเป็นที่มา หรือความที่ไม่สำเร็จมาจากปัจจัยนั้นๆ ไม่สำเร็จอยู่ด้วยปัจจัยนั้นๆ ไม่ถูกต้องจับไว้ด้วยปัจจัยนั้นๆ¹⁵ พุทธทาสภิกขุได้แสดงความเห็นต่อคำแปลของอติมมยตาที่พบในอรรถกถาไว้ว่า “การที่จะแปลว่านิตัตตมหา คือไม่มีต้นหานี้ ความหมายมันไม่ตรงคอก แล้วมันก็ไม่นำไปสู่ “ความที่ปัจจัยอะไรๆ ประดังประแต่ไม่ได้ ยังไกลกัน”¹⁶ ในขณะที่เดียวกันพุทธทาสภิกขุก็ยอมรับว่า การแปลอติมมยตาตามตัวหนังสือนั้นทำได้ยาก และเมื่อถอดความพยัญชนะออกมาแล้วก็ยังห่างไกลกับความหมายที่แท้จริง จึงพบว่าในการอธิบายธรรมะชุดอติมมยตานี้ พุทธทาสภิกขุได้ให้ความสำคัญเป็นพิเศษกับการอธิบายความหมายแบบจับใจความ หรือการให้ความหมายของอติมมยตาโดยอรรถกถาได้กล่าวไว้ว่า

“อติมมยตา คำนี้แปลตามตัวหนังสือแปลยาก จะอธิบายให้ฟังว่ามันหมายถึงอะไร ให้รู้จักความหมาย แล้วก็พูดเป็นภาษาบาลีก็แล้วกัน ไม่ต้องแปลคอก...ถ้าแปลเอาแต่ใจความก็จะแปลว่า กูไม่เอา กับมึงแล้วโว้ย...อะไรที่มันทำให้เกิดความยุ่งยากลำบากไม่รู้จักสิ้นสุด ตัดออกไปด้วยความรู้สึกที่ว่า กูไม่เอา กับมึงแล้วโว้ย”¹⁷ และ “ผมอยากจะให้ใช้คำบาลี สำหรับภาษาไทยเราอย่าไปแปล แปลลำบาก ใช้กันไปนานๆ เข้า มันก็จะมาอยู่ในภาษาพูดธรรมดา เหมือน อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่ต้องแปล”¹⁸

3.3.2 อติมมยตาโดยอรรถ

จุดยืนของพุทธทาสภิกขุในเรื่องการสร้างความเข้าใจความหมายของอติมมยตานั้น ทำโดยการอธิบายขยายความให้ครอบคลุมเนื้อหามากที่สุด ดังที่ท่านได้กล่าวไว้ว่า “อติมมยตาโดยอรรถหมายความว่าในคำแปลมันสั้นนัก ก็ขยายความหมายของคำแปลออกไปบ้างตามสมควร... โดยดูในหลาย ๆ แง่ แล้วเอามาประกอบกันเข้าทุกแง่ แล้วจะเข้าใจถึงนั้นได้ดีที่สุด”¹⁹ จึงพบว่าพุทธทาสภิกขุทุ่มเทเวลากับการอธิบายความหมายของอติมมยตาโดยอรรถเป็นอย่างมาก และพบว่ามีกรปรับปรุงเปลี่ยนแปลงคำอธิบายอย่างต่อเนื่องตลอดระยะเวลา 3 ปีของธรรมเทศนาชุดนี้ การให้ความหมายโดยอรรถของอติมมยตา จึงมีความหลากหลายทั้งเทคนิควิธีการนำเสนอตลอดจนเนื้อหา ซึ่งจากการวิจัยสามารถประมวล และจัดประเภทของคำอธิบายอติมมยตาโดยพุทธทาสภิกขุได้หลากหลายวิธี เช่น การแบ่งอติมมยตาตามกลุ่มความหมาย การอธิบายอติมมยตาตามลักษณะ และ

¹⁵พุทธทาสภิกขุ, *อติมมยตาปริทีป*, หน้า 205.

¹⁶พุทธทาสภิกขุ, *อติมมยตาปริทีป*, หน้า 214.

¹⁷พุทธทาสภิกขุ, *อติมมยตาปริทีป*, หน้า 66.

¹⁸เรื่องเดียวกัน, หน้า 209.

¹⁹พุทธทาสภิกขุ, *อติมมยตาประยุกต์*, หน้า 81.

ตามระดับความสูงต่ำของธรรมนั้น รวมถึงการแบ่งอตัมมยตาตามตำแหน่งที่อยู่ในขั้นตอนการพัฒนาของจิต นอกจากนี้ยังมีการอธิบายความหมาย อตัมมยตาโดยนำเอาคำอุปมา และคำไวพจน์มาใช้ประกอบการอธิบายด้วย ดังรายละเอียดต่อไปนี้

3.3.2.1 การแบ่งอตัมมยตาโดยอรรถตามกลุ่มความหมาย

จากการศึกษาพบว่าอตัมมยตาที่พุทธทาสภิกขุได้อธิบายไว้ทั้งหมดนั้น สามารถแบ่งได้เป็น 2 กลุ่มความหมาย²⁰ คือความที่จิตไม่ถูกสังขารปรุงแต่ง กับความมั่นคงของจิตอยู่ในความถูกต้อง โดยพบว่าการให้ความหมายอตัมมยตาในกลุ่มหลังนี้เริ่มปรากฏในช่วงปีสุดท้ายของธรรมบรรยาย²¹

1) ความปรุงแต่งไม่ได้ของจิต

ความปรุงแต่งไม่ได้ของจิตมีความหมายว่า สิ่งที่แวดล้อมอยู่หรือเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กันอยู่โดยทั่วไป ไม่สามารถที่จะปรุงแต่งจิตได้ ไม่ว่าจะในแง่ที่จะผลัดออกไป ดึงเข้ามา หรือว่าตรึงให้แน่นอยู่กับที่ก็ทำไม่ได้ทั้งสิ้น นี่ก็คือลักษณะแห่งอตัมมยตา ในความหมายของความที่สิ่งแวดล้อมปรุงแต่งจิตไม่ได้ ตัวอย่างการให้ความหมายอตัมมยตาในกลุ่มนี้เช่น “โดยความหมาย (ว่า) ‘ไม่อาศัยกันอีกต่อไป’ สังขารเหล่านั้นไม่มาเป็นคู่ ไม่มาเป็นผู้สนับสนุนบำรุงบำเรอ ไม่อาศัยกับมันอีกต่อไป ถ้ายังอาศัย ถูกผูกพันอยู่ด้วยสิ่งนั้นๆ (ก็จะ) หากความอิสระไม่ได้ สงบไม่ได้ เพราะความที่ต้องอาศัยผูกพันกัน...คุณให้ลึกลับว่า มันไม่มีตัณหา...ไม่มีมานะ...ไม่มีทิฐิในสิ่งนั้น”²² และ “ความหมายของอตัมมยตาก็ว่า พอกันที ภูไม่เอากับมิงแล้วโว้ย ถ้ามันพิสูจน์ได้ว่าเป็นความทุกข์ ปัญหา ความชั่วร้าย ยุ่งยากลำบาก พอกันที...เช่นว่าสูบบุหรี่อย่างนี้ เห็นชัดว่าไม่มีประโยชน์”²³

2) ความคงที่อยู่ในความถูกต้อง

อตัมมยตายังมีความหมายว่า ความคงที่ตายตัวอยู่ในความถูกต้องที่ไม่สามารถถูกเปลี่ยนให้ผิดจากนั้นได้ ทว่าความคงที่อยู่ในความถูกต้องนั้นไม่ใช่การอยู่เฉยๆ แต่จะต้องมีความงอกงามไปตามทางของความถูกต้องด้วย พุทธทาสภิกขุยกตัวอย่างการปลูกต้นไม้ โดยเมื่อได้จัดทุกอย่างให้ถูกต้อง ทั้งเรื่องดิน น้ำ แสงสว่าง ตลอดจนปัจจัยต่างๆ รวมถึงไม่มีโรค ไม่

²⁰พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาปริทัศน์*, หน้า 312.

²¹อตัมมยตาในความหมายว่ามั่นคงอยู่ในความถูกต้อง เริ่มปรากฏในเรื่องอตัมมยตากับไตรสัทธรรม ในปี พ.ศ.2532 จนกระทั่งต้นปี พ.ศ. 2533 พุทธทาสภิกขุจึงสรุปว่ามีสองความหมายคือความปรุงแต่งไม่ได้ของจิต กับความมั่นคงของจิตอยู่กับความถูกต้อง พบว่าความหมายที่สองใช้มากกับเรื่องการประยุกต์ใช้อตัมมยตาในระดับโลกิยธรรม.

²²พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาประยุกต์*, หน้า 81-82.

²³เรื่องเดียวกัน, หน้า 139.

มีอันตรายใดๆ ต้นไม้ นั่นก็จะมี ความถูกต้อง เป็นเครื่องผลักดันให้ อองกาม ยิ่งขึ้นไป ตามอำนาจของ ความถูกต้อง ดังนั้น อตัมมยตา ในที่นี้ จึงหมายถึง การดำรง ความถูกต้อง ให้คงมีอยู่ตลอดไป ความงอกงาม หรือว่า การพัฒนา ก็จะมีอยู่ในตัวเอง ตัวอย่างการให้ความหมาย อตัมมยตา ในกลุ่มนี้ เช่น “อตัมมยตา อยู่กับความคงที่ ไม่มีอะไรมาทำให้เปลี่ยนแปลง ได้อยู่กับความคงที่แน่นอน ไม่เปลี่ยนแปลงอย่างใดเลย ไม่ต้องขึ้น ไม่ต้องลง ไม่ต้องฟู ไม่ต้องแฟบ ไม่ต้องเหี่ยว ไม่ต้องพอง คือ ไม่อินดิยันรีย...เหนือความดีใจ และเสียใจ”²⁴

3.3.2.2 การอธิบาย อตัมมยตา ตามลักษณะ

จากการศึกษา คำอธิบาย อตัมมยตา โดยอรรถที่ พุทธทาสภิกขุ ได้แสดงไว้ นั้น พบว่า ยังสามารถแบ่ง ได้อีก 3 ลักษณะ ได้แก่

1. อตัมมยตา ที่หมายถึง การหยั่งรู้ ธรรมตาม เป็นจริง จนเกิดการ ลงมือกระทำ อันเป็น ตัววิธีการ ซึ่งเปรียบ ได้กับ “ดาบ”
2. อตัมมยตา ที่เป็น ผลของการ ปฏิบัติการ ลงมือ ละ หรือ ตัด สิ่ง ที่ ควร ตัด ได้ แล้ว อันเป็น ตัวเป้าหมาย ซึ่งเปรียบ ได้กับ “เพชร”
3. อตัมมยตา ที่เป็น ตัวความรู้ หรือ ญาณ รู้ว่า สังขาร ต่างๆ ไม่ เว้น แม้ กระทบ ทั้ง กว้าง สามคือ กามภพ รูปภพ และ อรูปภพ ต่าง ก็ ล้วน เป็น ไป ตาม กฎ ไตรลักษณ์ ไม่ สามารถ เอา มา เป็น ตัวตน หรือ ของ ตน ได้

ดังจะ เห็น ได้ จาก การ อธิบาย ความหมาย ของ อตัมมยตา โดย อรรถ ที่ว่า

“...เป็น เรื่อง ลึก ที่ สุด ยาก ที่ สุด ใน พระ ไตรปิฎก และเป็น ผล สุด ท้าย ที่ จะ พึง ได้ รับ ถ้า ได้ รับ ก็ เป็น อัน ว่า หมด ปัญหา ใคร มี อตัมมยตา ก็ คือ ได้ ผล สุด ท้าย ของ การ ปฏิบัติ ใน ด้าน ของ ธรรม ปฏิบัติ ก็ เปรียบ เหมือน กับ ดาบ เล่ม สุด ท้าย ที่ จะ ตัด สิ่ง ที่ จะ ต้อง ตัด ถ้า จะ เปรียบ ด้วย ผล การ ปฏิบัติ ก็ เหมือน เพชร น้ำ แอก ที่ ให้ ความ พอใจ สูง สุด หรือ เป็น อัน สุด ท้าย”²⁵ และ “...อตัมมยตา หรือ จะ เรียก อีก อย่าง หนึ่ง ว่า ว่าง ว่าง คำ นี้ สำคัญ มาก จาก ชั่ว ถึง ดี จาก ดี ก็ ถึง ว่าง จาก บาป ถึง บุญ จาก บุญ ก็ ถึง ว่าง จาก นรก ก็ ถึง สวรรค์ เหนือ สวรรค์ ก็ ถึง ว่าง อะไร ก็ ไป จบ อยู่ ที่ ความ ว่าง ซึ่ง ไม่ อาจ จะ เป็น บวก หรือ เป็น ลบ... นั่นแหละ คือ ลักษณะ ของ พระ นิพพาน นั่นแหละ คือ อตัมมยตา ความ คง ที่ อยู่ ใน ความ ถูก ต้อง ใน ความ สงบ และ สันติภาพ”²⁶

²⁴ พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาปริทีป*, หน้า 187.

²⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 45.

²⁶ พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาปริทีป*, หน้า 358-359.

3.3.2.3 อตัมมยตาสามารถแบ่งตามระดับความสูง-ต่ำของธรรมนั้นได้เป็น 3 ระดับ²⁷

1. อตัมมยตาในระดับสูงสุด เป็นอตัมมยตาที่ทำให้บรรลุเป็นพระอรหันต์ คือทำให้สามารถละเนวสัจญานาสัจญายตนะ คือลวงพันธุรูปฌาน คับสิ้นภพชาติ เข้าสู่ความดับทุกข์สิ้นเชิง สงบเย็นเป็นนิพพาน (เช่นที่พบในสพายตนวิภังคสูตร)
2. อตัมมยตาในระดับรองลงมา เป็นอตัมมยตาที่ช่วยให้เกิดการละไปตามลำดับ คือละกามตัณหาด้วยรูปฌาน ละรูปฌานด้วยอรูปฌาน (เช่นที่พบในสัปปริสสูตร)
3. อตัมมยตาในความหมายทั่วไป หมายถึงการละสิ่งที่ควรละอย่างเด็ดขาด เป็นอตัมมยตาที่พุทธทาสภิกขุเรียกว่าเป็น “อตัมมยตาตัวน้อยๆ” คือความรู้ความเห็นที่ให้สิ่งที่ควรละ เพื่อความอยู่รอด ก้าวหน้า เติบโตทั้งทางกาย และจิตวิญญาณ โดยอตัมมยตาในความหมายทั่วไปนี้ยังแบ่งได้อีก 2 กลุ่ม

3.1 อตัมมยตาที่เห็นได้ในกระแสวิวัฒนาการของธรรมทั้งปวง เริ่มตั้งแต่พืช สัตว์ ไปจนพระอรหันต์เช่นที่พบในระบบภูมิคุ้มกัน โรค การไอ จาม การขับถ่าย การอาบน้ำชำระล้างสิ่งสกปรก การผลัดใบของต้นไม้ การลอกคราบของกุ้ง และปู เพื่อความอยู่รอด และเจริญเติบโตเป็นต้น

3.2 อตัมมยตาที่พบได้ในธรรมทั้งปวงในพุทธศาสนา พุทธทาสภิกขุยกตัวอย่างสิ่งที่ผลักดันให้พระพุทธเจ้าทรงออกผนวช โดยมีสาเหตุที่แท้จริงคืออตัมมยตา นอกจากนี้อตัมมยตายังทำให้ทรงละทิ้งอาจารย์คนสุดท้าย คืออุทกดาบสรามบุตรที่สอนได้เพียงแก่นวลัญญานาสัจญายตนะ ซึ่งพระองค์มักค้นพบเองต่อเองว่ายังสามารถละทิ้งได้อีกจนกระทั่งดับทุกข์ได้สิ้นเชิง พุทธทาสภิกขุยกตัวอย่างให้เห็นอตัมมยตาที่มีการปฏิบัติธรรมตั้งแต่ขั้นต้นๆ จนสูงสุดในพุทธศาสนาได้แก่การให้ทาน เพื่อ ละความตระหนี่ เห็นแก่ตัวในคนออกไป ก็จัดเป็นอตัมมยตา การรักษาศีล เพื่อเอาสิ่งที่ไม่ควรมีในคนออกไปในระดับกาย และวาจา คือการฆ่า การลักขโมย ประพฤติผิดในกาม ก็ถือเป็นอตัมมยตา การทำสมาธิภาวนาเพื่อกำจัดกิเลสที่กลุ่มรุ่ม เช่นนิเวรณห์ทั้งหลายการทำปัญญาภาวนา หรือวิปัสสนา เพื่อหยั่งรู้ธรรมตามเป็นจริง กำจัดความยึดมั่นถือมั่นในธรรมทั้งปวง ที่ต่างเป็นไปตามกฎไตรลักษณ์ เอามาเป็นตัวตนหรือของตนไม่ได้ ล้วนเป็นตัวอย่างของการใช้อตัมมยตาในการปฏิบัติธรรมในทุกๆ ระดับ

²⁷พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาประยุกต์*, หน้า 49-50.

3.3.2.4 การแบ่งอัครมมยตามตำแหน่งที่อยู่ในขั้นตอนการพัฒนาของจิต

1. อัครมมยตาที่อยู่ที่ถูกเปลี่ยน

พุทธทาสภิกขุอธิบายอัครมมยตาว่าเป็นจุดเปลี่ยนรอยต่อระหว่างธรรมฐิติญาณกับนิพพานญาณ คือ “อยู่ตรงที่ระหว่างติดกับหลุด”²⁸ คือหลังจากการเห็นความจริงของสังขารทั้งปวงว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา (พุทธทาสภิกขุอธิบายตลอดไปจนครบ 9 ตา) ก็พบว่าสังขารทั้งปวงไม่ควรเอามาเป็นตัวตนของตนอีกต่อไป ก็หลุดออกจากการยึดมั่นเข้าสู่ฝ่ายหลุดพ้น คือญาณที่เป็นตัวนิพพานความดับทุกข์สิ้นเชิง หรืออาจกล่าวได้ว่าอัครมมยตาอยู่ตรงกลางระหว่างฝ่ายโลกียธรรมกับโลกุตระธรรมก็ได้²⁹

2. อัครมมยตาที่จุดสูงสุด

อัครมมยตาอาจถือว่าเป็นจุดสูงสุดด้วยเหตุเพราะขณิกญาณที่สนะทั้งหลาย (ซึ่งพุทธทาสภิกขุอธิบายด้วยธรรมะ 9 ตา) อันหมายถึงความรู้ที่ได้เห็นธรรมคือสังขารต่างๆ ตามความเป็นจริงหรือธัมมัญญูฐิติญาณนั้นมาสูงสุดที่จุดนี้³⁰ นอกจากนี้ยังนับว่าเป็นเรื่องสูงสุดทางจิตใจ เป็นความรู้ที่สร้างความเจริญในทางจิต หรือเป็นวัฒนธรรมทางจิต ซึ่งไม่มีสิ่งใดสูงไปกว่าเรื่องนี้อีกแล้ว คือการดับทุกข์ได้สิ้นเชิงเพราะรู้เรื่องอัครมมยตา³¹ หรือมองอีกแง่หนึ่งอัครมมยตาทำให้ออกมาเสียได้จากสิ่งผูกพันคือสังขารทั้งหลาย จึงถือว่าอัครมมยตาคือสิ่งสูงสุดในพระพุทธานุศาสนาส่วนที่เป็นการปฏิบัติ³²

3. อัครมมยตาที่เป็น “สามขาคร่อมกันอยู่” เมื่อมองโดยภาพรวมจะพบว่าอัครมมยตานี้หมายถึง เหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ณ สามจุดสำคัญ พุทธทาสภิกขุเรียกว่าเป็นการคร่อมสามขา³³ ได้แก่ (1) สูงสุดของการเห็นความจริง โดยธัมมัญญูฐิติญาณ (2) ที่จุดเปลี่ยนระหว่างธัมมัญญูฐิติญาณกับนิพพานญาณก็เป็นอัครมมยตา และ (3) เมื่อเปลี่ยนแล้วเมื่อเริ่มนิพพานญาณก็ยังคงเป็นอัครมมยตา สรุปคือเป็นจุดสุดท้ายของธัมมัญญูฐิติญาณ เป็นจุดเปลี่ยนจากโลกียธรรมไปโลกุตระธรรม และเป็นจุดตั้งต้นของฝ่ายนิพพานญาณ³⁴

²⁸พุทธทาสภิกขุ, *อัครมมยตาประทีป*, หน้า 54-55.

²⁹เรื่องเดียวกัน, หน้า 93.

³⁰พุทธทาสภิกขุ, *อัครมมยตาประยุกต์*, หน้า 13.

³¹พุทธทาสภิกขุ, *อัครมมยตาปริทัศน์*, หน้า 29.

³²พุทธทาสภิกขุ, *อัครมมยตาประทีป*, หน้า 16.

³³พุทธทาสภิกขุ, *อัครมมยตาประยุกต์*, หน้า 73.

³⁴พุทธทาสภิกขุ, *อัครมมยตาประทีป*, หน้า 135.

3.3.3 การใช้อุปมา และคำไวพจน์เพื่ออธิบายอตัมมยตา

ในการอธิบาย เรื่องอตัมมยตาทั้ง 60 ครั้ง ตลอดระยะเวลา 3 ปี พบว่าพุทธทาสภิกขุได้นำเอาการใช้อุปมา และการใช้คำไวพจน์มาประกอบการอธิบายความหมายของอตัมมยตาอยู่บ่อยครั้ง

3.3.3.1 การใช้อุปมา

จากการประมวลคำอุปมาที่ใช้ในการอธิบายอตัมมยตาสามารถแบ่งได้ 3 กลุ่ม ดังนี้

1. กลุ่ม “ดาบ” คืออตัมมยตาในความหมายของเครื่องมือเพื่อตัดขาดจากสังขารทั้งหลาย

1.1 ดาบเล่มสุดท้ายของพระธรรม

ในด้านธรรมปฏิบัติอตัมมยตาเปรียบเหมือนดาบเล่มสุดท้ายของพระธรรม คืออาวุธที่มีอำนาจสูงสุด ใช้ในขั้นสุดท้าย เมื่อตัดแล้วจะหมดปัญหาโดยสิ้นเชิง³⁵

1.2 ธรรมอาวุธ

อตัมมยตาเป็นอาวุธของธรรมะ สิ่งสูงสุดในพุทธศาสนาสามารถ “ตัด” คือแก้ปัญหาทุกชนิด ทั้งระดับโลกียธรรม และ โลกุตตรธรรม³⁶

1.3 ธรรมจักรสำหรับตัด

อตัมมยตามีความหมายเช่นเดียวกับธรรมจักรที่จะตัดหรือเพิกถอนสิ่งที่ไม่ควรจะมี สิ่งที่น่าหวงแหนไว้ในกองทุกข์ เมื่อมีปัญหาสูงสุดมองเห็นว่าสิ่งนี้ไม่ควรจะอยู่กับเราจึงตัดล้างเพิกถอนออกไปเสียได้³⁷

1.4 การหย่าขาดจากคู่ครองที่ทรยศ

พุทธทาสภิกขุเปรียบอตัมมยตากับความรู้สึกที่สามิตัดขาดจากภรรยาที่พบว่าประพฤติตนทรยศ โดยเป็นชู้กับชายอื่น จึงทำให้หมดความรักใคร่ผูกพันกันอีกต่อไป³⁸

1.5 เครื่องสลัด

ธรรมชื่ออตัมมยตาชื่อเครื่องสลัด เป็นความไม่เกี่ยวข้องผูกพันกับสิ่งนั้นๆ³⁹

³⁵พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาประทีป*, หน้า 45.

³⁶พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาปริทัศน์*, หน้า 419-320.

³⁷พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาประทีป*, หน้า 140-141.

³⁸เรื่องเดียวกัน, หน้า 77.

³⁹พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาประยุกต์*, หน้า 44-45.

1.6 ความมีหัวใจเป็นเพชร (ใจแข็ง)

อตัมมยตา คือ ความเที่ยงตรง เข้มแข็ง หรือถูกต้องของจิต จนอะไรๆ มาทำให้เปลี่ยนแปลงไม่ได้ โดยพุทธทาสภิกขุกล่าวว่า “พูดกันภาษาเด็กๆ ก็ว่ามีหัวใจเป็นเพชร... คือใจแข็ง แต่มันไม่ใช่แข็งบ้าง บอๆ หรือแข็งกระด้างอย่างความโง่ มันแข็งอย่างถูกต้องอย่างที่ว่า มันควรจะแข็ง...อยู่ในความถูกต้องของมันเอง อะไรๆ จะมาเปลี่ยนแปลงมันไม่ได้”⁴⁰

1.7 เครื่องรางที่แท้จริง

อตัมมยตาเป็นเครื่องรางที่แท้จริงที่ไม่ต้องนำมาแขวนคอให้รุงรัง ทว่าอยู่ที่สติปัญญาทำให้ทันเวลาที่สามารถคุ้มครองได้ โดยพุทธทาสภิกขุเชื่อว่า “ศักดิ์สิทธิ์ที่สุดใน การคุ้มครอง ภูไม้ออกับมิ่ง กิเลสทำอะไรไม่ได้ แกล้งพูดให้มันหายบคาย เพื่อที่จะง่าย สบาย”⁴¹

1.8 พระเครื่อง

พุทธทาสภิกขุกล่าวว่า “อตัมมยตานั่นแหละพระเครื่อง พระเครื่องที่ควรแขวนไว้กับจิตใจตลอดเวลา ขอให้แขวนไว้กับจิตใจจะได้มีความถูกต้อง คงที่ แข็ง โดด ห้วน ไหวไม่ได้ เปลี่ยนแปลงไม่ได้ ผ่าทะลุไปได้ในทุกปัญหา”⁴²

1.9 บันไดสำหรับไต่

อตัมมยตาทำให้มันคงอยู่ในความถูกต้อง จนจิตนั้นพัฒนาอื่นๆ ขึ้นไป จนกว่าจะสูงสุด⁴³

1.10 อิศระจากคุกของชีวิต

อิสระจากคุกคือการจงจำ โดยจงจำในคุกแห่งตัวกูของกู คุกแห่งอายตนะ คุกแห่งอุปาทาน สรุปความแล้วมันเป็นคุกของอวิชชา⁴⁴

1.11 ตัดลูกนิมิต

ถ้าเห็นอตัมมยตาแล้ว หลุดขาดฝั่ง เหมือนตัดเชือกลูกนิมิต ความรู้สึกที่เป็นอนัตตาย่อมกำจัดอำนาจของเอกัตตอุเบกขา⁴⁵

⁴⁰พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาปริทัศน์*, หน้า 62-63.

⁴¹พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาประทีป*, หน้า 183.

⁴²เรื่องเดียวกัน, หน้า 224.

⁴³พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาประยุกต์*, หน้า 35.

⁴⁴พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาประทีป*, หน้า 72.

⁴⁵เรื่องเดียวกัน, หน้า 36.

1.12 ยานอวกาศ

อตั้มมยตาเหมือนยานอวกาศ ยกเราขึ้นจากนรก แล้วก็ไปถึงสวรรค์ เหนือสวรรค์ เหนือภพ ไปสู่โลกุตตระ จนถึงที่สุดแห่งโลก⁴⁶ ผู้ที่ต้องการจะออกไปจากโลกต้องใช้ พาหนะที่ถูกต้องคืออตั้มมยตา⁴⁷

1.13 ยากำจัดศัตรูพืช

มืออตั้มมยตา ก็เลสเกิดไม่ได้ มันเหมือนยากำจัดศัตรูพืชการเผชิญหน้า กับกิเลส เหมือนเอาไม้สั้นไปรันจี้ ไม่ต้องมีกิเลสดีกว่า ให้มันอยู่เหนืออารมณ์ร้ายด้วยประการทั้งปวง⁴⁸

1.14 ผลไม้ที่สุกงอม

มืออตั้มมยตา ความทุกข์มันหล่นเอง เสมือนผลไม้ที่สุกงอม⁴⁹

2. กลุ่ม “เพชร” คืออตั้มมยตาในความหมายของสิ่งสำคัญอันเป็น “ผล” ของ การปฏิบัติธรรมและคุณสมบัติของผู้ที่ได้รับผลจากการปฏิบัติธรรมนั้น

2.1 เพชรเม็ดสำคัญที่สุดที่ตกค้างในพระไตรปิฎก⁵⁰

2.2 เพชรน้ำเอกที่ให้ความพอใจสูงสุด

คุณสมบัติของเพชรที่ถูกเปรียบในที่นี้ ได้แก่ความเป็นของสำคัญสูงค่า ซึ่งจะต่างกับความมีหัวใจเป็นเพชรในความหมายจากกลุ่มที่ 1 ที่เน้นความแข็งแกร่งมั่นคง ไม่มีสิ่งใดทำให้หวั่นไหวได้

2.3 ที่สูงที่ปลอดภัย

อตั้มมยตาเปรียบได้กับการกระโดดออกมาอยู่ที่สูง ซึ่งเป็นที่ปลอดภัย หมายถึงการบรรลุธรรมในระดับสูงขึ้นไปตามลำดับ เป็นความสามารถในการดับทุกข์หรือ การเข้าถึงความสงบเย็นของนิพพาน⁵¹

⁴⁶พุทธทาสภิกขุ, *อตั้มมยตาประทีป*, หน้า 337.

⁴⁷พุทธทาสภิกขุ, *อตั้มมยตาประยุกต์*, หน้า 127.

⁴⁸เรื่องเดียวกัน, หน้า 249.

⁴⁹เรื่องเดียวกัน, หน้า 309.

⁵⁰เรื่องเดียวกัน, หน้า 2.

⁵¹เรื่องเดียวกัน, หน้า 14.

2.4 ออกซิเจน

อตัมมยตาอุปมาได้กับออกซิเจน ถ้าขาดก็ทำให้เกิดความทุกข์ ถ้าขาดอย่างสิ้นเชิงก็มีการตายทางวิญญาน หมดคุณค่าของชีวิต⁵²

3. กลุ่ม “ญาณ”

คือความรู้ที่ว่าสังขารทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น เพราะต่างก็เป็นไปตามกฎไตรลักษณ์เอามาเป็นตัวตนหรือของตนไม่ได้ อตัมมยตาในความหมายว่า ญาณ หรือความรู้นี้ พุทธทาสภิกขุเปรียบอตัมมยตากับ “เรื่องทั้งหมดของพระเจ้า” และ “คุณสมบัติสูงสุดของกฎธรรมชาติ” โดยความหมายว่า “เรื่องทั้งหมดของพระเจ้า” นั้น ใ้กับศาสนาทั้งหลายที่มีความเชื่อ และนับถือในพระเจ้า ส่วนอตัมมยตาในความหมายว่า “ความรู้สูงสุดเรื่องกฎของธรรมชาติ” ใ้กับศาสนาที่ไม่มี ความเชื่อเรื่องพระเจ้า เช่น พุทธศาสนา⁵³

3.3.3.2 การใช้คำไวพจน์

การใช้คำไวพจน์หรือคำที่ใช้แทนกันได้ในความหมายเดียวกันหรือไม่ต่างกัน มากนักไวพจน์ของอตัมมยตาที่พุทธทาสภิกขุใช้มีดังนี้

1. ไวพจน์ของอตัมมยตา

1.1 สังขารเปกขาญาณ สัจจานุโลมมิกญาณ และ อาสวักขยญาณ

พุทธทาสภิกขุอธิบายไวพจน์ของอตัมมยตาไว้ว่า “สังขารเปกขาญาณที่อยู่ในวิปัสสนาญาณ 9 เมื่อได้เจริญวิปัสสนาจนถึงสังขารเปกขาญาณ อันเป็นเหตุให้เกิดการวางเฉยได้ในสังขารทั้งปวง นั่นก็เป็นอตัมมยตาหรือสูงขึ้นไปกว่านั้นชนิดหนึ่งเป็น สัจจานุโลมมิกญาณ พร้อมทั้งจะรู้ริยสังแล้ว อันนี้คืออตัมมยตาที่สูงอมยิ่งขึ้นไปอีก... แม้ในอาสวักขยญาณ ญาณที่ทำให้สิ้นอาสวะ มันก็คือตัวอตัมมยตา...เมื่ออะไรปรุงแต่งไม่ได้ มันก็สิ้นอาสวะ เป็นเรื่องเดียวกัน”⁵⁴

1.2 โคตรกฺขญาณ

โคตรกฺขญาณเป็นไวพจน์ของอตัมมยตา ที่หมายถึงเป็นเครื่องกระโดดข้ามโคตรปฏุชนในกองทุกข์ไปสู่พระอรียเจ้าที่ไม่มีทุกข์ เป็นธัมมัญญิตินญาณก็ได้ เป็นโคตรกฺขญาณเป็นนิพพานญาณก็ได้ มันเกี่ยวข้อครบง่าทั่วไป⁵⁵ โคตรกฺขญาณนี้พุทธทาสภิกขุกล่าวว่า มีในฝ่ายอภิธรรม ในฝ่ายสุดตันตปิฎกไม่ค่อยพบคำนี้

⁵²พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาประทีป*, หน้า 278.

⁵³พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาปริทัศน์*, หน้า 1-2.

⁵⁴พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาประยุกต์*, หน้า 220.

⁵⁵เรื่องเดียวกัน, หน้า 284.

1.3 นิพพิทา วิจารณ์ วิมุตติ

พุทธทาสภิกขุเรียกธรรมะกลุ่มนี้ว่าสหายธัมมสโมธาน คือพลอยมีอยู่ด้วยกัน กล่าวคือ เมื่อได้ปฏิบัติไตรสิกขาสมบูรณ์ หรือปฏิบัติสมถวิปัสสนาได้สมบูรณ์ หรือมีมรรคมีองค์ 8 สมบูรณ์ สิ่งที่เกิดขึ้นคือมี นิพพิทา ความเบื่อหน่าย วิจารณ์ คลายกำหนด และวิมุตติความหลุดพ้น ซึ่งกล่าวได้ว่าเมื่อตัณหาความไม่เกี่ยวข้องกับสังขารทั้งหลายอีกต่อไป เกิดมีขึ้นในขณะเดียวกันด้วย⁵⁶

2. ไวพจน์ของอตัณมโย

อตัณมโย คือผู้มีคุณสมบัติคือมีธรรมะชื่ออตัณมยตา ถ้ามีเต็มทีก็เป็นพระอรหันต์ผู้ที่ปัจจัยอะไรๆ ประงแต่ไม่ได้ในธรรมทั้งปวง ไม่มีอะไรประงแต่จิตของพระอรหันต์ให้หวั่นไหวไปในทางไหน มั่นคงที่ วางจากตัวตน หลุดพ้นจากตัวตน อยู่เป็นปกติบุคคลที่มีชื่อเรียกอย่างอื่น แต่มีความหมายอย่างเดียวกัน เช่น⁵⁷

2.1 อนุปาติเสสบุคคล

คือบุคคลที่เป็นพระอรหันต์ไม่มีสิ่งที่ยึดมั่นถือมั่นหรืออนุปาติเหลือสำหรับจะให้เกิดความยินดียินร้าย

2.2 สตูปาติเสสบุคคล

ถ้ายังมีอนุปาติเหลืออยู่ ซึ่งได้แก่พระโสดาบัน 3 จำพวก พระสกิทาคามี 1 จำพวก และพระอนาคามี 5 จำพวก รวมเป็น 9 จำพวก เหล่านี้ยังมีอนุปาติเหลืออยู่ ยังไม่ถึงที่สุดแห่งอตัณมยตา

2.3 เกพลี

คือผู้มี ไกวัลย์ ผู้ถึง ไกวัลย์ มีทุกสิ่ง ถึงทุกสิ่ง รู้ทุกสิ่ง เข้าใจทุกสิ่ง มีอำนาจเหนือทุกสิ่ง เกพลีคือไวพจน์หนึ่งของอตัณมโย

2.4 อทโส

แปลว่าไม่มีเงื่อนต่อ ค้ายชายพื้มที่เหลือไว้สำหรับทอดต่อไป เป็นคำศัพท์ที่ใช้ในการทอหูก

2.5 ตาที

แปลว่าคงที่ ไม่เปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่นได้ พระอรหันต์เป็นตาที คงที่ ไม่มีอะไรประงแต่ได้ เพราะท่านมีอตัณมยตานั้นเอง

⁵⁶พุทธทาสภิกขุ, *อตัณมยตาประยุกต์*, หน้า 221.

⁵⁷เรื่องเดียวกัน, หน้า 222-225.

2.6 ปารุ

แปลว่าผู้ถึงฝั่งโน้น ฝั่งที่ไม่มีปัญหา ไม่มีอะไรที่จะต้องทำ คืออยู่นอกวัฏฏสงสาร หมคหน้าที่ใดๆ

2.7 พาหิตะปาโป

แปลว่ามีบาปอันลดยเสียแล้ว พุทธทาสภิกขุกล่าวว่าพุทธศาสนายืมคำนี้มาใช้ หมายถึงปฏิบัติครบถ้วนถูกต้อง 10 ประการ กล่าวคือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปो สัมมาวาจา สัมมากัมมันโต สัมมาอาชีโว สัมมาวายาโม สัมมาสติ สัมมาสมาธิ สัมมาญาณะ สัมมาวิมุตติ มีครบ 10 สัมนานี้เมื่อใด ย่อมถือว่าลดยบาปได้หมดไม่มีเหลือเพราะมีอตัมมยตา เป็นเครื่องลดยบาปอยู่ในตัวนั่นเอง

2.8 สุคโต

แปลว่าไปดี กล่าวคือไปดีจากกามธาตุ ไปสู่รูปธาตุ ไปดีจากรูปธาตุไปสู่ อรูปธาตุ และไปดีจากอรูปธาตุ ไปสู่นิโรธธาตุ จบสิ้นสุดของทุกธาตุ ที่สุดแห่งความทุกข์ เหนือภพเหนือวัฏฏะ นี้ก็เรียกว่าไปดี

2.9 อรหันต์

แปลว่าผู้หยุดกงล้อที่มันหมุนเสียได้ หักวงจักรเสียได้ หมุนไม่ได้อีกต่อไป ไกลจากกิเลส และความทุกข์ จากการปรุงแต่งเพราะมีอตัมมยตากำกับไว้

3.3.4 อตัมมยตาในภาษาอังกฤษ

1. unconditionability และ unconcoctability

นอกจากการอธิบายความหมายของอตัมมยตาเป็นภาษาไทยแล้ว พุทธทาสภิกขุยังได้แปลอตัมมยตาเป็นภาษาอังกฤษด้วย โดยใช้เพื่อการแสดงธรรมเทศนาแก่ชาวต่างชาติที่มาปฏิบัติอานาปานสติที่สวนโมกขพลาราม โดยท่านเลือกใช้คำว่า unconditionability ส่วนพระโรเบิร์ต สันติกโร พระลูกวัดได้ช่วยแปลเพิ่มอีกหนึ่งคำคือ unconcoctability⁵⁸ โดยพุทธทาสภิกขุอ้างคำของท่านสันติกโรที่ว่า เป็นคำแปลที่เหมาะสมกับบริบทแบบอเมริกัน

2. spiritual equilibrium และ spiritual equanimity

นอกจากนี้ยังมีอีกสองคำคือ spiritual equilibrium และ spiritual equanimity โดยพุทธทาสภิกขุอธิบายว่า “ฝรั่งเขามี equilibrium, equanimity มีใช้อยู่แล้วเราบอกเขาว่าขอให้เติม spiritual เข้าไปข้างหน้า spiritual equilibrium, spiritual equanimity มันจะมีเค้าเงื่อนคล้ายๆ

⁵⁸พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาปริทัศน์*, หน้า 265.

อตัมมยตา”⁵⁹ กล่าวคือ ความที่จิตนี้เป็นอิสระ อะโรมาปรุณฺถังให้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ไม่ได้ จิตอยู่เหนืออำนาจการปรุณฺถังของสิ่งทั้งปวงที่มันจะมาปรุณฺถังจิต

กล่าวโดยสรุปได้ว่าพุทธทาสภิกขุนั้นต้องการให้ใช้อตัมมยตาด้วยคำบาลี โดยไม่จำเป็นต้องแปลความหมายเป็นภาษาไทยเหตุผลเพราะเป็นคำที่แปลยาก เมื่อใช้กันไปนานๆ ก็จะมาอยู่ในภาษาพุทธธรรมคา เหมือน อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา โดยไม่ต้องแปลพุทธทาสภิกขุได้อธิบายความหมายของอตัมมยตา โดยพยัญชนะว่า หมายถึงความที่ไม่สำเร็จมาจากสิ่งนั้น และอตัมมยตาโดยอรรถ หมายถึงการที่จิตไม่มีปัจจัยใดมาปรุณฺถังได้ จึงไม่มีสิ่งใดมาทำให้รักหรือเกลียด ไม่ยึดติดอยู่ทั้งความชั่วกับความดี นรกหรือสวรรค์ ชายหรือหญิง หากแต่อยู่เหนือสิ่งเป็นคู่ทั้งหมดในโลก และนอกจากไม่ถูกสิ่งใดปรุณฺถังได้แล้ว ยังจะไม่ปรุณฺถังสิ่งใดต่อไปอีกด้วย ด้วยเหตุนี้จึงมีจิตที่มั่นคงอยู่กับความถูกต้อง และพัฒนาระดับคุณภาพของจิตให้สูงยิ่งขึ้นไป อตัมมยตานี้กินความหมายกว้างขวาง โดยเป็นทั้งองค์ความรู้ธรรมตามเป็นจริงหรือญาณ และเป็นการนำความรู้นั้นไปใช้ปฏิบัติ (อันเปรียบได้กับดาบ) และยังรวมถึงการรับผลจากการปฏิบัตินั้น (อันเปรียบได้กับเพชร) นอกจากนี้อตัมมยตายังมีได้หลายระดับ โดยในระดับสูงสุดคืออตัมมยตาที่ทำให้ข้ามพ้นความยึดมั่นถือมั่นทั้งปวงเป็นความดับทุกข์สิ้นเชิงเกิดความสงบเย็นเป็นนิพพาน อันเป็นเป้าหมายสูงสุดในพุทธศาสนา

3.4 ลักษณะของอตัมมยตา

อตัมมยตาในทัศนะของพุทธทาสภิกขุมีลักษณะเป็นการเปลี่ยนแปลงในลักษณะของวิวัฒนาการ ทั้งในฝ่ายร่างกาย และฝ่ายจิตใจ เป็นการเปลี่ยนผ่านไปสู่สิ่งที่ดีกว่า ในด้านร่างกายก็เป็นการเปลี่ยนแปลงเพื่อเติบโตขึ้น มีความสามารถในการอยู่รอดที่สูงขึ้น ส่วนในด้านจิตใจก็พัฒนาไปสู่ระดับที่สูงขึ้น จากโลกียธรรมไปสู่โลกุตระธรรม อันเนื่องมาจากการหยั่งรู้ธรรมตามเป็นจริง ในธรรมะ 9 ตา นับตั้งแต่ไตรลักษณ์ไปจนกระทั่ง อตัมมยตา จนรู้แจ้งว่าสังขารทั้งปวงนั้น “เอาอกับมันไม่ได้อีกต่อไป” ซึ่งพุทธทาสภิกขุเปรียบเทียบการเห็นความจริงจนปล่อยวางสังขารที่ยึดมั่นไว้ว่า “เห็นอตัมมยตาแล้ว หลุดขาดผิง เหมือนตัดเชือกผูกนิมิต” จิตที่รู้ความจริงจึงเลื่อนขึ้นไปพัฒนาขึ้นไปสู่ระดับของจิตที่มีคุณภาพสูงขึ้นๆ ไม่มีสิ่งใดมาทำให้ผิดไปจากแนวทางแห่งความถูกต้อง ไปจนกระทั่งจิตพัฒนาถึงระดับของพระอรหันต์หรือ อตัมมโย ผู้ดับทุกข์สิ้นเชิงนั่นเอง

⁵⁹พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาปริทีป*, หน้า 209.

3.5 รส/กิจ

รสหรือกิจหมายถึง หน้าที่ หน้าที่ของอตัมมยตาในทัศนะของพุทธทาสภิกขุอยู่ในกระบวนการเลื่อนระดับของจิตทำโดยการเลิก ละ ปล่อยวาง สิ่งที่ยึดโยงจิตไว้ ซึ่งพุทธทาสภิกขุกล่าวว่ามิได้อยู่หลายประการ ที่เป็นภายนอกเช่นจากอายตนะทั้งหลาย ตา หู จมูก ลิ้น กาย ที่รับสัมผัสจากรูป เสียง กลิ่น รส และกายสัมผัส เรียกรวมว่าคุกของอายตนะ และที่มาจากภายใน เช่นอิทธิพลของ ตัณหา ทิฏฐิ มานะ และอุปาทาน โดยเฉพาะอุปาทานที่ยึดเอาขั้นทั้ง 5 มาเป็นตัวตน และของตน กล่าวโดยรวมคือคุกแห่งอวิชชา⁶⁰

การทำหน้าที่เลื่อนระดับของจิต โดยอตัมมยตา มี 3 ระดับ⁶¹

1. ระดับสูงสุด ข้ามพ้นจากโลกิยธรรมสู่โลกุตระธรรม ที่ทำความเป็นพระอรหันต์ให้เกิดขึ้นคืออตัมมยตาที่ใช้ละอุปทานขั้นสุดท้าย พุทธทาสภิกขุอ้างว่าเป็นสิ่งที่กล่าวถึงมากในพระไตรปิฎก (เช่นที่พบใน สพายตนวิภังกสูตร)

2. ระดับรองลงมา มีลักษณะที่เป็นไปตามลำดับ คือละกามธาตุด้วยรูปธาตุ ละรูปธาตุด้วยรูปธาตุ ละรูปธาตุด้วยอตัมมยตา โดยอตัมมยตามีใช้ในทุกขั้นตอนของการพัฒนาระดับจิต (เช่นที่พบในสัปปริสสูตร)

3. ระดับที่ใช้ในความหมายทั่วไป ของการละสิ่งที่ควรละอย่างเด็ดขาด เป็นสิ่งที่ไม่มีการขัดในพระไตรปิฎก แต่พุทธทาสภิกขุนำมาอธิบาย และให้เวลากับเรื่องนี้มากเป็นพิเศษ ได้แก่การใช้อตัมมยตาในระดับโลกิยธรรม เพื่อความเป็นอยู่ปกติสุขของคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน ซึ่งจะต้องพัฒนาระดับของจิตยิ่ง ๆ ขึ้นไปไม่ต่างกับบรรพชิต โดยพุทธทาสภิกขุเชื่อว่า

“อตัมมยตาที่มีแล้วเป็นพระอรหันต์ ไม่ใช่ว่ามันจะแสดง หรือว่าเป็นปฏิบัติแก่ชาวบ้าน...เอามาใช้แก่ชาวบ้านได้ กำจัดปัญหา และความทุกข์ได้...เป็นการเตรียมตัวเดินตามรอยพระอรหันต์...เพราะความหมกมิดกิเลสคือจุดหมายปลายทางของทุกชีวิต”⁶²

กล่าวโดยสรุป หน้าที่ของอตัมมยตาในทางโลกุตระธรรมคือ ช่วยให้จิตหลุดพ้นออกมาจากกามธาตุ สู่รูปธาตุ สู่รูปธาตุ และมาสู่นิโรธธาตุคือดับแห่งสังขารทั้งปวง ซึ่งคือนิพพานนั่นเอง ในด้านโลกิยธรรมอตัมมยตาทำให้มีสติปัญญา มีความรู้เพื่ออยู่ในโลก มีอตัมมยตาเป็นเครื่องมือทั้งกำลังกาย และกำลังจิตที่จะอยู่ในโลก อย่างมีพัฒนาการของจิตยิ่ง ๆ ขึ้นไปจนพ้นจากโลกิยธรรมเข้าสู่โลกุตระธรรมในที่สุด

⁶⁰พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาประเภท*, หน้า 72 - 73.

⁶¹พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาประยุกต์*, หน้า 49 - 50.

⁶²พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาปริทัศน์*, หน้า 110 - 111.

3.6 ปัจจุบัญญัติ

ปัจจุบัญญัติคืออาการปรากฏที่ทำให้ทราบว่าผู้นั้นมีอตัมมยตาอยู่ พุทธทาสภิกขุกล่าวว่าสังขารเปกขาณานั้นก็คืออาการของอตัมมยตา⁶³ คือการวางเฉยต่อสังขาร สิ่งปรุงแต่งทั้งปวง อันเป็นผลจากการตัดขาดจากสังขารสิ่งปรุงแต่ง เพราะมีญาณคือความรู้สึกหย่าขาดอย่างเด็ดขาด ในลักษณะ “กูไม่เอา กับ มึงอีกแล้ว”⁶⁴ จนเกิดการลงมือปฏิบัติคือตัดขาดจากสิ่งปรุงแต่งนั้น ปัจจุบัญญัติของอตัมมยตาจึงมีใน 3 ลักษณะคือ (1) เป็นตัวความรู้หรือญาณ (2) เป็นการลงมือตัดขาดอิทธิพลของสังขารสิ่งปรุงแต่ง และ (3) เป็นการรับผลที่เกิดจากการอยู่เหนืออิทธิพลสิ่งปรุงแต่งใดๆ

ธรรมบรรยายเรื่องอตัมมยตาของพุทธทาสภิกขุมีลักษณะพิเศษคือจะบอกทั้งในแง่ของโลกุตระธรรมคือเดินตามรอยทางพระอรหันต์เพื่อดับทุกข์สิ้นเชิง และการใช้ในระดับโลกิยธรรมเพื่ออริยบุคคลระดับรองลงมาที่ยังต้องศึกษาปฏิบัติธรรมอยู่และรวมถึงปุถุชนทั่วไปที่ยังครองเรือนทำมาหาเลี้ยงชีพด้วย ปัจจุบัญญัติในที่นี้จึงมี 2 ระดับ

1. ผู้มีอตัมมยตาในระดับโลกุตระธรรม จะเป็นผู้ที่มีตัวตนที่ไม่ยึดถือว่าตัวตน แม้ปากจะพูดว่าตนเมื่อสื่อสารกับผู้อื่น แต่จิตนั้นไม่ยึดถือว่าตัวตนคือเป็นอนัตตา และจะเป็นผู้มีสันติสุข เพราะมีความอิม ไม่มี ความหวีคือความอยากใดในทางจิตวิญญาณ นอกจากนี้ยังไม่มีความเห็นแก่ตัวโดยสิ้นเชิง เหตุเพราะไม่ยึดมั่นในตัวตนอีกต่อไป

2. ปัจจุบัญญัติของผู้มีอตัมมยตาในระดับโลกิยธรรม จะมีความสามารถควบคุมอายตนะทั้ง 6 ได้ดี ตามระดับอตัมมยตาที่ตนมี⁶⁵ การควบคุมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ให้เข้าไปสู่การปรุงแต่งตามกิเลส ตัณหา ทิฐิ มานะ เกิดเป็นอุปาทานยึดมั่นในขันธทั้ง 5 ว่าเป็นตัวตนของตน ก็จะแสดงความเป็นผู้มีศีลธรรม และไม่เห็นแก่ตัวตามระดับภูมิธรรม มีความเป็นผู้อยู่เหนืออิทธิพลของเป็นคู่ในโลกเช่น ดี-ชั่ว สุข-ทุกข์ รัก-เกลียด รวย-จน เป็นต้น ได้ตามระดับอตัมมยตาของตน เป็นผู้ดำเนินชีวิตได้ดี โดยค่อยๆ ปลดทิ้งความทุกข์ออกไป แล้วจะไม่เที่ยวไปคว้าเอาสิ่งไม่จำเป็นมายึดถือเอาไว้

กล่าวโดยสรุป ปัจจุบัญญัติของอตัมมยตามีใน 3 ลักษณะคือ 1) เป็นตัวความรู้ 2) เป็นการลงมือตัดขาดอิทธิพลของสังขารสิ่งปรุงแต่ง และ 3) เป็นการรับผลที่เกิดจากการอยู่เหนืออิทธิพล สิ่งปรุงแต่งทั้งปวง ผู้มีอตัมมยตาจะแสดงออกถึงความเป็นผู้อยู่เหนืออิทธิพลของโลก ธรรม คือสิ่งเป็นคู่ในโลก โดยมีทั้งในระดับโลกุตระธรรม และโลกิยธรรม อตัมมยตาที่มีนั้นจะ

⁶³ พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตา/ระทีป*, หน้า 63.

⁶⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 31.

⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 267.

ปรากฏออกมาเป็นในพฤติกรรมของบุคคล เช่นความไม่เห็นแก่ตัว ความเป็นผู้สำรวมในอายตนะ เป็นต้น

3.7 ปทัฏฐาน

ปทัฏฐานคือเหตุใกล้ของอตั้มมยตา ดังที่พุทธทาสภิกขุได้แสดงไว้ในธรรมบรรยายพบว่า มีได้หลายสาเหตุดังประมวลมาแสดงไว้ต่อไปนี้

1. เหตุใกล้คือการมีต้นทุนเดิม

อันหมายถึงได้เห็น ได้รู้จักกับความทุกข์ ได้เห็นโทษ เกิดความเบื่อหน่าย ความเกลียดกลัวความทุกข์ เห็นโทษของกามภพ รูปภพ อรูปภพ เห็นว่าในการเกิดทุกครั้ง ย่อมมีทุกข์เกิดขึ้นเสมอ พุทธทาสภิกขุยกตัวอย่างบุคคลที่มีชื่อในพุทธประวัติ เช่น พระยสกุลบุตร ภัททวัคคีย์ และปัญจวัคคีย์ รวมถึงเจ้าชายสิทธัตถะที่ออกบวชเป็นมีต้นทุนคือได้มีโอกาสเห็นโทษของสังขาร การปรุ้งแต่ง เห็นความทุกข์ที่เกิดขึ้น มีเดิมพันเพียงพอที่จะไม่ยอมอยู่กับสิ่งที่เป็นทุกข์อีกต่อไป⁶⁶

2. เหตุใกล้คือ ธรรมะทั้ง 8 ตา

การได้เห็นธรรมะ ทั้ง 8 ตา อย่างเพียงพอ จะเป็นปัจจัยเอื้อต่อการที่จะได้เห็นตาที่ 9 ซึ่งก็คืออตั้มมยตานั่นเอง⁶⁷

3. เหตุใกล้คืออุเบกขา⁶⁸

อุเบกขาเป็นเหตุใกล้ของอตั้มมยตา ได้แก่อุเบกขาในกามธาตุ ก็เกิดอตั้มมยตาในส่วนที่จะละกามธาตุ โดยรูปธาตุ อุเบกขาในรูปธาตุ (เรียกนัตตอุเบกขา) ทำให้เกิดอตั้มมยตาที่จะละรูปธาตุด้วยรูปธาตุ (เรียก เอกัตตอุเบกขา) เป็นต้น

4. เหตุใกล้คือภาวิตญาณ

ภาวิตญาณได้แก่ญาณจากการอบรมพัฒนาดีจากการสังเกต ศึกษาฝึกฝนอบรม และอาจมาจากการการมีประสบการณ์มาก จากการมีอายุมากหรือความเป็นผู้รู้ราตรีนาน (รัตตัญญูตา) ทำให้ง่ายต่อการเห็นอตั้มมยตา หรือมาจากการเจริญสมณวิปัสสนา จนเกิดภาวิตญาณ เห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา จนกระทั่งเห็นอตั้มมยตาในที่สุด⁶⁹

⁶⁶พุทธทาสภิกขุ, *อตั้มมยตาประทีป*, หน้า 123-124.

⁶⁷เรื่องเดียวกัน, หน้า 116-117.

⁶⁸พุทธทาสภิกขุ, *อตั้มมยตาประยุกต์*, หน้า 92-93.

⁶⁹เรื่องเดียวกัน, หน้า 94.

5. เหตุไฉนคือหิริและโอตตปปะ

หิริ และ โอตตปปะ เป็นจุดตั้งต้นของอตัมมยตา เป็นบันไดส่งเสริมให้เกิดอตัมมยตา โดยพุทธทาสภิกขุเห็นว่ากามภพ รูปภพ และอรุภพ ล้วนแต่น่าละอาย หากจะต้องติดตั้งอยู่ที่นั่น จึงต้องมีอตัมมยตาเพื่อถึงที่สุดแห่งภพชาติ⁷⁰

6. เหตุไฉนคือ สัมมาทิฏฐิ

สัมมาทิฏฐิเป็นปัจจัยของอตัมมยตา ในขณะที่มิจฉาทิฏฐิเป็นปัจจัยของอตัมมยตา ผิดต่อหนทางพระนิพพานคือมิจฉาทิฏฐิ ถูกต่อหนทางพระนิพพานคือสัมมาทิฏฐิ

7. เหตุไฉนคือ ความรู้สึกที่เกิดขึ้นเองหรือสัญชาตญาณ

พุทธทาสภิกขุเชื่อว่าสิ่งมีชีวิตทั้งปวง แม้ไม่ได้รับการศึกษาจากภายนอก สัตว์เหล่านั้นต่างก็มีปัจจัยภายในที่อยากดี อยากเจริญ อยากมีชีวิตอยู่รอด ไม่อยากตาย ไม่อยากเลว ไม่อยากถอยหลัง อยู่ในสัญชาตญาณ เป็นเดิมพันเบื้องต้นของอตัมมยตาที่มีในสิ่งมีชีวิตทุกชนิด⁷¹

8. เหตุไฉนคือ ธรรมทั้งหลายที่พระพุทธเจ้าตรัสสอน โดยเฉพาะอินทรีย์ 5 พละ 5⁷²

ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา เมื่ออดุตสำหึกให้มาก ก็จะเป็นปัจจัยหรือเหตุไฉนของอตัมมยตาในฐานะที่เป็นกำลัง เป็นหัวหน้า อินทรีย์ 5 พละ 5 ถ้ามีมากพอก็สามารถเลื่อนชั้นจิตของตัวเอง โดยสามารถมีอตัมมยตาอยู่ที่บ้านก็ได้ แม้ไม่ได้มาบวชอยู่ที่วัด

9. เหตุไฉนคือการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ด้วยวิธีสติปัฏฐาน โดยเฉพาะอานาปานสติ

การปฏิบัติสติปัฏฐาน โดยเฉพาะอานาปานสติ ซึ่งพระพุทธเจ้าใช้เป็นวิหารกรรมก่อนการตรัสรู้ จะทำให้เห็นแจ้งธรรมะทั้ง 9 ตา (ซึ่งรวมถึงอตัมมยตาด้วย) พุทธทาสภิกขุเน้นย้ำว่า โดยเฉพาะข้อธรรมานุสัสนาสติปัฏฐาน ที่มีความเป็นวิปัสสนากวาคือปัญญาเห็นแจ้งธรรมตามเป็นจริงอย่างสมบูรณ์แบบ (ในขณะที่ กายาฯ เวทนาฯ และจิตตานุสัสนาสติปัฏฐาน ยังมีความเป็นสมถกาวนา⁷³ เกี่ยวข้องกับการฝึกบังคับจิต จึงมีลักษณะของศีล และสมาธิ หากแต่เป็นการส่งเสริมกันและกันให้เกิดปัญญาเห็นธรรมในขั้นธรรมานุสัสนาสติปัฏฐาน) ซึ่งจะก่อให้เกิดความรู้ว่าสังขารทั้งหลาย ล้วนไม่น่ายึดมั่นถือมั่น⁷⁴ พุทธทาสภิกขุกล่าวยืนยันว่า “วิปัสสนาแบบที่เรียกว่าอานาปานสติ...ถ้าท่านทำไปจนถึงบทสุดท้าย ท่านก็จะได้รับสิ่งที่เรียกว่าอตัมมยตาไม่ไปไหน”⁷⁵

⁷⁰พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาประยุกต์*, หน้า 124 - 125.

⁷¹เรื่องเดียวกัน, หน้า 140.

⁷²เรื่องเดียวกัน, หน้า 142-143.

⁷³พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาประทีป*, หน้า 327.

⁷⁴พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาประยุกต์*, หน้า 220.

⁷⁵พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาประทีป*, หน้า 265.

10. เหตุไฉนคือ อัญจกิมรรค

อัญจกิมรรคหรือมรรคทั้ง 8 ข้อเป็นฝ่ายปฏิบัติหรือเป็นเหตุทำให้เกิดการแสดงผลอีกสองข้อคือ สัมมาญาณ ความรู้ชอบ และสัมมาวิมุตติ ความหลุดพ้นชอบ รวมเป็นความถูกต้อง 10 ประการหรือสัมมัตตะ 10 ที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ผู้ใดมีแล้วจะพ้นจากการเกิด แก่ เจ็บ ตาย⁷⁶ ความหลุดพ้นชอบ สัมมาญาณ คือผลจากการปฏิบัติมรรคทั้ง 8 ข้อ เกิดความรู้อย่างถูกต้อง คือตัวอตั้มยตานั้นเอง หรืออาจกล่าวโดยสรุปได้ว่าอตั้มยตาคือผลของมรรคมืองค์ 8 หรือการปฏิบัติไตรสิกขา

11. เหตุไฉนคือ การละอวิชชา

อตั้มยตเป็นผลลัพธ์แห่งการละสังโยชน์ หรือสิ่งที่ผูกมัดไว้กับการเวียนว่ายตายเกิดโดยเฉพาะสังโยชน์ตัวสุดท้ายคืออวิชชา เมื่อละได้แล้วก็พ้นพระอรหันต์ดับทุกข์สิ้นเชิง คือเป็นอตั้มมโย⁷⁷

12. เหตุไฉนคือสติ ปัญญา สัมปชัญญะ สมาธิ

ธรรมะ 4 เกลอม คือสติ ปัญญา สัมปชัญญะ สมาธิ เป็นธรรมะคู่เกลอมของชีวิต เป็นเครื่องมือช่วยให้มีอตั้มยตาคือการตัดขาดซึ่งปัญหาใดๆ โดยสติคือความเร็ว ปัญญาคือความคมสำหรับตัด สัมปชัญญะคือปัญญาที่จำเป็นต้องใช้ตามกรณีเฉพาะนั้นๆ สมาธิคือน้ำหนักสำหรับที่จะตัด⁷⁸ ถ้ามีธรรมะทั้ง 4 เป็นคู่เกลอมของชีวิตแล้ว อตั้มยตจะมีเสมอ

พุทธทาสภิกขุยังได้อธิบายอตั้มยตาคือนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตของคฤหัสถ์ โดยปทัฏฐานของอตั้มยตในระดับ โลกียธรรมนี้ ได้แก่การศึกษาที่มีศาสนาช่วยควบคุมความเห็นแก่ตัว พุทธทาสภิกขุพบว่า การศึกษาทุกวันนี้มีลักษณะคล้าย “สุนัขหางด้วน” ที่สอนให้คนฉลาดแต่ไม่สอนเรื่องคุณธรรม คนฉลาดเหล่านั้นจึงนำความรู้ไปใช้ในทางที่เห็นแก่ตัว เหตุไฉนของอตั้มยตในทางโลกียธรรมอีกประการคือ การสมาทานธรรมที่มีความหมายของอตั้มยต⁷⁹ เป็นการฝึกบังคับใจตนเองให้มั่นคงอยู่กับสิ่งที่เลือกแล้วว่าดีงาม และเหมาะสม เช่น จะไม่คืนสาย จะขยันทำงาน จะไม่เล่นการพนัน เป็นต้น

นอกจากนี้พุทธทาสภิกขุยังอ้างข้อมูลจากอรรถกถาว่า แม้ชาวบ้านธรรมดาเป็นผู้ครองเรือน ไม่ได้ออกบวช ไม่ได้ปฏิบัติกรรมฐาน ทว่ามีพื้นฐานจิตที่สูง ได้ฟังเทศน์ของพระพุทธเจ้าก็สามารถตรัสรู้เป็นพระอรหันต์ได้เสียก็มี ดังนั้นการเห็นทุกข์โทษภัยจนเบื่อหน่ายใน

⁷⁶พุทธทาสภิกขุ, *อตั้มยตายุค*, หน้า 283.

⁷⁷เรื่องเดียวกัน, หน้า 288.

⁷⁸พุทธทาสภิกขุ, *อตั้มยตายุค*, หน้า 308 - 310.

⁷⁹พุทธทาสภิกขุ, *อตั้มยตายุค*, หน้า 83.

วิถีสงสาร ไม่ว่าจะด้วยวิธีใดก็ตามเป็นเหตุใกล้ที่แท้จริงของอตัมมยตา ซึ่งทำให้บุุชนธรรมดา กลายเป็นอตัมมโยคือพระอรหันต์

โดยสรุปแล้วปทัฏฐานหรือเหตุใกล้ของอตัมมยตาในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ สามารถ แบ่งได้เป็น 3 กลุ่ม

1. เหตุใกล้คืออัญจกัมมรต อันรวมความถึงการศึกษาปฏิบัติทั้งศีล สมาธิ และปัญญา เข้าไว้ด้วยกัน
2. เหตุใกล้คือวิปัสสนาภาวนา โดยวิธีอานาปานสติ ซึ่งพุทธทาสภิกขุอธิบายว่าแม้โดย ความหมายจะเป็นกระบวนการทางปัญญา แต่ในทางปฏิบัติจะต้องมีครบถ้วนทั้งศีล สมาธิ และ ปัญญา ด้วยเช่นกัน
3. เหตุใกล้คือธรรมะทั้ง 8 ตา ที่เป็นสหายธรรมของอตัมมยตา โดยเมื่อเห็นทั้ง 8 ตาครบ สมบูรณ์ อตัมมยตาก็ปรากฏชัดเจนแก่ใจของผู้ปฏิบัติ ทว่าโดยแก่นแท้แล้วปทัฏฐานของอตัมมยตา คือ การเห็นโทษภัยในวิถีสงสารนั่นเอง ไม่ว่าจะด้วยวิธีใดก็ตามส่วนปทัฏฐานของอตัมมยตาใน ระดับโลกียธรรม คือการมีการศึกษาที่มีธรรมะช่วยควบคุมให้อยู่ในแนวทางของความถูกต้องดีงาม

3.8 นิสรณะ

นิสรณะหรือทางออกไปสู่อตัมมยตา หรือทางออกจากปัญหาความไม่มีอตัมมยตา ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ ในระดับโลกุตรธรรมได้แก่การมีธรรมจักขุเห็นธรรมะ 9 ตาคือการเห็น ความเป็นจริงของสรรพสิ่ง จนสามารถปล่อยวางความยึดมั่นถือมั่นทั้งปวงได้จนกระทั่ง “ไม่ยึดมั่น อะไรมั้ขี้ฝุ่นเม็ดหนึ่งจนถึงพระนิพพาน”⁸⁰ ธรรมะทั้ง 9 ตานั้นเนื่องถึงกัน และกันทั้งหมด โดยเมื่อ เห็นตดตาเต็มที่แล้ว อตัมมยตาก็สมบูรณ์⁸¹ พุทธทาสภิกขุกล่าวว่าในอานาปานสติสูตร⁸² ยกอนิจจัง ขึ้นมาอธิบายเท่านั้น ทว่าเมื่อหยั่งรู้อนิจจตาหรือความไม่เที่ยงแล้วก็จะนำไปสู่ความรู้จัก 8 ตาที่เหลือ อย่างแน่นอนจนรวมถึงอตัมมยตาด้วย ดังที่กล่าวว่า “ไม่ต้องสงสัยเลยว่ (แม้) ในสูตรพูดแต่ตัวอนิจจตา เพราะถ้ารู้อนิจจตาแล้ว มันเดินไปเองไปสู่ 9 ตา”⁸³

ส่วนในระดับโลกียธรรมนั้น นิสรณะหรือทางออกไปสู่อตัมมยตาในระดับโลกียธรรม คือต้อง “หาความถูกต้องของเรื่องนั้น ๆ ให้พบ แล้วคงที่อยู่ในความถูกต้องจนกว่าจะเต็มขนาดแล้ว

⁸⁰ พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาประยุกต์*, หน้า 204.

⁸¹ อ่างแล้ว.

⁸² ม.อ. (ไทย) 22/287/368.

⁸³ พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาประทีป*, หน้า 327.

มันก็จะเลื่อน (ขึ้น) ต่อไป”⁸⁴ ซึ่งความถูกต้องนี้ขึ้นอยู่กับศีลธรรม และวัฒนธรรมของแต่ละสังคม โดยพุทธทาสภิกขุได้ขยายความว่าต้องเป็นความถูกต้องโดยธรรมเท่านั้น ไม่ใช่ความถูกต้องอันเกิดจากการคิดคำนวณใคร่ครวญอย่างปรัชญา หลักการของความถูกต้องโดยธรรมที่พุทธทาสภิกขุเสนอก็คือ “สงบ เย็น เป็นประโยชน์” ก็เป็นประโยชน์แก่ทุกฝ่าย ไม่ให้โทษแก่ฝ่ายใดจึงจะเรียกว่าถูกต้อง⁸⁵ กล่าวโดยสรุปนิสฺระณะของอตัมมยตาในทัศนะของพุทธทาสภิกขุในระดับโลกุตระธรรมคือสหายธรรมของอตัมมยตาอันได้แก่ธรรมะทั้ง 8 หัวข้อ ในธรรมะ 9 ตา ได้แก่ อนิจจตา ทุกขตา อนัตตตา ฆมมัญญิตตา ฆมมนิยามตา อิทัปปัจจยตา สุนฺญตา และตถตา ส่วนนิสฺระณะของอตัมมยตาในระดับโลกียธรรมคือการหาความถูกต้องให้พบแล้วมันคงอยู่ในความถูกต้องนั้น ๆ

3.9 ผล

ผลของอตัมมยตาในระดับโลกุตระธรรมคือทำให้เป็นเป็นอตัมมโยซึ่งก็คือพระอรหันต์⁸⁶ ผู้มีธรรมชื่ออตัมมยตาที่ทำให้อยู่เหนือการปรุงแต่งของสังขารใด ๆ แต่ก่อนหน้าที่จะบรรลุถึงจุดนั้น ผู้ปฏิบัติก็ยังสามารถได้รับประโยชน์ไปตามลำดับ ถือเป็นอตัมมยตาในระดับโลกียธรรม เป็นอตัมมยตาขึ้นน้อย ๆ ที่ช่วยให้ มีศีล สมาธิ และปัญญาดีขึ้น⁸⁷ โดยเมื่อมีอตัมมยตาแล้วก็ยากที่ศีลนั้นจะค้างพริ้ว เพราะจะไม่โง่ไปหลงรัก โกรธ เกลียดกลัวในสิ่งใด จึงมีศีลอย่างมั่นคงแม้ไม่ได้ตั้งเจตนา ในทางตรงข้ามถ้าไม่มีอตัมมยตา แม้จะทำพิธีปฏิบัติจนตนรับศีลก็ยังไม่มีศีล เหตุเพราะบังกับจิตในส่วนลึกไม่ได้ อตัมมยตายังทำให้จิตเป็นสมาธิได้ง่าย เพราะไม่ตกอยู่ใต้อำนาจของนิรวณ คือกิเลสที่เป็นอุปสรรคของสมาธิ ตลอดจนอยู่เหนืออำนาจกิเลสคือ โลภะ โทสะ โมหะ ที่มีอาการแตกต่างออกไปมากมาย เช่น รัก โกรธ เกลียด กลัว ตื่นเต้น วิตกกังวล อิจฉาริษยา หึงหวง ฯลฯ บุคคลผู้มีอตัมมยตาในการดำรงชีวิต ไม่ว่าจะอยู่ในวัยหรืออาชีพใดเมื่อมีความทุกข์ในสิ่งใด เมื่อมีอตัมมยตาในสิ่งนั้นถึงที่สุด ความทุกข์ย่อมหลุดหล่นไปเองเช่นผลไม้ที่สุกงอม⁸⁸ ดังนั้นผู้มีอตัมมยตาข่อมส่งผลให้มีชีวิตที่ถูกต้องตลอดไปจนกระทั่งบรรลุถึงสูงสุด ซึ่งพุทธทาสภิกขุกล่าวว่า “ถ้าใครเข้าใจเรื่องชีวิตดี ก็ข่อมรู้อยู่แล้วว่าชีวิตนี้มันไปจบลงที่พระอรหันต์ด้วยกันทั้งนั้นแหละ ถ้ายังไม่ถึงความเป็นพระอรหันต์...มันจะต้องดิ้นรนต่อไป มันจะวกไปวกมาอย่างไรก็ตามใจในที่สุด

⁸⁴พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาประทีป*, หน้า 224.

⁸⁵พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาปริทัศน์*, หน้า 414.

⁸⁶พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาประทีป*, หน้า 184.

⁸⁷พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาปริทัศน์*, หน้า 49.

⁸⁸พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาประยุกต์*, หน้า 309.

มันต้องไปจบที่ความเป็นพระอรหันต์”⁸⁹ ถ้ามองในแง่ประโยชน์ต่อส่วนรวม ผลของการมีอตัมมยตา คือ การได้โลกที่ดีกว่า คือโลกของพระอรหันต์ ที่ต่างเอาความสิ้นกิเลสเป็นจุดมุ่งหมาย⁹⁰ มีตัวอยู่ในโลกแต่จิตใจอยู่เหนือโลกคือโลกุตระธรรม⁹¹

3.10 อัสสาทะและอาทีนวะ

พุทธทาสภิกขุมีความเห็นว่า อตัมมยตาสามารถใช้ประโยชน์ได้ทั้งบรรพชิต และคฤหัสถ์ โดยอธิบายว่า “เป็นชาวบ้านหรือชาววัด (ก็) มีกิเลสเหมือนกัน...มันมาจากอวิชชาทั้งนั้น แล้วความทุกข์เช่นความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ความไม่ได้ตามที่ต้องการ ความยึดมั่นถือมั่นโดยอุปาทาน มันเหมือนกันทั้งนั้น... เพราะชาวบ้านมีเรื่องผูกมัดรัดรังรัดมาก จึงต่างจากชาววัดที่มีเครื่องผูกมัดรัด รังน้อย แต่แล้วมันก็มีจุดหมายปลายทางอย่างเดียวกัน... ไปสู่ที่หมดทุกข์ หมดภาระ ปล่อยวางสิ้นเชิง ด้วยกันทั้งนั้น”⁹² ผู้มีความรู้เรื่องอตัมมยตา จะสามารถเดินทางได้ดีกว่า เพราะนอกจากจะปลดปล่อยสิ่งปรุงแต่งที่เคยยึดมั่น ได้มากกว่าแล้ว ผู้มีอตัมมยตายังจะไม่เที่ยวไปคว้าเอาสิ่งไม่จำเป็นมาเพิ่มอีก การรู้จักประยุกต์ใช้ธรรมะที่นำไปสู่นิพพานในชีวิตประจำวัน ทำให้แม้อยู่ที่บ้านเรือนก็ยังมิคุณธรรมของพระอรหันต์ ถือเป็นการยิมนกที่เที่ยวได้ 2 ตัว คือสำเร็จประโยชน์ทั้งทางโลก และทางธรรม

“จะเป็นชาวบ้านก็ดี ชาววัดก็ดี จงรู้จักใช้เครื่องมืออันวิเศษคืออตัมมยตา...ธรรมะเพชร... ชนิดที่กิเลสหรือความทุกข์กัดไม่ได้ ไปตามกำลังของตน ไม่ใช่ว่ามีสมบรูณ์ แต่ก็มิมากพอที่จะป้องกันความทุกข์ ให้ชีวิตนี้...เป็นชีวิตเย็น ถ้าเย็นก็เป็นนิพพานในความหมายหนึ่งไม่มากก็น้อย...มีเครื่องมือขั้นดี...จะเป็นชาวบ้านชั้นดี เป็นกัลยาณบุพฺพชนอยู่ที่บ้าน หรือโชคดีกว่านั้น เป็นพระโสดาบัน สกิทาคามี อนาคามี อยู่ที่บ้าน พอถ้าเกิดเป็นพระอรหันต์ขึ้นมา (ก็) เลิกบ้านเลิกวัด...ไม่เป็นอะไรทั้งสิ้น”⁹³

ที่กล่าวมานั้นคือสรุปใจความสำคัญทั้งหมดของการใช้ประโยชน์อตัมมยตาทั้งทางโลก และทางธรรม ทว่าพุทธทาสภิกขุได้ใช้เวลา และให้ความสำคัญยิ่งกับการอธิบายอัสสาทะ และอาทีนวะคือประโยชน์ของอตัมมยตา และโทษของการไม่มีอตัมมยตาโดยแทบไม่มีครั้งใดในการ

⁸⁹พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาปริทัศน์*, หน้า 110.

⁹⁰พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาประยุกต์*, หน้า 181.

⁹¹พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาปริทัศน์*, หน้า 333.

⁹²เรื่องเดียวกัน, หน้า 111-112.

⁹³เรื่องเดียวกัน, หน้า 129.

บรรยายธรรมชุดนี้ที่ท่านจะไม่กล่าวถึงการนำ “เครื่องมือสารพัดนึก” คืออัครมมยตาไปใช้ประโยชน์ ทั้งทางโลกิยธรรม และ โลกุตตรธรรม ในหลากหลายแง่มุมอย่างมีความลึกซึ้ง และมีรายละเอียดที่น่าสนใจ จากผลการวิจัยพบว่าสามารถนำเสนอโดยจำแนกเป็นหมวดหมู่⁹⁴ โดยเบื้องต้นแบ่งเป็น 2 กลุ่มใหญ่คือ (1) อัครมมยตาในระดับโลกุตตรธรรม และ (2) อัครมมยตาในระดับโลกิยธรรม และยังแบ่งย่อยอีกเป็น 3 กลุ่มหน้าที่ได้แก่ (1) ใช้สิ่งที่ควรละเช่น ละกิเลส อวิชชา ละอบายมุข ไสยศาสตร์ ความเห็นแก่ตัว เป็นต้น (2) ใช้ในการสร้าง และพัฒนาสิ่งที่ควรพัฒนาเช่น พัฒนาวัตถุร่างกาย จิตใจ พัฒนาโพธิ ความเจริญด้วยความรู้ของจิตใจ ไปจนกระทั่งถึงพระนิพพาน และ (3) ใช้ในการแก้ปัญหาทุกประการเช่น ความเห็นแก่ตัว อันก่อให้เกิดปัญหาสังคม ปัญหาเศรษฐกิจ นอกจากนี้ยังมีโอกาสพิเศษที่พุทธศาสนิกชนจะไปถึงการใช้ประโยชน์อัครมมยตาอย่างจำเพาะเจาะจง เช่นในแง่การเมือง การศึกษา การแก้ปัญหาเศรษฐกิจ และสังคม เป็นต้น ดังนั้นข้อมูลอัสสาทะ และอาทีนวะที่ประมวลได้ทั้งหมด จะแบ่งกลุ่มนำเสนอโดยมีโครงสร้างดังนี้

1. การใช้อัครมมยตาในการ “ละ”
 - 1.1 การละในระดับโลกุตตรธรรม
 - 1.2 การละในระดับโลกิยธรรม
2. การใช้อัครมมยตาในการ “สร้าง”
 - 2.1 การสร้างในระดับโลกุตตรธรรม
 - 2.2 การสร้างในระดับโลกิยธรรม
3. การใช้อัครมมยตาในการ “แก้ปัญหา”
 - 3.1 การแก้ปัญหาในระดับโลกุตตรธรรม
 - 3.2 การแก้ปัญหาในระดับโลกิยธรรม
4. อัครมมยตาสำหรับเยาวชน
5. อัครมมยตากับการเมือง และสันติภาพ
6. อัครมมยตากับเศรษฐกิจ และสังคม
7. อัครมมยตากับการศึกษา
8. อัครมมยตากับวิทยาศาสตร์

⁹⁴การนำเสนออัสสาทะและอาทีนวะได้คงเนื้อหา และรายละเอียด ตามที่พุทธศาสนิกชนกล่าวไว้เองให้มากที่สุด เนื่องจากมีคำอธิบายบางส่วนที่มีความซับซ้อน ยกที่จะสรุปเองตามความเข้าใจโดยไม่ให้เสียความหรือขาดตกบกพร่อง และยังมีบางตอนที่ท่านระบุว่า “อย่าจำไปพูด ถ้าพูดไม่เป็น แล้วจะถูกล่า” จึงยกคำพูดนั้นๆ มาเสนอโดยตรง.

3.10.1 การใช้อ้อมมตาในการ “ละ”

1. การใช้อ้อมมตาละสิ่งที่ควรละ ในระดับโลกุตระธรรม

1.1 ประโยชน์สูงสุดของอ้อมมตา มีใจความสำคัญเพียงข้อเดียวว่า อันอะไรปรุงแต่งไม่ได้ปรุงแต่งให้เป็นกิเลส รัก โกรธ เกลียด กลัว... โลภะ โทสะ โมหะ ไม่ได้ทั้งนั้น...เรียกว่า เตสํ วุปลโม สุโข “ไปฟังบังสุกุล เผาศพ...แล้วก็ไม่เข้าใจ ถ้าเข้าใจ...ก็รู้เรื่องอ้อมมตาเสียนานแล้ว” เตสํ แปลว่า สังขารทั้งหลาย, วุปลโม หยุค ไม่ปรุง, สุโข เป็นสุขอย่างยิ่ง อ้อมมตา คือความที่จิตไม่มีอะไรปรุงแต่งได้ เป็นจิตปรกติ ตามปรกติของจิตที่จะรู้อะไรตามที่เป็นจริงอยู่เสมอ⁹⁵

1.2 หย่าขาดจากภพ ละกามภพด้วยรูปภพ ละรูปภพด้วยอรูปภพ ละอรูปภพด้วยอ้อมมตา หย่าขาดจากภพ จากกรรม หย่าขาดจากอิทัปปัจจยตา จากพระเจ้า จากอตฺตา จากโลก (กามโลก รูปโลก อรูปโลก) จากสังขาร จากมายา (ความหมายสมมติของสิ่งนั้น) จากกิเลส⁹⁶

1.3 อ้อมมตา หย่าขาดจาก วัฏฏะ ว่ายเวียนอยู่ในวงกลมแห่งทุกข์ มีกิเลสเป็นตัวเหตุเป็นตัวแกนกลาง หย่าขาดจาก อปฺปญฺญาภิสังขาร คือบาป อบาย ปุญฺญาภิสังขารคือสวรรค์ อเนญฺญาภิสังขาร คือสงบนเจียมเฉยแต่ยังมีตัวตน ได้แก่พวกพรหมโลก⁹⁷

1.4 ความเคยชินที่จะเกิดความคิดว่าตัวกู ของกูจนชินเป็นธรรมดา ละได้เป็นพระอรหันต์ ควบคุมได้เป็นอริยบุคคล ไม่ควบคุมเลยเป็นปุถุชน อหังการมมังการมานานุสัย ความเคยชินที่จะเกิดมานะความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวกูของกู ละได้ด้วยอ้อมมตา⁹⁸

1.5 หย่าขาดจากภพ ภพมีอยู่เกือบทุกวินาที “ความรู้สึกว่าตัวกูเป็นอะไร ทำอะไรที่ไหน มันเป็นภพทั้งนั้น ตัวกูมาวัด ตัวกูฟังบรรยาย ตัวกูเข้าใจ ตัวกูไม่เข้าใจ มีความคิดนึกเปลี่ยนแปลงไปตามความรู้สึกนั้นๆ เรียกว่าภพทั้งนั้นแหละ ไม่ต้องต่อตายแล้ว จนพระพุทธเจ้าตรัสว่า เหมือนกับอุจาระ นิดหนึ่งก็เหม็น ขึ้นชื่อว่าภพแล้วหนัก แล้วกัดหัวใจทั้งนั้น”⁹⁹

1.6 อ้อมมตาทำให้ไม่ต้องเผชิญหน้ากับกิเลสมีอ้อมมตาก็กิเลสเกิดไม่ได้ “มันเหมือนยากำจัดศัตรูพืช การเผชิญหน้ากับกิเลสเหมือนเอาไม้สั้น ไปรันจี้...ให้มันอยู่เหนืออารมณ์ร้าย ด้วยประการทั้งปวงอารมณ์ร้าย ได้แก่ ความรัก ความโกรธ ความเกลียด ความกลัว ตื่นเต้น วิตกกังวล ความหวังหึง อ้อมมตาจะกวาดล้างสิ่งเหล่านี้ออกไปหมด เหมือนกับกวาดขยะ”¹⁰⁰

⁹⁵พุทธทาสภิกขุ, *อ้อมมตาปริทัศน์*, หน้า 36.

⁹⁶พุทธทาสภิกขุ, *อ้อมมตาประเภท*, หน้า 95-104.

⁹⁷พุทธทาสภิกขุ, *อ้อมมตาประยุกต์*, หน้า 293-294.

⁹⁸เรื่องเดียวกัน, หน้า 302.

⁹⁹เรื่องเดียวกัน, หน้า 303.

¹⁰⁰พุทธทาสภิกขุ, *อ้อมมตาประยุกต์*, หน้า 249 - 252.

1.7 เมื่อพระพุทธเจ้าไปปฏิบัติกับอุทกดาบสรามบุตร จนมีความรู้สูงขนาดเนวสัญญานาสัญญายตนะแล้ว แต่ก็พบว่ายังไม่ใช่สิ่งสูงสุด อตัมมยตาก็ไม่ยอม จึงผลักดันต่อไปให้ไปสู่สิ่งสูงสุด พระสิทธัตถะโพธิสัตว์ท่านจึงละจากอุทกดาบสรามบุตร ออกไปค้นหาด้วยพระองค์เอง¹⁰¹

1.8 อตัมมยตามีแต่ในพุทธศาสนา โดยเป็นทั้งเนื้อตัวของพุทธศาสนา เป็นทั้งหัวใจของพุทธศาสนา ไม่มีศาสนาไหน ที่จะมุงรื้อถอน เพิกถอนอัตตา อัตตนิยา คือตัวตนนี้เป็นสิ่งที่ซ่อนเร้นอย่างลึก ลับที่ต้องถอน¹⁰²

1.9 หย่าขาดจากอุปาทานนิชธรรม อตัมมยตาจะทำให้ หย่าขาดจากอุปาทานในชั้นที่ 5 หย่าขาดเครื่องทำให้เกิดอุปาทานทุกชนิด โดยเฉพาะอย่างยิ่งของคู่ ไม่มีอุปาทานก็ไม่มีความทุกข์¹⁰³

1.10 หย่าขาดจาก อาสวัชฌานนิชธรรม เครื่องให้เกิดอาสวะ ความทุกข์ที่ไหลออกมา รัชนิชธรรม ที่ตั้งแห่งความกำหนัดยินดี สังโยชนนิชธรรม สิ่งเป็นเหตุให้ผูกมัด¹⁰⁴

1.11 หย่าขาดจากความยึดมั่นในอายตนิชธรรม 5 หมวด (ตา รูป จักขุวิญญาณ จักขุสัมผัสสสะ จักขุสัมผัสสชาเวทนา (มีอายตนะ 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รวม 30 อย่าง) ความคุมได้ ความทุกข์ไม่มีโอกาสเกิด¹⁰⁵

1.12 อตัมมยตา ช่วยให้หย่าขาดจากวิญญาณฐิติทุกชนิด...วิญญาณฐิติที่ไปเกิดเป็นรูปพรหมนานาชนิด และอรูปพรหม 3 ชนิด อากาสาัญญาตตณภพ วิญญาณัญญาตตณภพ อากิญจัญญาตตณภพ หย่าขาดจากวิญญาณฐิติ ที่ที่จะไปเกิดอย่างดี “อย่าสนใจกันนักกับเรื่องที่จะไปเกิด เพราะกูไม่ต้องการจะเกิด”¹⁰⁶

1.13 หย่าขาดจากอุปธิ ของต้องแบก ต้องหาม เป็นภาระเรียกว่าของหนักชั้นที่ 5 เป็นของหนัก รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ พอไปยึดเป็นตัวกู-ของกู ก็คือแบก ก็กลายเป็นของหนักขึ้นมา¹⁰⁷

¹⁰¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 275.

¹⁰² เรื่องเดียวกัน, หน้า 278.

¹⁰³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 294.

¹⁰⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 294 - 295.

¹⁰⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 295.

¹⁰⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 296 - 297.

¹⁰⁷ พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาประยุกต์*, หน้า 297.

1.14 หย่าขาดจากอาหาร คือสิ่งที่เป็นเหตุปัจจัยให้เกิดสิ่งใหม่ขึ้นมาเรียกว่าอาหาร คือคำข้าว คือผัสสะ เจตนา กรรม ซึ่งนำมา ซึ่งผลอย่างใดอย่างหนึ่ง มีอาหารแล้วต้องมีความทุกข์ ไม่ยึดถือว่าอาหาร แต่เป็นสิ่งเป็นไปตามเหตุปัจจัย “กูไม่อยู่ได้อำนาจของมึง”¹⁰⁸

1.15 หย่าขาดจากปัจจัย 4 คือไม่ยึดมั่นถือมั่น ไม่ให้มีอำนาจเหนือจิตใจเป็นนายเหนือหัว มีอะไรก็ทำไปแก้ไขไปโดยไม่บูชาปัจจัยทั้ง 4¹⁰⁹

1.16 อตัมมยตาเครื่องละเครื่องป้องกันการเกิดอกิขมา และโทมนัส อกิขมา มันจะเอา โทมนัสมันจะทำลาย เรียกว่ายินดีหรือยินร้าย สติปัญญาทั้งหลายพระพุทธองค์สอนให้เจริญ ก็เพื่อกำจัดอกิขมา และโทมนัส “สติมา สมุชชาโน วินยโลก อกิขมา โทมนัสสุ ละยินดียินร้าย ละของคู่ทุกชนิด”¹¹⁰

1.17 อตัมมยตาทำให้สามารถเห็นโทษภัย ของการที่ไม่ทำตามคำสั่งสอนของ พระพุทธเจ้า รวมไปถึงการวางสายสัญญาณ ทำน้ำมนต์ อตัมมยตาที่จะมาถอนความเชื่อมั่นในไสย ศาสตร์นี้ต้องลึกซึ้ง ต้องเข้มแข็ง ต้องมีสติปัญญามาก มีความรู้ที่ถูกต้องจึงจะถอนได้พุทธบริษัทต้อง เชื้อกรรม (คือ) การกระทำ ฟังธรรมคือการปฏิบัติที่ถูกต้อง¹¹¹

1.18 จะให้ทาน รักษาศีล เจริญสมาธิภาวนา ต้องเป็นไปเพื่อลดตัวกู กำจัดตัวกู ของกู¹¹²

1.19 อตัมมยตาช่วยในการทำหน้าที่ของนักบวชบวชแปลว่าไปหมดจากสิ่งที่ควรไป ไปจากความเป็นฆราวาส ไม่พูด ไม่ทำ ไม่คิด แม้แต่ไม่ฝันอย่างฆราวาส เรียกว่าเป็นผู้บวชต้องมี อตัมมยตาอย่างยิ่ง จึงจะรักษาความเป็นนักบวชไว้ได้นักบวชต้องเป็นผู้ปฏิบัติได้ตามที่ศึกษา เล่าเรียน รู้แล้วก็ปฏิบัติ ปฏิบัติได้เท่าไร ก็ชนะความทุกข์ได้เท่านั้นนักบวชต้องเป็นผู้ชนะ “ไม่มี อตัมมยตาเดี๋ยวก็ยอมแพ้”¹¹³

1.20 สันติภาพที่แท้จริงนั้น มันอยู่ที่ความมื่อตัมมยตาเป็นอาวุธเพชร เป็นชีวิต เพชรป้องกันสิ่งเลวร้ายทั้งหลายเหล่านี้ได้ ไม่ตกเป็นทาสของอารมณ์ ไม่ตกเป็นทาสของอายตนะ ตา หู จมูก ฯลฯ “แล้วมันจะมีอะไรเล่าที่จะตีประเสริฐไปกว่านี้ ที่จะดับทุกข์ได้ยิ่งไปกว่านี้”¹¹⁴

¹⁰⁸ เรื่องเดียวกัน.

¹⁰⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 298–299.

¹¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 301.

¹¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 117.

¹¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 149.

¹¹³ พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาปริทัศน์*, หน้า 148–149.

¹¹⁴ พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาปริทัศน์*, หน้า 309.

2. การใช้ข้อตั้มมยตาละสิ่งทีควรละ ในระดับโลกิยธรรม

2.1 ใช้ละกามสัญญาด้วยปฐมฌาน กามสัญญาสิ่งเอรีดอรรอยทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ละออกไปเสียได้ด้วยอตั้มมยตาแล้วมาอยู่ในรูปฌานชั้นปฐมก็ยังมีดี เพราะเป็นอุเบกขาซึ่งสูง กว่า¹¹⁵

2.2 อตั้มมยตาทำให้เกิดความถูกต้องในใจ ลดความเห็นแก่ตัว ความกระหายความอยากอย่างโง่เขลาด้วยอวิชา ด้วยตัณหา มานะ ทิฏฐิ¹¹⁶

2.3 บุหรี เหล้า การพนัน ความขี้เกียจ คบคนพาล กามารมณ์วิถถาร กิน กามเกียรติ ถ้าไม่มีอตั้มมยตาทีเพียงพอก็ละไม่ได้ ต้อง“พิจารณาเห็นโทษของมันให้ตื่นค่อยเกิดความเกลียด ความกลัว” นอกจากนี้อตั้มมยตายังช่วยให้เกิดหิริ และโอตตปปะ¹¹⁷

2.4 ความคิดทีว่าตักบาตรสักซอน เอาวิมานหลังหนึ่ง เป็นการค้ำกำไรเกินควร “ทำบุญทำทานทีแท้จริง กุศลจริง ต้องลดความเห็นแก่ตัวผู้ทีทำทาน...รักษาศีล...ทำวิปัสสนา...ถ้ามันเพื่อประโยชน์แก่วัตถุ แก่อายตนะ...มันเป็นการเห็นแก่ตัว”¹¹⁸

2.5 ไม่รู้สึกทีกำไรขาดทุน แพ้ชนะ ไม่ดีใจไม่เสียใจ คือคุณค่าของอตั้มมยตา¹¹⁹

2.6 อตั้มมยตาเป็นความรู้ทีทำให้ละอะไรได้เด็ดขาด หย่าขาดจากสิ่งแปลกน่า ตื่นเต้น อำนาจวาสนา โชคชะตา การอาฆาตมาดร้าย¹²⁰

2.7 หย่าขาดจากเวทนาทีเป็นนายเหนือหัวสัตว์ทุกตัวและคนทุกคนในโลก เราทำ อะไรๆ มันก็ทำไปเพื่อสุขเวทนา จะหาทรัพย์ หาเกียรติยศ ชื่อเสียง บุตร ภรรยา ก็เพื่อเวทนาทั้งสิ้น มีอตั้มมยตาแล้ว ควบคุมเวทนาได้ ก็ควบคุมโลกได้ โลกทั้งหมดทำอะไรเราไม่ได้ ไม่ต้องการสุขเวทนา ไม่ต้องการทุกขเวทนา ฉะนั้นเราจึงไม่มีความทุกข์ แม้ว่าเรายังจะต้องดำรงชีวิต ทำงาน หา ทรัพย์ จะต้องการอะไร ก็อย่าให้เวทนาบีบบังคับเขลาหนัก ให้มีความสะดวกสบาย อย่าให้มากถึง ขนาดเป็นทาสของเวทนา”¹²¹

2.8 ทุกคนมีของรัก ต้องมีด้วยอตั้มมยตา “อย่าให้มันกัดเอา”¹²²

¹¹⁵เรื่องเดียวกัน, หน้า 283–284.

¹¹⁶พุทธทาสภิกขุ, *อตั้มมยตาประยุกต์*, หน้า 166.

¹¹⁷เรื่องเดียวกัน, หน้า 108.

¹¹⁸พุทธทาสภิกขุ, *อตั้มมยตาปริทัศน์*, หน้า 11–12.

¹¹⁹เรื่องเดียวกัน, หน้า 212.

¹²⁰พุทธทาสภิกขุ, *อตั้มมยตาประยุกต์*, หน้า 285.

¹²¹พุทธทาสภิกขุ, *อตั้มมยตาปริทัศน์*, หน้า 177.

¹²²พุทธทาสภิกขุ, *อตั้มมยตาประยุกต์*, หน้า 306.

2.9 พ่อบ้านแม่เรือนต้องไม่หลงไหลในบ้านเรือนสมบัติพัสถาน จนลืมความถูกต้อง ลืมความพอดี ลืมหนทางที่จะนำออกไปจากทุกข์¹²³

2.10 หญิงสาว และชายหนุ่มที่มีอึดอัดใจ จิตใจมั่นคง ไม่ประพฤติกามสุมิฉฉาจร มั่นก็ไม่มือนาจารทางเพศ¹²⁴

2.11 ถือเป็นเรื่องน่าเศร้าที่ไม่สนใจอบรมเด็กๆ ให้มีจิตใจเป็นเพชร คือเป็นอึดอัดใจ มั่นคงต่อสิ่งแฉดล้อม มีจิตใจบริสุทธิ์สะอาด “คนเดี๋ยวนั้นมันหลง...ความสุขแบบกามารมณ์เสียแล้ว ตัวเองก็ชอบ ส่งเสริมลูกเล็กๆ ให้หลงไหลไปด้วย หามาให้ หรือชวนไปหา”¹²⁵

2.12 ข้ำราชกร ต้องไม่ทุจริตในหน้าที่ ยึดหลักอึดอัดใจ มีความคงที่เข้มแข็งอยู่ในความถูกต้อง “ตุลาการ (ที่) ไข่เป็ดถาดเดี๋ยว เหล้าขวดเดี๋ยวกก็ลากไปได้เพราะไม่มีอึดอัดใจ ถ้ามีอึดอัดใจคงที่อยู่ในสภาพที่ยกมือไหว้ตัวเองได้ศัลปิน (ต้อง) ทำดีที่สุดเท่าที่จะทำได้ ไม่หวั่นไหวคำติชม โครมยีนดู้ก็ไม่ได้ ทักไปคำเดี๋ยวกก็โกรธ...ถ้าไม่มีอึดอัดใจ ก็คิดว่าไอ้กูจะมาให้เหงื่อไหลทำไม ไปปล้นไปจี้เขา สะดวกสบายกว่า มันจะตรงกันข้ามถึงอย่างนั้น”¹²⁶

2.13 เราต่างเป็นคนคูกของเหตุปัจจัย เกิดความเคยชินเป็นนิสัยแห่งการพอใจให้อะไรๆ มากระตุ้น ความสงบจึงไม่เป็นที่ถูกใจ เพราะชอบสิ่งที่กระตุ้นให้วุ่นวาย ไม่มีความสงบ¹²⁷

2.14 มีอึดอัดใจไม่ตื่นเต้นไปกับ กายกรรม กิพา มวย ฟุตบอล สนามม้า โรงบ่อน เหล้า โสเภณี¹²⁸

2.15 ผู้หญิง และผู้ชายต่างถูกหลอกให้รักไม่ได้ ไม่ตกเป็นเหยื่อของผู้ใด ไม่ตกเป็นเหยื่อโฆษณา ไม่ตกเป็นเหยื่อทางการเมืองของลัทธิใดๆ ไม่หลงความเจริญทางวัตถุ ลดจำนวนคนบ้าและคนฆ่าตัวตาย ลดสงคราม และอาชญากรรม¹²⁹

¹²³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 103.

¹²⁴ พุทธทาสภิกขุ, *อึดอัดใจประทีป*, หน้า 202.

¹²⁵ พุทธทาสภิกขุ, *อึดอัดใจปริทัศน์*, หน้า 78.

¹²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 141 – 146.

¹²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 182.

¹²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 210–211.

¹²⁹ พุทธทาสภิกขุ, *อึดอัดใจประทีป*, หน้า 335–336.

3.10.2 การใช้ข้อถัมมยตาในการ “สร้าง”

1. การใช้ข้อถัมมยตาสร้าง และพัฒนา ในระดับโลกุตระธรรม

1.1 ถ้าไม่มีข้อถัมมยตาจะไม่มีพุทธศาสนา ไม่มีสิ่งให้หลุดไปจากกองทุกข์ไปสู่ความดับทุกข์¹³⁰

1.2 เป็นเพชรเม็ดสุดท้าย ที่ดึงออกมาจากที่หลงซ่อนอยู่ในพระไตรปิฎก เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา เป็นเนื้อเป็นตัวของพุทธศาสนา เป็นสิ่งที่ทำให้พระพุทธเจ้าเป็นพระพุทธเจ้า เป็นสิ่งที่ทำให้พุทธศาสนาเป็นพุทธศาสนา มิเช่นนั้นแล้วโลกเรานี้ก็จะติดตันอยู่แค่ระดับเนวสัญญานาสัญญายตนะ¹³¹

1.3 ช่วยให้อุทธศาสนาขึ้นอยู่เหนือสุด สูงสุดกว่าศาสนาใดๆ เป็นยอดสุดแห่งศาสนาทั้งปวงพุทธศาสนาสอนให้มือถัมมยตา ละหมดตัวกู ไม่มีตัวตน จึงออกไปไกลสุดกว่าศาสนาทั้งปวงที่ยังมีตัวตน “หมดตัวตนว่างถึงที่สุดนั่นแหละสุดยอดของวัฒนธรรมศาสนาอย่าจำไปพูด ถ้าพูดไม่เป็นแล้วจะถูกด่าว่าตัวตนที่เรายึดถืออยู่ว่าตัวตน เป็นตัวตนที่อวิชามันสร้างขึ้นมาเป็นตัวตนจบเรื่องที่ไม่มีตัวตน ไม่มีศาสนาไหนสอนอย่างนั้นนอกจากพุทธศาสนาเราได้สิ่งที่ดีที่สุดในโดยบังเอิญ ที่ได้มีพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำตัว แล้วก็มิหัวใจอยู่ที่ข้อถัมมยตา มีเมื่อไรเป็นอถัมมโยคือเป็นพระอรหันต์”¹³²

1.4 ข้อถัมมยตาช่วยให้จิตหลุดพ้นออกมาจากอัสสาทะ คืออิทธิพลของกามราคะอันชั่ววน แล้วออกมาสู่รูปธาตุ ซึ่งมีอัสสาทะละเอียดประณีตกว่า แล้วออกมาเสียสู่รูปธาตุ ซึ่งสูงสุดอยู่ที่เนวสัญญานาสัญญายตนะ แต่ไม่สิ้นสุดแห่งความทุกข์ ยังมีความรู้สึกเป็นตัวตน จึงออกมาเสียจากรูปธาตุมาสู่นิโรธธาตุ ดับแห่งสังขารทั้งปวงคือนิพพาน ข้อถัมมยตาพาเดินออกมาจากธาตุเหล่านั้นตามลำดับ¹³³

1.5 ข้อถัมมยตาเป็นปัจจัยสำหรับการปฏิบัติ สัจจิตปริโยทปน “จะทำจิตให้ขาวรอบนี้ ต้องใช้ข้อถัมมยตา ถ้าไม่อย่างนั้นมันขึ้นมาจากดีไม่ได้ มันจมดีเมาคีหลงคืออยู่นั้นแหละ” สัจจิตปริโยทปน จิตขาวรอบบริสุทธิ ไม่มียึดมั่นถือมั่นดีชั่ว ไม่มียึดมั่นถือมั่นตัวตนของตน¹³⁴

1.6 ข้อถัมมยตายกระดับจิตให้ขึ้นไปเหนือโลก “ที่มันปรุงแต่งช้ายที่ขวาทิ ไม่มี ความสงบสุข...ขึ้นไปอยู่เหนือโลกเป็นโลกุตระไม่มีอะไรปรุงแต่งได้...เพราะข้อถัมมยตามันเห็นว่า

¹³⁰ พุทธทาสภิกขุ, *อถัมมยตาประยุกต์*, หน้า 15.

¹³¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 312.

¹³² เรื่องเดียวกัน, หน้า 261.

¹³³ พุทธทาสภิกขุ, *อถัมมยตาปริทัศน์*, หน้า 3.

¹³⁴ พุทธทาสภิกขุ, *อถัมมยตาประยุกต์*, หน้า 289.

หลอกลวง ถ้าไม่มีการปรุงแต่งเท่านั้น สงบเย็นเป็นนิพพาน ถ้ามีการปรุงแต่งขึ้นมาเมื่อไหร่ ก็เป็น วัฏฏสงสาร”¹³⁵

1.7 ผลของการเข้าถึงอตัมมยตา คือไม่มีความทุกข์ชนิดใดโดยประการทั้งปวง ส่วนอตัมมยตาที่ยังไม่ถึงที่สุด ก็มีประโยชน์ไปตามลำดับ เช่น ส่งเสริมให้รักษาศีลได้ดีขึ้น คนที่มี จิตเข้มแข็งบริสุทธิ์ ไม่มีอะไรปรุงแต่งได้ เป็นสมาธิได้ง่ายโดยอัตโนมัติ ถ้าจิตเป็นอตัมมยตาเสีย แล้ว และเป็นปัญญาอย่างยั่งยืนอยู่ที่นั่นแล้ว “เพราะมันมีความรู้มาตามลำดับ...รู้อนิจตา ทุกขตา อนัตตตา แล้วก็รู้ธัมมัญญิตตา ธัมมนิยามตา อิทัปปัจจยตา...สุญญตา ตถาตา อตัมมยตา นี้เรียกว่าทำให้ ศีล สมาธิ ปัญญา ก้าวหน้าอย่างถูกต้องและรวดเร็ว ถ้าปฏิบัติไตรสิกขาสำเร็จก็มีอตัมมยตาสูงสุด เป็นพระอรหันต์ ถ้ายังไม่สำเร็จก็มีอตัมมยตาน้อยๆ ไปตามลำดับ”¹³⁶

1.8 เราจะเอาโพธิปัญญามาจากสติที่สมบูรณ์ ด้วยอำนาจแห่งอตัมมยตา ความคงทนต่อการปรุงแต่งของสิ่งแวดล้อมภายนอก และกิเลสตัณหาภายใน สามารถดำรงตนอยู่ในความปกติ ในความมั่นคง ในความถูกต้อง¹³⁷

1.9 ปาฏิหาริย์ของอตัมมยตาคือทำให้จิตมนุษย์อยู่เหนืออิทธิพลของสิ่งที่เป็นคู่ๆ (ยินดี ยินร้าย) เป็นจิตคงที่ บริสุทธิ์ สงบ อิสระอยู่เหนืออำนาจการปรุงแต่งของดีและชั่ว พบความสุขสงบเย็นเป็นนิพพาน “ทำให้เห็นว่า มันก็เช่นนั่นเอง นรกก็แค่นั้น สวรรค์ก็แค่นั้น ขาดทุนก็แค่นั้น กำไรก็แค่นั้น ดีใจก็บ่าอย่างหนึ่ง เสียใจก็บ่าอย่างหนึ่ง”¹³⁸

1.10 อตัมมยตาทำให้มีนิพพานที่นี้และเดี๋ยวนี้ “ชั่วครวตามแบบโลกๆ เรียกว่า นิพพุติ แปลว่าดับเย็น ถ้าดับเย็นกว่านั้นก็เป็นิพพานจริง เย็นตลอดกาลเป็นพระอรหันต์ อตัมมยตา ป้องกันไม่ให้ผูกพันกับสิ่งใด ไม่ให้สิ่งใดเข้ามาปรุงแต่งได้เราเลยมีชีวิตเย็นที่นี้ และเดี๋ยวนี้ ปฏิบัติจนชำนาญคล่องแคล่วว่องไว ขจัดออกไปง่าย ๆ ไม่มีอะไรมาทำให้ร้อน”¹³⁹

1.11 ทำให้อยู่เหนือความต้องการความช่วยเหลือจากพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่พึ่งยังจำเป็นสำหรับคนที่ยังอยู่ในกองทุกข์ ยังไม่รู้จักดับทุกข์ ถ้ายังต้องการที่พึ่ง หาพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ หามาได้แล้วปฏิบัติ จนปล่อยวางอัตตาตัวตนเสียได้ จนไม่มีความจำเป็นต้องพึ่งอะไรอีกต่อไป ถ้ายังไม่ถึงจุดนั้น ยังไม่นิพพาน ปาฏิหาริย์สูงสุดสุดท้ายของ

¹³⁵ พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาประยุกต์*, หน้า 252–253.

¹³⁶ พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาปริทัศน์*, หน้า 48 - 49.

¹³⁷ พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาประยุกต์*, หน้า 235.

¹³⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 246 - 247.

¹³⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 257.

อศัมมยตาคือให้หมดตัวตน ไม่ต้องมีปัญหา จึงไม่ต้องพึ่งอะไร จบปาฏิหาริย์ของอศัมมยตา เท่าที่เกี่ยวกับความทุกข์ และดับทุกข์¹⁴⁰

1.12 ช่วยให้อยู่เหนือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ถ้ามีอศัมมยตา “กูไม่เอา กับ มึง แล้ว โวย” แล้วไม่ต้องอยู่ใต้อำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพราะเราไม่ต้องการอะไร ที่อ่อนวอนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ช่วย อศัมมยตาช่วยให้เลิกได้ เพราะไม่ต้องการอะไรจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จึงทำให้อยู่เหนืออิทธิพลของไสยศาสตร์¹⁴¹

1.13 อศัมมยตาทำให้มีเมตตา กรุณาอย่างแท้จริงยิ่งกว่าพวกพรหมวิหารซึ่งยังมีตัวตน อศัมมยตาเป็นเรื่องออกจากตัวตน และนำไปสู่ความหมดตัวตน เมตตา กรุณา จึงจริงยิ่งกว่า เพราะมันไม่มีตัวกู ไม่มีของกู ที่จะเป็นผู้ให้ และจะเป็นผู้รับ¹⁴²

1.14 อศัมมยตาทำให้ไม่ขาดและไม่เกิน เห็นโทษของความย่อหย่อนก็ไม่ย่อหย่อน เห็นโทษของตึงเครียดจึงไม่ตึงเครียด อยู่ตรงกลางเป็นมัชฌิมาปฏิบัติ ละเสียทั้งความย่อหย่อน และตึงเครียด¹⁴³

1.15 อศัมมยตาช่วยให้เกิดหิริ และ โอตตัปปะ ซึ่งพุทธทาสภิกขุสอนว่า “ถ้าใครยังรักจะมีหิริ และ โอตตัปปะจงคบค้าอศัมมยตา”¹⁴⁴

1.16 สันติภาพมีไม่ได้ถ้าไม่มีอศัมมยตา โดยสัญชาตญาณแล้วทุกชีวิตต้องการสันติภาพโดยไม่รู้สึกลับตัว จึงเคลื่อนไหวไปสู่สิ่งที่เรียกว่าสันติภาพ ซึ่งมีมูลเหตุที่แท้จริงคือ อศัมมยตา โดยช่วยเหลือขั้นแห่งสันติภาพจากต่ำให้สูงขึ้น จากกามธาตุไปรูปธาตุ อรูปธาตุ ไปสู่นิโรธธาตุซึ่งเป็นจุดสูงสุด¹⁴⁵

1.17 เสรีภาพแท้จริงคือไม่หลงเป็นทาสของสิ่งใด “ไม่มีอะไรมาหลอกให้โง่ กุศลก็ไม่เอา อกุศลก็ไม่เอา ไม่เอาของคู่ถึงขนาดนี้ ต้องการความว่าง ต้องการเหนือกุศล อกุศล เหนือบาปเหนือบุญ เหนือทุกอย่าง ไม่มีทางที่จะเกิดปัญหาคือกิเลส”¹⁴⁶

1.18 กามารมณ์ คือมโนภาพ ที่วิชาวาสสร้างขึ้นเป็นเพียงความคิดสร้างมโนภาพขึ้นมาเท่านั้น จึงประกอบกิจกรรมทางเพศกับสัตว์เดรัจฉานกับซากศพ กับวัตถุจำลองเครื่อง

¹⁴⁰ พุทธทาสภิกขุ, *อศัมมยตาประยุกต์*, หน้า 259-261.

¹⁴¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 258.

¹⁴² พุทธทาสภิกขุ, *อศัมมยตาปริทัศน์*, หน้า 212.

¹⁴³ พุทธทาสภิกขุ, *อศัมมยตาประยุกต์*, หน้า 108.

¹⁴⁴ เรื่องเดียวกัน.

¹⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 169.

¹⁴⁶ พุทธทาสภิกขุ, *อศัมมยตาปริทัศน์*, หน้า 309.

หลอกหลวงอะไรก็ได้ “ถ้ามืออัมมขตา มันไม่โง่งขนาดนั้น มันเห็นว่าเป็นเพียงมโนภาพที่อวิชชาสร้าง ขึ้น...เมื่อรู้สึกอย่างนี้แล้ว อัมมขตามันก็สูงสุด...จนไม่มีอะไรหลอกได้ จึงเข้าใจได้ว่า ทำไม พระอรหันต์จึงมีความรู้สึกอยู่เหนือความเป็นเพศหญิงเพศชาย เพราะว่าท่านมืออัมมขตาสูงสุด”¹⁴⁷

1.19 อายุตั้งอยู่บนตัวกู เมื่อเลิกตัวกูเสียก็คือเลิกอายุ เกิดเป็นความว่างมีแต่ อัมมขตา “เลิกยึดมั่นถือมั่นในอายุ...แต่คนไม่ตายดอก จิตใจของคนไม่ยึดมั่นในอายุ มันก็ไม่มี อะไรที่เป็นคู่ ๆ มันก็เป็นสิ่งเดียวคงที่ถาวร...เป็นว่างถาวร...ทางรอดอันไหนไม่มี นอกจากทางรอด ของการเลิกอายุเสีย แล้วไปอยู่กับอัมมขตา เป็นทางรอด เป็นที่หลบซ่อน จากความทุกข์ความตาย อะไรทุกชนิด”¹⁴⁸

1.20 อัมมขตาคือความคงที่อยู่ในความถูกต้อง ไม่มีอะไรมาชักจูงปรุงแต่ง ให้ เป็นไปในทางบวกหรือลบ เป็นตัวความถูกต้อง เป็นตัวรักษาความถูกต้อง เป็นตัวมูลเหตุให้คงความ ถูกต้อง คืออะไร ๆ ปรุงแต่งมันไม่ได้ มันไม่ยอมเปลี่ยนไปตามสิ่งปรุงแต่ง ความปกติมันแหละคือ ภาวะถูกต้อง ดีก็ไม่ปกติ ชั่วก็ไม่ปกติ อัมมขตาไม่มีตัวบวก ไม่มีตัวลบ เพราะอย่างบวกมันจะ เอา อย่างลบมันจะทำลาย มันจึงใช้ไม่ได้ทั้งบวกทั้งลบ ทั้งดีทั้งชั่ว ทั้งซ้ายทั้งขวา ทว่าต้องเอาความ ถูกต้องเป็นหลัก¹⁴⁹

1.21 อัมมขตาป้องกัน และกำจัดความเห็นแก่ตัว ความรู้ที่เป็นอัมมขตาเหนียว แน่นอยู่ในจิตแล้ว ก็ไม่มีทางที่จะเกิดตัวกูอันเป็นมายา กำจัดความรู้สึกว่าตัวกูได้ ก็กำจัดความเห็น แก่ตัว¹⁵⁰

1.22 อัมมขตาใช้ประโยชน์ เหมือนนาคา มนตราศักดิ์สิทธิ์ ใช้ขับไล่ภูตผีปิศาจ ที่น่ากลัวสุดคือกิเลสที่อยู่ข้างในใจ¹⁵¹

1.23 มนุษย์ทุกคนได้รับสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์จะได้รับ คือความเป็นพระอรหันต์ ดับทุกข์สิ้นเชิง สงบเย็นเป็นนิพพาน จะเป็นเช่นนั้นได้ ก็ต่อเมื่อมืออัมมขตา¹⁵²

¹⁴⁷ พุทธทาสภิกขุ, *อัมมขตาปริทัศน์*, หน้า 137.

¹⁴⁸ พุทธทาสภิกขุ, *อัมมขตาปริทัศน์*, หน้า 202 - 203.

¹⁴⁹ พุทธทาสภิกขุ, *อัมมขตาปริทัศน์*, หน้า 266 - 267.

¹⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 272.

¹⁵¹ พุทธทาสภิกขุ, *อัมมขตาปริทัศน์*, หน้า 23.

¹⁵² พุทธทาสภิกขุ, *อัมมขตาปริทัศน์*, หน้า 305.

2. การใช้ชีวิตมมยตาสร้าง และพัฒนาในระดับโลกิยธรรม

2.1 ใช้เป็นนิพพานสำหรับชาวบ้าน คือ นิพพุติ เป็นขณะๆ ไป “พอมีอตั้มมยตา ตะเพิดว่ากูไม่เอากับมึงแล้ว มันก็เขียนทันที นิพพุติแปลว่าเขียนออกเขียนใจทันที มันต้องการเอาไฟ ออกไปเดี๋ยวนี้ ถ้ารู้จักอตั้มมยตา จะมีนิพพานที่นี่ และเดี๋ยวนี้”¹⁵³

2.2 น้ำท่วม ไฟไหม้ พายุ โรคภัยไข้เจ็บ คนตายจำนวนมาก มีอำนาจปรุงแต่งจิต ให้โกรธ กลัว สะดุ้งหวาดเสียว “ถ้ามีอตั้มมยตา ไฟจะไหม้โลก ก็ไม่หวาดเสียว”¹⁵⁴

2.3 มีอตั้มมยตาไม่กลัวตาย “เราไม่รู้สึกยุ่งยากลำบากใจ ในการที่มันจะเจ็บบ้าง จะแก่บ้าง จะตายบ้าง...แล้วก็ไม่กลัวที่ธรรมชาติจะเรียกคืน...ชีวิตหรืออัฐภาพนี้เหมือนกับหม้อ เรา ใส่มันให้เป็นประโยชน์ถึงที่สุด จิตได้เสวยสิ่งที่มีค่าถึงที่สุดแล้วมันก็เลิกกัน ไม่ต้องมีตัวกูที่จะตาย ไป แล้วก็เสียใจหรือไม่อยากตาย...สิ่งที่เรียกว่าชีวิตนี้ พัฒนามันให้ดีที่สุด ได้รับผลดีที่สุด แล้วมัน จะแตก...ก็ช่างหัวมัน”¹⁵⁵

2.4 ใช้อตั้มมยตาจัดการกับข้าศึกแก่การพัฒนา¹⁵⁶

2.5 หน้าที่ของชีวิตจะสมบูรณ์ได้เพราะมีอตั้มมยตา มีความไม่เป็นทาสของ อารมณ์ ของสิ่งแวดล้อม ไม่เป็นทาสของกิเลส อตั้มมยตาช่วยไม่ให้บกพร่องในหน้าที่ มีชัยชนะทุก ประการในการปฏิบัติหน้าที่ หน้าที่ของชีวิตทั้งหลายทั้งปวงสูงสุดเพียงแต่ความรอด (ได้แก่ความ รอดทางกาย ความรอดทางจิต ความรอดทางจิตวิญญาณ สูงสุดที่เป็นพระอรหันต์)¹⁵⁷

2.6 อตั้มมยตา จะช่วยให้ทำหน้าที่ได้ง่ายขึ้น “เพราะมันไม่มีอะไรเข้ามาผูกพัน มา ขั้ววน มาหลอกลวง มันก็ทำงานสนุก เป็นสุขเมื่อทำงาน”¹⁵⁸

2.7 ให้การงานเป็นกีฬา ความต้องการจะสำเร็จมันเป็นฝ่ายหนึ่ง ความอ่อนแอเป็น อีกฝ่ายหนึ่ง การทำงานจะสนุก “แม้จะทำงานอาบเหงื่ออยู่กลางแดด มันจะเป็นกีฬา...รู้สึกสนุก ไม่ถอย หลัง ไม่ยอมแพ้ ได้สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้ ไม่เสียที่ที่เกิดมาเป็นมนุษย์ และพบพระพุทธศาสนา เพราะมีอตั้มมยตา”¹⁵⁹

¹⁵³ พุทธทาสภิกขุ, *อตั้มมยตาประยุกต์*, หน้า 304.

¹⁵⁴ พุทธทาสภิกขุ, *อตั้มมยตาประทีป*, หน้า 173.

¹⁵⁵ พุทธทาสภิกขุ, *อตั้มมยตาปริทัศน์*, หน้า 67-73.

¹⁵⁶ พุทธทาสภิกขุ, *อตั้มมยตาประยุกต์*, หน้า 285.

¹⁵⁷ พุทธทาสภิกขุ, *อตั้มมยตาปริทัศน์*, หน้า 201.

¹⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 200.

¹⁵⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 152.

2.8 อตัมมยตาเป็นการพักผ่อนที่แท้จริง “เรามันหลงแต่ความรู้สึก... โดยไม่รู้ว่ายังถูกใจมากเท่าไรยังไม่ใช่ความสงบ ไม่ถูกใจก็ไม่สงบ ...ยิ่งถูกใจมันก็ยิ่งเร้าใจไม่ใช่ความสงบ...ต้องพักจากอรรอย พักจากไม่อรรอย ให้อยู่เหนืออรรอยเหนือและไม่อรรอย นั่นแหละคือความพักผ่อนที่แท้จริง” มีอตัมมยตาจึงเป็นการพักผ่อนที่แท้จริง¹⁶⁰

2.9 เป็นหนทางเดียวเท่านั้น ที่สันติสุขและสันติภาพจะมีแก่โลกหรือทั่วทั้งจักรวาล คือความไม่เป็นทาส ไม่หลงชั่วไม่หลงดีมีอยู่แต่ความถูกต้องที่อยู่เหนือของเป็นคู่ๆ “นั่นแหละคือความเป็นพระอรหันต์ เราจะเป็นพระอรหันต์หรือไม่มันอีกเรื่องหนึ่ง แต่ว่าอย่างน้อยเราก็ควรหรือต้องเดินตามรอยพระอรหันต์ สันติภาพจึงจะมีเป็นเงาตามตัว โดยไม่ต้องสงสัย”¹⁶¹

3.10.3 การใช้อตัมมยตาในการ “แก้ปัญหา”

1. การใช้อตัมมยตาแก้ปัญหาในระดับโลกุตตรธรรม

1.1 อตัมมยตาต้องใช้ให้เป็นธรรมจักรให้เกิดความถูกต้อง สะอาด สว่างสงบ อตัมมยตาเครื่องตัดขาดจากสิ่งที่มีนปรุ่งแต่งให้เราทุกข์ สิ่งนั้นคือสิ่งที่ไม่ควรอยู่ด้วยกัน รวมทั้งหมดเข้าด้วยกันเรียกสั้นๆ ว่าสังขาร¹⁶²

1.2 อตัมมยตาใช้แก้ปัญหาคาการยึดมั่นถือมั่นผิดในพระรัตนตรัยตามอุปาทานส่วนตัว “ไม่คิดจะพึ่งตัวเองหรือพึ่งธรรม แต่จะพึ่งพระพุทธ พระธรรมพระสงฆ์ในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ นอนรอพ้นความทุกข์... พึ่งธรรมคือการปฏิบัติให้มีธรรมขึ้นมา ต้องเห็นการปฏิบัติที่ดับทุกข์ได้ จึงจะเรียกว่าเห็นธรรม เห็นธรรมแล้วคือเห็นองค์ตถาคต”¹⁶³

1.3 ให้ประพาสสัมมัตตะ 10 เลิกตัวกู-ของกู กรรมก็หายไป เมื่อพ้นจากกรรมก็พ้นจากกิเลส ตัณหา อุปาทาน เพราะสติปัญญาชนิดอตัมมยตาควบคุมไว้ ทำให้หลุดจากสิ่งผูกพันชนิดที่เป็นการกักขังเป็นทาส ทาสของบุคคล, ทาสของอารมณ์ หลงรัก หลงเกลียด หลงกลัว, ทาสของอายตนะ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ทาสของเวทนา ต้องหาสุขเวทนาให้มัน ทุกขเวทนาต้องปลดเปลื้องออกทุกขมสุขเวทนา หลงไหลวนเวียนผูกพัน โดยเฉพาะที่ผูกพันกันรุนแรงเรียกว่าภพ ความเป็นอนันต์อย่างนี้ มีหน้าที่ มีความรับผิดชอบยุ่งยากลำบากไปด้วยกัน “กามภพ รูปภพ อรูปภพก็เท่านั้น ไม่เอาภพ อยู่เหนือภพพ้นจากความผูกพันของกรรมเหนือกรรม ขณะกรรม”¹⁶⁴

¹⁶⁰ พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาปริทีป*, หน้า 193.

¹⁶¹ พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาปริทีป*, หน้า 262.

¹⁶² พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาปริทีป*, หน้า 152.

¹⁶³ พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาปริทีป*, หน้า 109-115.

¹⁶⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 254-255.

1.4 เหตุเพราะไม่มีความรู้เรื่องอตัมมยตา ปัจจัยหรือสิ่งแวดล้อมทั้งหลายก็ปรุงแต่งเราให้เป็นบวกหรือเป็นลบอยู่ตลอดเวลา หากความสงบไม่ได้ “คือมีวิชาจนไปหลงสิ่งที่มันจะกัดเรา จะทำให้เราเป็นทุกข์ ภาสิตไทยเรียก เห็นกงจักรเป็นดอกบัว”¹⁶⁵

1.5 สังขารไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา มันเปลี่ยนแปลงเรื่อยไป “อตัมมยตาสาสมกันแล้วกับสังขารชนิดนั้น มันจะได้รู้จักหยุดเสียที มันเพียงพอกันแล้วที่จะแก้หรือจะหยุดการปรุงแต่งทั้งหมด...อตัมมยตามันเด็ดขาดปรุงไม่ได้จะเปลี่ยนแปลง จะทุกข์อย่างไร ก็เป็นเรื่องของธรรมชาติ...เมื่อเราไม่เอามาเป็นของเรา มันก็ไม่เกี่ยวอะไรกับเรา...มันก็ไม่มีปัญหา” ไม่ยึดถืออะไร โดยความเป็นตัวตน เพราะมีอตัมมยตา¹⁶⁶

1.6 อตัมมยตาแก้กรรมราคาจะได้ดีกว่าอสุภกรรมฐานหรือปฏิกุศลสัญญา “โดยมันจะกลายเป็นเรื่องเด็กเล่นไปหมด อวัยวะเพศไม่เป็นกัมมนิยะ อีกต่อไป คือไม่ active ในหน้าที่ของมัน อีกต่อไป”¹⁶⁷

1.7 จากพุทธพจน์ที่ว่า “ถ้าภิกษุเป็นอยู่โดยชอบไซ้ โลกนี้จะไม่ว่างจากพระอรหันต์” โลกเป็นอยู่โดยชอบ คือเป็นอยู่ชนิดที่มีอตัมมยตา ไม่มีอะไรมาปรุงแต่งให้หันเหไปทางนั้นทางนี้เป็นอยู่ตรงกลาง เป็นอยู่อย่างถูกต้อง เป็นอยู่โดยมีขณิมาปฏิบัติ หรืออริยมรรคมีองค์ 8 นี้ เรียกว่าเป็นอยู่โดยชอบ¹⁶⁸

2. การใช้อตัมมยตาแก้ปัญหาในระดับโลกียธรรม

2.1 ไม่มีอตัมมยตา ไม่อาจหลุดพ้นจากปัญหาใดได้ อตัมมยตาคือเครื่องสกัดออกไป ไม่ให้รบกวน อยู่เหนือการเบียดเบียนของปัญหาคือสิ่งรบกวนที่ทำอันตรายให้เดือดร้อน¹⁶⁹

2.2 พออายตนะเริ่มทำงาน ปัญหาที่เริ่มเกิดทารกพ้อออกมาจากท้องแม่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ได้รับการกระทบรูปทางตา หู ได้ฟังเสียง ลิ้นกระทบรส กิณนมแม่และชอบใจเกิดความรู้สึกอย่างหนึ่ง ไม่ชอบก็รู้สึกอีกอย่างหนึ่ง จะเกิดความรู้สึกซ้อนขึ้นมาทันทีว่าตัวกูชอบใจ ตัวกูไม่ใช่สิ่งที่เกิดอยู่เป็นประจำ มันเกิดต่อเมื่อมีอะไรที่เป็นอารมณ์เกิดตัวกูที่อ้างสิทธิ์ว่ากูเป็นผู้รู้สึกอย่างนั้น “มันนิสัยเสียมาแต่อ่อนแต่ออก ตัวกูชอบการบำเรอ...การที่มาสอนลัทธิศาสนาว่าอย่าเห็น

¹⁶⁵ พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาปริทัศน์*, หน้า 277.

¹⁶⁶ พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาปริทัศน์*, หน้า 37.

¹⁶⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 210.

¹⁶⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 302.

¹⁶⁹ พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาประยุกต์*, หน้า 307.

แก่ตัวมันจึงยากลำบาก...ก็จะต้องรู้จักสิ่งที่ใช่แก้ปัญหา ก็กลับไปหาสิ่งที่เรียกว่า อตัมมยตา...ศึกษาให้รู้จักโทษของความเห็นแก่ตัว”¹⁷⁰

2.3 กิเลสเกิดจากความเห็นแก่ตัว ถ้ามีอตัมมยตามันไม่อาจเกิดกิเลสใหม่ แล้วมันก็กำจัดกิเลสเก่าออกไปจนหมดสิ้น อตัมมยตาสามารถถอนจิตใจที่กำลังหลงรักอยู่ในสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้ออกมาเสียจากการหลงรัก¹⁷¹

2.4 อตัมมยตาสำหรับเปลี่ยนนิสัยที่ไม่พึงปรารถนา ธรรมทั้งปวงมีเหตุมีปัจจัย แม้แต่สิ่งที่เรียกว่านิสัยก็มีเหตุมีปัจจัยที่ทำให้เปลี่ยนได้¹⁷²

2.5 สาเหตุที่ทำให้สิ่งใดไม่สำเร็จ นั่นก็เพราะไม่มีอตัมมยตา¹⁷³

2.6 อตัมมยตาช่วยให้ออกมาเสียจากความบกพร่องในหน้าที่ เพราะไปหลงติดกับสิ่งยั่ววนทั้งหลาย ในอารมณ์ทั้งหลาย โดยเฉพาะในกามคุณ แม้จะละเอียดขึ้นไปถึงรูปธาตุ อรูปธาตุ ถ้าไปผูกพันกับสิ่งเหล่านั้น ก็ต้องบกพร่องในหน้าที่¹⁷⁴

2.7 อตัมมยตา เป็นการตัดต้นเหตุของความบกพร่อง ความเหลวไหล ตัดต้นเหตุของปัญหา “ไม่ต้องเอาไม้สั้นไปปรับจี้...ช่วยให้ชนะลูกเดียวเห็นอตัมมยตาแล้วมันก็พูดโอหังด้วยอตัมมยตา ภูเขาไม่เอากะมิง ภูเขาไม่เอากะมิง”¹⁷⁵

2.8 อตัมมยตาช่วยให้อยู่เหนืออารมณ์ร้ายทุกชนิด รัก โกรธ เกลียด กลัว อาลัย อารมณ์ อิจฉาริษยา หึงหวง มีอตัมมยตาระงับอารมณ์ร้ายได้ทันที¹⁷⁶

2.9 คนในโลกนี้ต้องรู้จักสิ่งที่ช่วยให้ออกไปจากโลก แล้วอยู่เหนือโลก “มหาเศรษฐีบางคนเป็นโรคประสาทเจียนตาย...เพราะหลงไหลในความมั่งมี...ของตน จนมีผู้แนะนำให้ปล่อยวางเสียบ้าง เขาจึงรอดตาย”¹⁷⁷

2.10 อตัมมยตาช่วยลืมเรื่องที่ควรลืมได้ทุกเรื่อง “ภูเขาไม่เอากะมิง” รู้จักใช้อตัมมยตาในเรื่องที่รบกวนหัวใจ¹⁷⁸

¹⁷⁰พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาปริทัศน์*, หน้า 185.

¹⁷¹พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาประยุกต์*, หน้า 167.

¹⁷²เรื่องเดียวกัน, หน้า 288.

¹⁷³เรื่องเดียวกัน, หน้า 286.

¹⁷⁴พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาปริทัศน์*, หน้า 199.

¹⁷⁵เรื่องเดียวกัน, หน้า 200.

¹⁷⁶พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาประยุกต์*, หน้า 305.

¹⁷⁷เรื่องเดียวกัน, หน้า 102.

¹⁷⁸เรื่องเดียวกัน, หน้า 306.

2.11 อตัมมยตาช่วยแก้อาการนอนไม่หลับ “นอนไม่หลับ...ก็นึกถึงอตัมมยตา
อ้วนนี้มันบ้ำแล้ว...มันมาปรุงอีกแล้ว ก็ไล่ออกไป”¹⁷⁹

2.12 อตัมมยตามีประโยชน์แม้จะไม่เต็มทีเช่นในพระอรหันต์ “ไม่ต้อง (ถึงขนาด
ที่) ปรุงแต่งไม่ได้โดยประการทั้งปวงดอก ให้ปรุงได้น้อยลงหน่อยเท่านั้นก็มีประโยชน์เหลือแสน
ใจคอจะปรกติ จะเขือกเย็น...เหมือนจิตนั้นอยู่กับนิพพาน”¹⁸⁰

2.13 ปัญหาทุกชนิดมาจากความเห็นแก่ตัว “มีความเห็นแก่ตัวแล้วทำร้ายตัวเอง
กลับทำให้ขี้เกียจไม่อยากจะทำงาน แม้เพื่อช่วยตัวเอง...ไม่ยอมสามัคคีกับใครๆ แล้วมันก็อิจฉาริชยา
ไม่มีขอบเขต ขัดแย้งอย่างไม่มีขอบเขต”¹⁸¹

2.14 อานิสงส์ของความไม่เห็นแก่ตัว เขาก็ไม่โง่ ไม่ขี้เกียจ สามัคคี ไม่เอาเปรียบ
ใคร ไม่อิจฉาริชยา ไม่กอบโกย ไม่สร้างมลภาวะ ไม่ทำลายธรรมชาติ ไม่พร้อมที่จะขายชาติ จะลด
คุกตะราง ลดตำรวจ ลดศาล ลดโรงพยาบาลบ้า ลดจำนวนคนบ้า¹⁸²

2.15 อตัมมยตาช่วยไม่ให้ถูกปั่นหัวโดยสิ่งชั่วใจต่างๆ “คนสมัยนี้หัวปั่นยิ่งกว่า
ลูกข้างเสียแล้วกรรมัง เพราะเขาประดิษฐ์สิ่งที่ยั่ววนตาหูจุกลิ้นกายใจ ยั่ววนกิเลสอะไรด้วย
โรงงานอุตสาหกรรม...ถ้าต้องการจะไม่ให้หัวปั่น มันจะนึกถึงว่า อะไรจะมาช่วยได้ ถ้าไม่อยาก
หัวปั่น นี่ต้องนึกถึงอตัมมยตา จะทำให้สู้ได้ ใจหังที่ได้ ไม่ต้องทนไม่ต้องสู้ก็ได้ ถ้ามันคงที่”¹⁸³

3.10.4 อตัมมยตาสำหรับเยาวชน

1. ลูกชนเสาแม่ตีเสา เป็นการสอนให้ยึดมั่นตัวกูทั้งในตัวเด็กเอง และในเก้าอี้ในเสา¹⁸⁴
2. อตัมมยตาเป็นมนตราขับผี ทั้งภาษาคน และภาษาธรรม ผีหลอกเด็กก็ขับได้ ผีกิเลส
ที่อยู่ภายในก็ขับได้¹⁸⁵
3. นักเรียนนักศึกษาควรจะรู้จักยับยั้งความมูมานะ ความหวัง ความหลง แล้วจะเรียน
สำเร็จ จะเป็นสุขตลอดเวลาที่เรียน โดยมีอตัมมยตาเข้ามาช่วยประคับประคอง¹⁸⁶

¹⁷⁹ พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาปริทัศน์*, หน้า 20.

¹⁸⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 35.

¹⁸¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 265.

¹⁸² เรื่องเดียวกัน, หน้า 389.

¹⁸³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 301.

¹⁸⁴ พุทธทาสภิกขุ, *อตัมมยตาประยุกต์*, หน้า 151.

¹⁸⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 273.

¹⁸⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 102.

4. การเรียนที่ไม่สำเร็จ ไปหลงอบายมุข กามารมณ์ ซึ่งสุกก่อนห้าม ส่วนเพราะไม่มี
อดัมมยตา ความคงทนต่อสิ่งที่เข้ามาปรุงแต่ง เข้ามาชักจูงไม่มีอะไรมาทำให้มันเปลี่ยนแปลงไปจาก
ภาวะที่ถูกต้องได้¹⁸⁷

5. เด็กๆ ก็มีหนทางที่จะฝีกอดัมมยตา และใช้อดัมมยตาเป็นประโยชน์ตามประสาเด็ก
โดยในขั้นนี้ต้องใช้ตัวตนเป็นหลักก่อน แล้วค่อยลดตัวตน ซึ่งเด็กเขาไม่รู้ได้ว่าเป็นเพียงจิต มีคบา
นิวจึงว่า “มีคบาถู”

6. เด็กต้องสมาทานธรรมที่มีความหมายของอดัมมยตาใช้คำว่าตัวเราตัวกู ที่เขายังไม่
รู้ว่าเป็นเพียงรูปนาม ต้องอธิษฐานให้ตัวกูปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของอดัมมยตา ให้เป็นจิตชนิดที่
ถูกต้องเข้มแข็ง โน้มเอียงไปในทางผิดไม่ได้ เป็นความคงที่อยู่ในความถูกต้องโดยส่วนเดียว
ตัวอย่างเช่น

สำหรับทารก: กูจะไม่โกหกใครเป็นอันขาด, กูจะไม่นอนตื่นสาย, กูจะไม่ขี้เกียจให้
แม่โกรธ, จะไม่ให้ใครต้องลำบากด้วยการเอาใจกู เป็นต้น

สำหรับกุมาร: กูจะไม่ให้พ่อแม่ผิดหวัง, กูไม่เหลวไหลในการเรียน, ไม่โกรธครู
แล้วไม่ทำให้ครูโกรธ, กูไม่ทำร้ายเพื่อน, จะถวายชีวิตแด่พระพุทธเจ้า เป็นต้น

สำหรับวัยรุ่น: ธรรมชาติใส่กามารมณ์เรื่องเพศ ไว้หลอกหรือเป็นค่าจ้างแก่การสืบพันธุ์
กูจะไม่โง่เรื่องเพศ ซึ่งเป็นเรื่อง “บ้าวบเดียว แล้วเลิกกัน” จะไม่ชิงสุกก่อนห้ามในเรื่องนี้ เป็นต้น¹⁸⁸

3.10.5 อดัมมยตากับการเมืองและสันติภาพ

1. การเมือง และสังคมยุ่งเพราะไม่ละสิ่งที่ควรละ ละไม่ได้เพราะไม่มีอดัมมยตา¹⁸⁹
2. อดัมมยตาเกี่ยวข้องกับโดยตรงกับสันติภาพ สันติภาพมีไม่ได้ถ้าไม่มีอดัมมยตา
มีอดัมมยตา เราได้โลกที่ดีกว่า คือโลกของพระอรหันต์ เอาความสันติเกสเป็นที่มุ่งหมาย¹⁹⁰
3. มีอดัมมยตา เราจะมีประชาธิปไตยที่ดีเลิศ ประเสริฐ ประชาธิปไตยของธรรมะ
ธัมมิกประชาธิปไตย ธัมมิกสังคมนิยมนี้มันจะช่วยโลกได้¹⁹¹
4. ภาวะของจิตที่อยู่เหนือการปรุงแต่งคืออดัมมยตา เป็นจิตชนิดที่ไม่สร้างปัญหา เป็น
จิตชนิดที่ไม่เห็นแก่ตัว “...ระบบการเป็นอยู่ในโลกทุกชนิด มันมีแต่เนื่องกันอยู่กับความเห็นแก่ตัว...

¹⁸⁷ พุทธทาสภิกขุ, อดัมมยตาปริทัศน์, หน้า 63, 72.

¹⁸⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 83-90.

¹⁸⁹ พุทธทาสภิกขุ, อดัมมยตาประยุกต์, หน้า 47.

¹⁹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 180.

¹⁹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 241.

ระบบเศรษฐกิจ ระบบการเมือง ระบบอะไรก็ตาม...เราไม่อยู่อย่างลูกจ้างนายจ้าง เราอยู่อย่างเพื่อน เกิดแก่เจ็บตายด้วยกัน มาช่วยกันสร้างโลกนี้ให้งดงาม”¹⁹²

5. การเมืองที่ถูกต้องของสัตบุรุษแล้ว ก็ต้องเป็นการจัดโลกให้มีสันติภาพ โดยไม่ต้องใช้ศาสตร์ “อหัมมยตา” คือสิ่งที่ทำให้การเมืองถูกต้อง...ถ้าให้ดีก็อุทิศตนนิยมนุมนคคิของพระโพธิสัตว์พระพุทธองค์เป็นยอดสุดของนักการเมือง ทรงพยายามอย่างยิ่งจนตลอดพระชนม์ชีพ เพื่อจะจัดโลกนี้ให้มีสันติสุข ให้มีสันติภาพ โดยไม่ต้องใช้ศาสตร์”¹⁹³

6. ผู้ที่จะใช้อหัมมยตาได้สำเร็จ ก็ต้องเป็นผู้เสียสละทุกอย่างเพื่อความถูกต้อง ออกคณิน ออกทน บางทีก็แทบจะเอาตัวไม่รอด นั่นคือตัวแท้หรือตัวความดีของอหัมมยตาที่ทำให้ออกทนได้ ให้เสียสละได้ เพื่อความถูกต้อง “...มีผู้เสียสละอย่างนี้เกิดขึ้นมาได้ จึงสามารถใช้อหัมมยตาได้อย่างไม่ เป็นหมั่นอย่าลืมขอบคุณอหัมมยตาที่เป็นองค์พระธรรม อย่าลืมขอบคุณบุคคลหรือคณะบุคคลผู้รู้จัก ใช้โอกาส ให้อหัมมยตาได้แสดงบทบาท... ชาวเสรีไทยทั้งหลาย ประสบความสำเร็จเพราะจิตเป็น อิศระ เสียสละอุทิศแก่ความถูกต้อง เป็นอิสระแก่ความหวาดกลัวสิ่งใดๆ...ควรจะขอบคุณต่อชาว เสรีไทย ที่สามารถสร้างสันติภาพเสีย ควรจะถือเอาเป็นตัวอย่าง”¹⁹⁴

7. เมื่ออหัมมยตาก็ไม่มีการละเมิดสิทธิ ไม่หลงไหลมัวเมา ไม่หลงสิทธิ ทว่าคงที่อยู่ใน ความถูกต้อง หมายถึงความเป็นอิสระ ไม่เกิดความเห็นแก่ตัว “มันไม่เกิดความรู้สึกเป็นตัวกูของกู... มันก็ไม่มีเราไม่มีเขา...ใครจะละเมิดสิทธิแก่ใครได้...ถ้าใครจะละเมิดสิทธิผู้อื่น...มันเป็นคน โง่ ก็ถูก คนอื่นเห็นเป็นคนประหลาดหรือเป็นคนบ้า อย่าไปถือสากับมันเลย...ฉะนั้นเราก็ไม่จำเป็นที่จะต้อง มีกฎบัตรเรื่องสิทธิมนุษยชน เพราะมนุษยชนไม่เห็นแก่ตัว มีความคงที่อยู่ในความถูกต้อง”¹⁹⁵

3.10.6 อหัมมยตากับเศรษฐกิจและสังคม

1. แผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง ทำไม่ได้เพราะขาดความรู้เรื่องอหัมมยตา ยังหลงอบายมุข เพื่อแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง ต้องเห็นความเลวร้ายของอบายมุขจนรู้ลึกว่า “เอาของมันไม่ไหวอีก แล้ว”¹⁹⁶

2. ยุคปรมาณู ยุคนิวเคลียร์ ยุคอิเล็กทรอนิกส์ ยุคคอมพิวเตอร์ พุทธศาสนิกชนเห็นว่า “มันมีอะไรประหลาดๆ... โลก โศน...พรวดพราวรุนแรง จะต้องมีธรรมะที่กล้าแข็งพอ ที่จะ

¹⁹² พุทธศาสนิกชน, อหัมมยตาปริทัศน์, หน้า 221-222.

¹⁹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 242-247.

¹⁹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 376-380.

¹⁹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 422, 427.

¹⁹⁶ พุทธศาสนิกชน, อหัมมยตาประยุกต์, หน้า 103.

เผชิญหน้ากันได้...ยุคที่มีความเร็ว สติต้องมาก...ไม่ให้อะไรมาปรุงแต่งผลักดันไปในทางที่ผิดพลาด สติที่ถึงระดับสูงสุดคืออัมมยตา...ป้องกันไม่ให้อะไรมาปรุงแต่งให้เป็นไปในทางผิดพลาด”¹⁹⁷

3. โลกกำลังมีสิ่งที่แสดงให้เห็นว่าอยู่ใกล้กับความวินาศ เหตุเพราะต้องเพิ่มเรือนจำ เพิ่มศาล เพิ่มตำรวจ เพิ่มโรงพยาบาลจิตเวช เหตุเพราะการเพิ่มอาชญากรและเพิ่มอัมมยตา “ทำไมเขาต้องเป็นอาชญากรเป็นอัมมยตา เพราะว่าเขาไม่มีอัมมยตาที่จะทำความมั่นคง แห่งจิตของเขาไว้ จิตของเขาถูกดึงไปด้วยอบายมุข ด้วยสิ่งชั่ววุ่นน่าเศร้า น่าสงสาร น่าเสียใจ ที่ว่าโลกนี้เต็มไปด้วยสิ่งชั่ววุ่น วัตถุประสงค์แห่งความชั่ววุ่นนั้น เขาตั้งโรงงานผลิตกันออกมาเป็นอุตสาหกรรม แล้วจะทนไหวหรือ...มันก็ทนไม่ได้ ก็ตกเป็นทาสของสิ่งเหล่านี้บังคับจิตใจให้ถูกต้องไม่ได้ เพราะว่าเขาขาดอัมมยตา”¹⁹⁸

4. โลกเจริญด้วยวัตถุที่ชั่ววุ่น ที่ปรุงแต่ง ที่ผูกพัน ให้มนุษย์หลงติดอยู่ในอารมณ์นั้นๆ ถ้าผู้ใดไม่มีธรรมะมากพอ ก็ติดจมอยู่ในสิ่งชั่ววุ่นในสิ่งปรุงแต่งเหล่านั้น เมื่อปลดปล่อยออกไปไม่ได้หนักเข้ามันเป็นโรคประสาทหรืออาจฆ่าตัวตายได้ “อัมมยตาป้องกันไม่ให้ถูกเจ็ดด้วยอารมณ์นั้นๆ สามารถที่จะหยุดอาการเหล่านี้เสียได้ เพราะมีสติปัญญาครอบรู้ รู้สึกตัวไม่ให้อะไรปรุงแต่งจิตใจให้ผิดไปจากปกติ ไม่ให้หลงรัก หลงโกรธ หลงเกลียด ไม่ให้ยินดียินร้าย ได้อย่างลับพลันเป็นปาฏิหาริย์”¹⁹⁹

5. วัฒนธรรมทางจิต มันจึงจะดับทุกข์ทางจิต วัฒนธรรมทางวัตถุเช่นการไปเหยียบดวงจันทร์มันก็ไม่สามารถดับทุกข์ทางจิตได้ “วัฒนธรรมสูงสุดในทางจิตนี้ พระพุทธเจ้า ได้ค้นพบและเอามาสอน มนุษย์เจริญขึ้นในทางจิตถึงระดับสูงสุด ความที่ไม่ต้องเกาะติดอยู่กับสิ่งที่เปื้อนทุกข์ เป็นสิ่งที่ต้องรู้ ถ้าไม่รู้มันจะเกาะติดอยู่กับความทุกข์ ไม่มีวันออกได้”²⁰⁰

3.10.7 อัมมยตากับการศึกษา

1. การศึกษาที่แท้จริงนั้น ต้องทำลายความเห็นแก่ตัว รู้รอบรอบรู้จนสามารถแก้ปัญหาได้ทุกอย่าง ใช้คำว่าปัญหาคิดว่าคำว่าความทุกข์ เพราะปัญหาหมายถึงทุกอย่าง ความสุขก็เป็นปัญหา ถ้าการศึกษาถูกต้องแท้จริง ปัญหาสังคมต้องลดลง “การศึกษาอย่างปัจจุบันนี้แหละ แต่ตรงแนวไปยังจุดหมายปลายทาง ให้ถึงที่สุดของการศึกษา คือรู้จักแก้ปัญหา หรือทำคนให้อยู่เหนือ

¹⁹⁷ พุทธทาสภิกขุ, *อัมมยตาประยุกต์*, หน้า 229.

¹⁹⁸ พุทธทาสภิกขุ, *อัมมยตาปริทัศน์*, หน้า 280-281.

¹⁹⁹ พุทธทาสภิกขุ, *อัมมยตาประยุกต์*, หน้า 245-246.

²⁰⁰ พุทธทาสภิกขุ, *อัมมยตาปริทัศน์*, หน้า 29.

ปัญหาที่ปวงได้...จะทำให้เข้าใจถึงหัวใจของทุก ๆ ศาสนา เพราะว่าทุกศาสนาสอนให้ไม่เห็นแก่ตัว แม้ศาสนาที่เป็นไสยศาสตร์อย่างโง่เขลา ก็ยังรังเกียจความเห็นแก่ตัว”²⁰¹

2. การศึกษามันเลวร้าย มันให้แต่ความฉลาด ไม่เหมือนกับการศึกษาสมัยซึ่งแฝงกัน อยู่กับการศาสนา มันมีการศาสนาช่วยควบคุมความฉลาด ใช้ความฉลาดไปในทางที่ถูกที่ควร “(ปัจจุบัน) มีแต่การศึกษาสุนัขหางด้วน...ก็ได้เอาความฉลาดไปใช้เพื่อเห็นแก่ตัว มาผสมกันเข้ากับ ประชาธิปไตย...สำหรับจะเห็นแก่ตัวตามชอบใจ การศึกษาในโลกนี้ยังมีลักษณะเป็นสุนัขหางด้วน อยู่เพียงไร อุดมมยตาก็เหมาะสม สำหรับโลกชนิดนี้อยู่เพียงนั้น”²⁰²

3. พุทธทาสภิกขุวิจารณ์ระบบการศึกษาไว้ว่า “ถ้าผู้จัดการศึกษายังมีความเห็นแก่ตัว ช่วยนักการเมืองครองโลกอยู่...ถ้าครูมิได้เป็นปุชนิยบุคคล เป็นเพียงกรรมกรรับจ้างสอนหนังสือ หากินไปวัน ๆ หนึ่ง...นักเรียนก็เรียนเพื่อสนองกิเลส การศึกษามันก็ไม่มี ความถูกต้องขึ้นมาได้”²⁰³

3.10.8 อุดมมยตากับวิทยาศาสตร์

1. ทุกจุดเปลี่ยนหรือเงื่อนไขต่อในกระแสแห่งวิวัฒนาการต้องใช้อุดมมยตา อุดมมยตา เป็นความหมายของสัญชาตญาณแห่งการการเจริญเติบโตถึงที่สุดเต็มขนาด ไม่เกินไป จะไปอยู่ที่ ความพอดี เช่นคนไม่โตเท่าช้าง หมาไม่โตเท่าควาย ต้นไม้ไม่สูงถึงฟ้า ไม่กินจนท้องแตก²⁰⁴

2. ไสยศาสตร์ คอยแต่จะฟังผู้อื่น ไม่ฟังตัวเอง มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อธิบายไม่ได้เป็นเครื่อง ยึดถือ อย่างนี้เรียกว่าไสยศาสตร์ เป็นศาสตร์ของคนหลับเพราะขาดอุดมมยตา มีแต่พิธีไม่มีวิธี “ทำ พิธีอย่างหลับหูหลับตา แล้วเหมาเอาว่าได้ผล” อุดมมยตาเป็นยอดสุดของวิทยาศาสตร์ และของ พุทธศาสตร์ ที่ปราศจากไสยศาสตร์โดยสิ้นเชิง เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์สูงสุดในสากลโลก ไม่มีอะไรจะ ศักดิ์สิทธิ์สูงสุดเท่ากับความรู้อันถูกต้อง จนไม่หลงติดอยู่ในสิ่งใดๆ หลุดพ้นจากสิ่งทั้งปวงเป็น ธรรมะสูงสุดที่เรียกว่าบรมธรรมคือพระนิพพาน ความเป็นเช่นนี้คือทางออกจากปัญหา จาก วิกฤตการณ์ จากความทันทุกข์ทรมานจากนรกในชีวิตนี้ อุดมมยตาจึงเหมาะสมอย่างยิ่งกับโลก ปัจจุบัน²⁰⁵

3. วิทยาศาสตร์นำไปสู่การอยู่เหนืออกฏของ time and space อุดมมยตาก็นำไปสู่ การอยู่เหนืออกฏความเป็นบวก และลบ คืออภิขณาและโทมนัส ดังนั้นอุดมมยตาก็เท่ากับผลสุดท้าย

²⁰¹ พุทธทาสภิกขุ, *อุดมมยตาปริทัศน์*, หน้า 339-343.

²⁰² เรื่องเดียวกัน, หน้า 226.

²⁰³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 346.

²⁰⁴ พุทธทาสภิกขุ, *อุดมมยตาประยุกต์*, หน้า 290.

²⁰⁵ พุทธทาสภิกขุ, *อุดมมยตาปริทัศน์*, หน้า 225-226.

ของวิทยาศาสตร์ ที่เป็น ไปจนถึงที่สุด จึงกล่าวได้ว่า อุดมมยตาเป็นผลสุดท้ายของวิทยาศาสตร์ หรือ วิทยาศาสตร์มีผลสุดท้ายเป็นอุดมมยตา นำขึ้นไปสู่ความรู้อันสูงสุดที่ไม่มีอะไรจะหลอกลวง ไม่มีอะไรจะมาปรุงแต่ง โน้มน้าวไปได้อีกต่อไป มีความคงที่ตายตัวอยู่ในความถูกต้องยิ่งกว่าสิ่งใด “(แต่) เพราะวิทยาศาสตร์สมัครไปเป็นทาสของกิเลสมนุษย์ แล้วแต่มนุษย์จะพาไปอย่างไร มนุษย์ต้องการผลในทางบวกในทางวัตถุ ในทางสนองกิเลส ...แต่อดมมยตาในพุทธศาสนาหาเป็นอย่างนั้นไม่ ต้องการจะคงที่ อยู่ในความเป็นตัวเอง...ต้องการหลุดพ้นไปจากอำนาจของสิ่งเหล่านี้”²⁰⁶

3.11 อาณัติ

อาณัติคือคำแนะนำตักเตือนเวไนยบุคคล ในที่นี้ใช้ในความหมายของคำสอนของพุทธ ทาสภิกขุเรื่องอดมมยตาในแง่มุมต่างๆ เพื่อให้อดมมยตาเป็นที่เข้าใจ และสามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้จริงทั้งในระดับโลกุตระธรรม และ โลกียธรรม อาทิเช่น

3.11.1 อุดมมยตาในฐานะปัจฉิมเทศนาของพุทธทาสภิกขุ

จากการศึกษาพบว่าพุทธทาสภิกขุเริ่มบรรยายธรรมชุดอดมมยตาด้วยการปรารภถึงความตายของตัวเอง²⁰⁷ ที่อาจจะมาถึงในอนาคตอันใกล้จึงถือเป็นการแนะนำสั่งสอนเป็นคราวสุดท้ายด้วยเรื่องราวที่ท่านเห็นว่ามีความสำคัญที่สุด ดังที่ได้กล่าวว่า

“ไม่เหมือนคำว่าจิตว่าง ตัวกู-ของกู อิทัปปัจจยตา คำเหล่านี้มีผู้เข้าใจและเอาไปใช้จนเป็นคำธรรมดาไปแล้ว ในบัดนี้ แต่คำว่าอดมมยตาค้างเติงอยู่สืบกว่าปีมาแล้ว จนกระทั่งเมื่อไม่นานมานี้ นำขึ้นมาพูดอีก เป็นเรื่องสุดท้ายก็ว่าได้ เพราะว่าถ้าพูดเรื่องนี้กันแล้ว คุณจะไม่ต้องพูดเรื่องอะไรกันอีกแล้ว ในบรรดาธรรมะที่เป็นชั้นลึกลับ ชั้นปรมาตธรรม ชั้นหลุดพ้น”²⁰⁸

เนื่องจากอดมมยตาเป็นธรรมะชั้นลึกลับ ซึ่งอาจเข้าใจได้ยาก และมีความเหมาะสมกับสติปัญญาและความพร้อมเฉพาะบุคคล ทว่ากลุ่มผู้ฟังธรรมบรรยายของพุทธทาสภิกขุ โดยเฉพาะในชุดอดมมยตา ตลอดการบรรยาย 60 ครั้งต่อเนื่องเป็นเวลา 3 ปีนั้นเป็นกลุ่มที่พุทธทาสภิกขุเรียกว่า

²⁰⁶พุทธทาสภิกขุ, *อดมมยตาปริทัศน์*, หน้า 363-366.

²⁰⁷พุทธทาสภิกขุ, *อดมมยตาปริทัศน์*, หน้า 45.

²⁰⁸พุทธทาสภิกขุ, *อดมมยตาปริทัศน์*, หน้า 206.

“ท่านสาธุชนผู้มีความสนใจในธรรมทั้งหลาย”²⁰⁹ ซึ่งได้แก่ผู้สนใจทั่วไปที่มีความหลากหลายของวัย เพศ การศึกษา และภูมิหลังที่แตกต่างกัน เนื่องจากต้องอธิบายเรื่องยากแก่กลุ่มคนฟังที่หลากหลายนี้เอง ดังนั้นจึงพบคำตัดพ้อ ทำทนายหรือการใช้คำพูดกระตุ้นเร้าความสนใจของผู้ฟังโดยพุทธทาสภิกขุอยู่บ่อยครั้ง ที่มีลักษณะเป็นการกระตุ้น และทำทนาย ตัวอย่างเช่น

“อติมมตยา เชื่อเชิญ...ผลักโส ไสหัวให้ออกมาจากทุกข์ ออกมาจากความรัก ความโกรธ ความเกลียด กลัว ความตื่นเต็นหลงใหล...ความอิจฉาริษยา ความหึงหวง ใครไม่ชอบก็ไม่ต้องฟัง เชิญกลับได้”²¹⁰ “ยังไม่รู้จักอติมมตยา ก็ยังไม่สมศักดิ์ศรีของความเป็นพุทธบริษัท”²¹¹ “อย่าเลี้ยงเปิดเลี้ยงไปไวใจให้สุนัขกิน คือไม่ได้รับประโยชน์จากศาสนา คนที่ใส่บาตรให้พระกินทุกวันนี้ ไม่ค่อยเอาอะไรแต่พวกฝรั่งที่เขาไม่เคยเสียสตางค์ เขามาเอาเขาไป”²¹² ที่มีลักษณะของการโน้มน้าว เช่น “ท่านทั้งหลายต้องมองให้เห็นว่า อติมมตยาที่มีแล้วเป็นพระอรหันต์ ไม่ใช่ว่ามันจะแสดง หรือว่าเป็นปฏิบัติแก่ชาวบ้าน ธรรมะสำหรับความเป็นพระอรหันต์นี้ ก็เอามาใช้แก่ชาวบ้านได้ กำจัดปัญหาและความทุกข์ได้”²¹³ “บางคนอาจจะเบื่ออติมมตยาเข้าบ้างแล้วก็ได้ แต่ว่าขอให้อดทน มันเป็นเรื่องสำคัญ ส่วนอาตมาอติมมตยามันกำลังขึ้นสมอง มันสะดวกที่จะพูดกันเสียให้มันจบสิ้น โดยไม่ต้องพูดกันอีก”²¹⁴

3.11.2 การอธิบายอติมมตยาโดยอรรถ ที่มีความหลากหลาย

พุทธทาสภิกขุได้แปลความหมายอติมมตยาโดยพยัญชนะว่า “ความสำเร็จมาจากสิ่งนั้นก็หาไม่ได้” ซึ่งท่านกล่าวว่าเข้าใจได้ยาก จากนั้นท่านได้ให้ความหมายโดยอรรถ ซึ่งเป็นการอธิบายขยายความออกไปเพื่อให้เข้าใจง่ายขึ้น การให้ความหมายของอติมมตยาโดยอรรถของพุทธทาสภิกขุ มีพัฒนาการเปลี่ยนแปลงไปนับตั้งแต่หมายถึงการละหรือการเลิก กล่าวคือมี “จิตที่บิ๊จจัยใด ๆ ประทุงแต่ไม่ได้อีกต่อไป” ในลักษณะการหย่าขาดจากกัน ดังตัวอย่างในคำบรรยายเรื่องอติมมตยาใช้ *หย่าอะไรได้บ้าง* นอกจากนี้ยังมีคำแปลโดยอรรถของอติมมตยาที่ว่า “ดูไม่เอา กับมีอีกต่อไป” ซึ่ง

²⁰⁹ พบว่ามี 2 ครั้งเท่านั้นที่ระบุว่าผู้ฟังเป็นคณะสงฆ์ นอกนั้นอีก 58 ครั้ง เป็นสาธุชนผู้มีความสนใจในธรรมทั้งสิ้น ซึ่งอาจมีหลากหลายเพศ หลายวัย ต่างฐานะทางสังคม และเศรษฐกิจ ตลอดจนหลากหลายระดับการศึกษา มารวมอยู่ในที่เดียวกัน.

²¹⁰ พุทธทาสภิกขุ, *อติมมตยาประยุกต์*, หน้า 77.

²¹¹ พุทธทาสภิกขุ, *อติมมตยาประจำปี*, หน้า 91.

²¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 163.

²¹³ พุทธทาสภิกขุ, *อติมมตยาปริทัศน์*, หน้า 110.

²¹⁴ พุทธทาสภิกขุ, *อติมมตยาประยุกต์*, หน้า 181.

พุทธทาสภิกขุกล่าวว่า “หยาบคายที่สุด แต่แปลตรงจุดที่สุด”²¹⁵ คำแปลโดยอรรถคำนี้ก็มีพัฒนาการเป็นของตัวเองด้วย โดยในเบื้องต้นใช้อธิบายอติมมยตาในระดับโลกุตรธรรมที่ชาวบ้านสามารถเข้าใจและนำไปใช้ได้ เช่นที่อธิบายว่า

“กูไม่เอากับมึงแล้ว มึงในที่นี้คือสังขารการปรุงแต่ง เลิกการปรุงแต่งก็ออกจากทุกข์... ถ้ามีธรรมะนี้แล้ว เลื่อนชั้นตัวเองอยู่ที่บ้านได้ไม่ต้องมาบวช”²¹⁶ ต่อมาคำแปลโดยอรรถที่ว่า “กูไม่เอากับมึงอีกต่อไป” ก็กลายมาเป็นคำแปลที่สงวนไว้ใช้สำหรับเด็กเท่านั้น ดังที่กล่าวว่า

“ผมคิดหาคำแปลสำหรับเด็ก ๆ ว่า กูไม่เอากับมึงแล้วโว้ย ท่านพยอมช่วยเอาไป โยมณา คำนี้มันใช้ได้เฉพาะเด็ก ๆ”²¹⁷

ในช่วงท้ายของธรรมบรรยายชุดอติมมยตา พุทธทาสภิกขุนิยมใช้คำแปลโดยอรรถของอติมมยตาว่า “ความมั่นคงอยู่ในความถูกต้อง” ซึ่งเหมาะสมกับการประยุกต์ใช้ในทางโลกที่ยังต้องยึดกับของเป็นคู่ เช่น ดี-ชั่ว ถูก-ผิด จึงเป็นคำสอนที่เหมาะสมในระดับศีลธรรมโดยให้ยึดมั่นความถูกต้องโดยส่วนเดียว ดังเช่นคำสอนที่พุทธทาสภิกขุกล่าวในวันที่ระลึกเสรีไทยว่า

“ชาวเสรีไทยทำหน้าที่อันนี้ได้สำเร็จ เพราะยึดถือความคงที่ คงที่อยู่ในความถูกต้อง กระทำไปในลักษณะที่มีความหมายแห่งอติมมยตาอย่างเจียบเจียบ... จนเป็นที่ยอมรับได้โดยใจจริง แม้แก่ทุกฝ่าย”²¹⁸

3.11.3 การใช้อุปมาและภาพพจน์ในลักษณะบุคลาธิษฐาน

พุทธทาสภิกขุกล่าวว่า “อติมมยตาเป็นเรื่องพูดยากหน่อย จึงต้องพูดด้วยอุปมา”²¹⁹ ด้วยเหตุดังกล่าวพุทธทาสภิกขุ จึงใช้อุปมาในการอธิบายเรื่องอติมมยตาเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะการใช้เป็นเครื่องมือในการอธิบายความหมายของอติมมยตา ให้เข้าใจได้ง่ายยิ่งขึ้น ดังเช่นที่กล่าวโดยละเอียดแล้วข้างต้นในเรื่องความหมายของอติมมยตา ตัวอย่างเช่นที่อธิบายว่าผู้มีอติมมยตาเปรียบได้กับ “มีหัวใจเป็นเพชร” และกล่าวว่าอติมมยตาเป็น “เพชรน้ำเอกที่ซ่อนอยู่ในพระไตรปิฎก” โดยเพชรในความหมายแรกใช้ในความหมายว่าธาตุที่มีความแข็งแกร่งสูงสุด ส่วนเพชรในความหมายที่สองหมายถึงสิ่งที่หายาก และมีมูลค่ามาก ตัวอย่างที่น่าสนใจอื่นเช่นการใช้

²¹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 17.

²¹⁶ พุทธทาสภิกขุ, *อติมมยตาประยุกต์*, หน้า 44.

²¹⁷ พุทธทาสภิกขุ, *อติมมยตาประจำปี*, หน้า 207.

²¹⁸ พุทธทาสภิกขุ, *อติมมยตาปริทัศน์*, หน้า 376.

²¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 133.

ภาพพจน์หรือการอธิบายให้ผู้ฟังเห็นภาพ และการใช้บุคลาธิษฐานอันได้แก่การอธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรมด้วยกิริยาอาการของสิ่งที่เป็นรูปธรรมเพื่อให้เข้าถึงความเข้าใจ ตัวอย่างเช่น

“อัครมมยตามันจับไล่จิตใจของสัตว์ให้เลื่อนไปจนกว่าจะถึงอันสุดท้ายคือพระนิพพาน อัครมมยตาก็หยุดไล่ต้อนคนนั้นให้เดินต่อไป สัตว์ตัวนี้ก็จะหมดเป็นความว่าง”²²⁰ และ“อัครมมยตาคือภาวะของจิตที่อะไรๆ มาปรุงแต่งให้มันเป็นอย่างไรๆ ไม่ได้อีกต่อไป อยู่กับมันไม่ได้อีกแล้ว ซ้ำจากไม่ได้อีกแล้ว ตัณหามานะทิฏฐิปปรุงแต่งมันไม่ได้ จะไม่มียึดมั่นอะไรแม้แต่ขี้ฝุ่นเม็ดหนึ่งจนถึงพระนิพพาน”²²¹

3.11.4 การอธิบายความหมายของอัครมมยตาให้สอดคล้องกับหลักคำสอนต่างศาสนา

พุทธทาสภิกขุอธิบายอัครมมยตาในความหมายว่า ความไม่ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัยใดๆ จนอยู่เหนือของเป็นคู่ทุกคู่ ไม่ว่าจะเป็น ความดีหรือความชั่ว บุญหรือบาป บวกหรือลบ รวยหรือจน ผู้ชายหรือผู้หญิงว่ามีความสอดคล้องกับคำสอนในหลายลัทธิศาสนา โดยยกตัวอย่างคำสอนในคริสต์ศาสนา ใน Old Testament ของคัมภีร์ Bible อ้างถึงคำสอนของพระเจ้ากับมนุษย์คู่แรกคืออีฟและอดัม ที่ทรงห้ามไม่ให้กินผลไม้ของต้นไม้รู้ดีชั่ว เพราะจะทำให้อยู่ได้อิทธิพลของของเป็นคู่ คือดีและชั่ว (good and evil)²²² ซึ่งสอดคล้องกับการออกมาจากอิทธิพลของหยินและหยางของเล่าจื๊อในลัทธิเต๋า ซึ่งหมายถึงอำนาจของความเป็นของคู่ บวกหรือลบ ดีหรือชั่วในลักษณะเช่นเดียวกัน²²³ ซึ่งมีบางส่วนที่สอดคล้องกับความหมายของอัครมมยตาในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ นอกจากนี้ยังพบว่าในคัมภีร์อัลกุรอานของศาสนาอิสลาม มีอยู่ประโยคหนึ่งที่ว่า “มนุษย์ทุกคนเป็นคนคนเดียวกัน” ซึ่งพุทธทาสภิกขุเห็นพ้องด้วย และได้อธิบายเสริมไว้ด้วยว่า “มันเป็นไปได้ ถ้าไม่มีอัครมมยตา”²²⁴

3.11.5 การประยุกต์อัครมมยตาในปัญหาสังคมร่วมสมัย

เมื่อพุทธทาสภิกขุสร้างความหมายโดยอรรถของอัครมมยตาว่า “ความมั่นคงอยู่กับความถูกต้อง” ด้วยความหมายนี้ท่านจึงนำไปประยุกต์กับเรื่องราวทางโลกได้อย่างกว้างขวาง ครอบคลุมมากกว่าความหมายแรกๆ ที่ให้ “หย่า” คือให้เลิกละกับการยึดมั่นต่างๆ ซึ่งทำได้ยากในทางโลก

²²⁰ พุทธทาสภิกขุ, *อัครมมยตาประยุกต์*, หน้า 200.

²²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 204.

²²² พุทธทาสภิกขุ, *อัครมมยตาประจำปี*, หน้า 272-273.

²²³ พุทธทาสภิกขุ, *อัครมมยตาปริทัศน์*, หน้า 223.

²²⁴ พุทธทาสภิกขุ, *อัครมมยตาประจำปี*, หน้า 337.

ดังนั้นหลักการของการใช้อัตมมยตาในทางโลกคือ “หาความถูกต้องให้พบ แล้วมันคงอยู่ในความถูกต้องนั้น”²²⁵ อตมมยตาจึงใช้ได้กับทั้งปัญหา การเมือง สังคม และเศรษฐกิจ เช่นที่พุทธทาสภิกขุยกตัวอย่างโครงการ*แผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง* ที่จะประสบความสำเร็จถ้ามีออตมมยตาต่อเรื่องอบายมุขทั้งปวง²²⁶ และเรื่องปัญหาของระบบการศึกษา ที่มีลักษณะเหมือนสุนัขหางด้วน เพราะไม่มีศาสนาควบคุมไม่ให้ใช้ความฉลาดไปในทางที่เห็นแก่ตัว²²⁷ รวมถึงวิทยาศาสตร์ ซึ่งในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ นั้นมีความคล้ายคลึงกันมากกับพุทธศาสนา เพราะเชื่อในเรื่องการพิสูจน์ได้ด้วยตัวเอง และผลสุดท้ายของวิทยาศาสตร์คืออยู่เหนือการหลอกลวงของเวลา และการกินเนื้อที่ (time and space)²²⁸ เช่นเดียวกับพุทธศาสนาที่สุดท้ายเมื่อรู้ความจริงของสิ่งทั้งปวงก็จะถึงออตมมยตาที่อยู่เหนืออิทธิพลของสิ่งเป็นคู่ทั้งปวง

3.11.6 ปัญหาที่พุทธทาสภิกขุพบในการเผยแพร่เรื่องออตมมยตา

พุทธทาสภิกขุเชื่อว่าแม้จะอยู่ในโลกนี้ก็จำเป็นต้องรู้เรื่องโลกุตระธรรม หรือธรรมะที่ทำให้อยู่เหนือโลก ซึ่งก่อนหน้านั้นท่านก็เคยถูกตำหนิว่าเอาเรื่องสูงเกินไปมาสอนแก่ประชาชน เช่นเรื่องนิพพาน เรื่องอนัตตา ซึ่งต่อมาก็ได้รับการยอมรับมากขึ้น สำหรับเรื่องออตมมยตานั้นก็ประสบกับปัญหาข้อโต้แย้งหลายประการ โดยเมื่อเริ่มบรรยายธรรมในชุดออตมมยตา ได้มีผู้กล่าวหาว่า เป็นเรื่องที่ “ข้อมแมวชาย”²²⁹ เหตุเพราะไม่มีอยู่จริงในพระไตรปิฎก ในเวลาต่อมาพุทธทาสภิกขุอ้างว่าแม้จะได้บรรยายเพื่อสร้างความเข้าใจเรื่องออตมมยตาไปช่วงระยะหนึ่งแล้ว ก็ยังมีความเข้าใจผิดเกิดขึ้นอีก เช่น กล่าวหาว่าออตมมยตาเป็นเรื่องของคนคิดปกติ²³⁰ โดยมีผู้ที่มีความเห็นแตกต่างออกไปว่าคนที่ไม่ดีมีเหล่า และไม่กระทำอบายมุขต่างๆ เป็นคนคือ บ้าระห่ำ นอกจากนี้ยังมีความเชื่อว่าออตมมยตาในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ นั้นเป็นพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน²³¹ โดยเฉพาะเรื่อง “ตา” ต่างๆ ที่ท่านเสนอในเรื่องธรรมะ 9 ตา พุทธทาสภิกขุจึงยืนยันว่าเป็นพุทธศาสนาเถรวาทโดยมี

²²⁵ พุทธทาสภิกขุ, *ออตมมยตาประเภทที่ป*, หน้า 224.

²²⁶ พุทธทาสภิกขุ, *ออตมมยตาประยุกต์*, หน้า 103.

²²⁷ พุทธทาสภิกขุ, *ออตมมยตาปริทัศน์*, หน้า 339.

²²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 361.

²²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 30.

²³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 16.

²³¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 17.

หลักฐานจากการมีกล่าวอยู่ในพระไตรปิฎก²³² นอกจากนี้ยังมีคำกล่าวโจมตีอติมมยตาว่า ดีเกินไป จนไม่สามารถทำได้จริง เป็นเรื่องดีแต่พูด “มันดีเกินไปจนใคร ๆ ก็ปฏิบัติไม่ได้”²³³ เป็นต้น

3.12 สรุป

ความหมายของอติมมยตา พุทธทาสภิกขุต้องการให้ใช้อติมมยตาด้วยคำบาลี โดยไม่จำเป็นต้องแปลความหมายเป็นภาษาไทย เหตุเพราะเป็นคำที่แปลยาก เมื่อใช้กัน ไปนาน ๆ ก็จะมาอยู่ในภาษาพูดธรรมดา เหมือน อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา โดยไม่ต้องแปล โดยได้อธิบายความหมายของอติมมยตาโดยพยัญชนะว่า หมายถึงความที่ไม่สำเร็จมาจากสิ่งนั้น และอติมมยตาโดยอรรถ หมายถึงการที่จิตไม่มีปัจจัยใด ๆ มาปรุงแต่งได้ จึงไม่มีสิ่งใดมาทำให้รักหรือเกลียด ไม่ยึดติดอยู่ที่ทั้งความชั่วและความดี นรกหรือสวรรค์ หากแต่อยู่เหนือสิ่งเป็นคู่ทั้งหมดในโลก และนอกจากไม่ถูกสิ่งใดปรุงแต่งได้แล้ว ยังจะไม่ปรุงแต่งสิ่งใดต่อไปอีก ด้วยเหตุนี้จึงมีจิตที่มั่นคงอยู่กับความถูกต้อง และพัฒนาระดับคุณภาพของจิตให้สูงขึ้น ๆ ขึ้นไป อติมมยตายังมีได้หลายระดับ โดยในระดับสูงสุดคืออติมมยตาที่ทำให้ข้ามพ้นความยึดมั่นถือมั่นทั้งปวง เป็นความดับทุกข์สิ้นเชิง เกิดความสงบเย็น เป็นนิพพาน อันเป็นเป้าหมายสูงสุดในพุทธศาสนา ลักษณะของอติมมยตานี้กินความหมายกว้างขวาง อาจแบ่งได้ 3 ลักษณะ (1) เป็นองค์ความรู้ธรรมตามเป็นจริงหรือญาณ (2) เป็นการนำความรู้นั้นไปใช้ปฏิบัติ (อันเปรียบได้กับดาบ) และ (3) เป็นการรับผลจากการปฏิบัตินั้น (อันเปรียบเสมือนเพชร) อติมมยตาในทัศนะของพุทธทาสภิกขุเป็นการเปลี่ยนแปลงในลักษณะของวิวัฒนาการของจิต เป็นการเปลี่ยนผ่านไปสู่สิ่งที่ดีกว่า อันเนื่องมาจากการหยั่งรู้ธรรมตามเป็นจริงในธรรมะ 9 ตา นับตั้งแต่ไตรลักษณ์ ไปจนกระทั่งอติมมยตา จนรู้แจ้งว่าสังขารทั้งปวงนั้น “เอาของมันไม่ได้อีกต่อไป” จิตที่รู้ความจริงจึงพัฒนาสูงขึ้นไป ไม่มีสิ่งใดมาทำให้ผิดไปจากแนวทางแห่งความถูกต้องนี้ จนกระทั่งจิตพัฒนาถึงระดับของอติมมโย คือเป็นพระอรหันต์ผู้ดับทุกข์สิ้นเชิง รัสหรือกิจ อันหมายถึงหน้าที่ของอติมมยตานี้ อยู่ในกระบวนการเลื่อนระดับของจิต ซึ่งมีอยู่ 3 ระดับ (1) ระดับสูงสุด คืออติมมยตาที่ใช้ละอุปมานขั้นสุดท้าย ข้ามพ้นโลกียธรรมสู่โลกุตระธรรม ที่ทำความเป็นพระอรหันต์ให้เกิดขึ้น (2) ระดับรองลงมา มีลักษณะที่เป็นไปตามลำดับ คือละกามธาตุด้วยรูปธาตุ ละรูปธาตุด้วยอรูปธาตุ ละอรูปธาตุด้วยอติมมยตา (3) ระดับที่ใช้ในความหมายทั่วไปของการละสิ่งที่ควรละอย่างเด็ดขาด พุทธทาสภิกขุนำมาประยุกต์ใช้เป็นอติมมยตาในระดับ

²³² พุทธทาสภิกขุ, *อติมมยตาปริทัศน์*, หน้า 168.

²³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 18.

โลกียธรรม เพื่อความเป็นอยู่ปกติสุขของผู้ครองเรือน ซึ่งจะต้องพัฒนาระดับของจิตยิ่ง ๆ ขึ้น เพราะความหมกมิดกิเลสคือจุดหมายปลายทางของทุกชีวิต

ปัจจุปัจฐาน ของอัครมมตามีใน 3 ลักษณะคือ (1) เป็นตัวความรู้หรือญาณ (2) เป็นการลงมือตัดขาดอิทธิพลของสังขารสิ่งปรุงแต่ง และ (3) เป็นการรับผลที่เกิดจากการอยู่เหนืออิทธิพลสิ่งปรุงแต่งใดๆ ส่วนปัจจุปัจฐานของผู้มีอัครมมตาคะแสดงออกถึงความเป็นผู้เหนืออิทธิพลของของเป็นคู่ๆ ในโลก โดยมี 2 ระดับ (1) ระดับโลกุตระธรรม และ (2) ระดับโลกียธรรม ซึ่งผู้มีอัครมมตาคะรู้ได้ด้วยตนเองเท่านั้น ทว่าอัครมมตาคามีจะปรากฏออกมาเป็นพฤติกรรมเช่นความไม่เห็นแก่ตัว ความเป็นผู้สละสลวยในอายตนะ ตามระดับอัครมมตาคามีที่พัฒนาให้เกิดขึ้น เป็นต้น **ปทัชฐาน** หรือเหตุใกล้ของอัครมมตาคามีในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ แบ่งได้เป็น 3 กลุ่ม (1) เมื่อพิจารณาในมุมที่กว้างที่สุด เหตุใกล้ของอัครมมตาคามีคืออัฐสังคิมรรค ซึ่งก็คือการศึกษาปฏิบัติครบทั้งศีล สมาธิ และปัญญา (2) เมื่อพิจารณาแคบลงที่ระดับปัญญาภาวนาเท่านั้น เหตุใกล้คือวิปัสสนาภาวนาโดยวิธีอานาปานสติ (3) เมื่อพิจารณาย่อยลงมาที่องค์ธรรมที่เกิดในขณะของวิปัสสนา เหตุใกล้ของอัครมมตาคามีคือธรรมะทั้ง 8 ตา (อนิจจตา ทุกขตา อนัตตตา ชัมมัฏฐิตตา ชัมมนิยามตา อิทัปปัจจยตา สุตญญตา และ ตถตา) โดยเมื่อหยั่งรู้ธรรมทั้ง 8 ตาครบสมบูรณ์อัครมมตาคามีเป็นตาที่ 9 ก็ปรากฏชัดแก่ใจของผู้ปฏิบัติ **นิสสรณะ** หรือทางออกไปสู่อัครมมตาคามีพิจารณาใน 2 ระดับ (1) ในระดับโลกุตระธรรม คือการมีธรรมจักขุเห็นโทษภัยในวัฏสงสารไม่ว่าจะโดยวิธีใด และ (2) นิสสรณะของ อัครมมตาคามีในระดับโลกียธรรม คือการมีการศึกษาที่มีธรรมะช่วยควบคุมให้อยู่ในแนวทางของความถูกต้องดีงาม คือการหาความถูกต้องให้พบแล้วมั่นคงอยู่ในความถูกต้องนั้น ๆ

ผลของอัครมมตาคามีในระดับโลกุตระธรรม คือทำให้เป็นเป็นอัครมมตาคามี ซึ่งก็คือพระอรหันต์ ผู้เหนือการปรุงแต่งของสังขารใด แต่ก่อนที่จะบรรลุถึงจุดนั้น ผู้ปฏิบัติก็ยังสามารถได้รับประโยชน์ไปตามลำดับ ถือเป็นผลของอัครมมตาคามีในระดับโลกียธรรม ที่ช่วยให้ มีศีล สมาธิ และปัญญา ดีขึ้น ผู้มีอัครมมตาคามีย่อมส่งผลให้มีชีวิตที่ถูกต้องตลอดไปจนกระทั่งบรรลุถึงสูงสุด ส่วนในแง่ประโยชน์ต่อส่วนรวม ผลของการมีอัครมมตาคามีคือการได้โลกที่ดีกว่าคือโลกของพระอรหันต์ ที่ทุกคนต่างเอาความสิ้นกิเลสเป็นจุดมุ่งหมาย **อัสสาทะและอาทีนวะ** คือคุณ และโทษซึ่งในที่นี้หมายถึงการนำอัครมมตาคามีไปใช้ประโยชน์ในแง่ต่าง ๆ ทั้งระดับโลกุตระธรรม และโลกียธรรม โดยสามารถแบ่งประเภทตามลักษณะการทำงานได้ 3 กลุ่มหน้าที่ได้แก่ (1) ใช้ละสิ่งที่ควรละ ที่สำคัญที่สุดคือละกิเลส ตัณหา ทิฏฐิ มานะ และอุปาทาน (2) ใช้ในการสร้าง และพัฒนาสิ่งที่ควรพัฒนา ที่สำคัญที่สุดคือโพธิได้แก่ปัญญา มีดวงตาเห็นธรรมตามเป็นจริง (3) ใช้ในการแก้ปัญหาได้ทุกอย่างทุกประการ โดยเฉพาะความเห็นแก่ตัวอันเป็นต้นเหตุของทุกปัญหาในโลก